

РХІВН УКРАЇНИ

1974 2

Архіви України

ОРГАН АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

№ 2 (124) 1974

Березень—квітень

Рік видання XXVIII
Виходить раз на два місяці

ЗМІСТ

- О. Г. Мітюков — Підсумки роботи архівних установ Української РСР у 1973 році та завдання на 1974 рік 3
- А. В. Кентій, В. П. Боднар — Обговорення завдань четвертого, визначального року п'ятирічки 14
- М. М. Базанова — Питання роботи державних архівів з кінофотофонодокументами 20
- Д. С. Щедрина — Діяльність Одеського губерньського іспарту по збиранню історико-революційних документів (1922—1925 рр.) 27

До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників

- К. Ф. Міщенко — Листівки про всенародну боротьбу з німецькими окупантами на Правобережній Україні (1943—1944 рр.) 33
- С. М. Скарбовійчук — Визволення Криму (за кінофотодокументами ЦДАКФД УРСР) 47

ОБМІН ДОСВІДОМ

- Л. А. Кирилюк (Івано-Франківськ) — Зв'язки Івано-Франківського облдержархіву з музеями та школами 55
- Л. Б. Пількевич — Про науково-технічне опрацювання кінодокументів телестудій у ЦДАКФД УРСР 59
- М. С. Ольховий, М. А. Ємельянов (Херсон) — З досвіду організації роботи поточних партійних архівів у Херсонській області 64

ДІЛОВОДСТВО

- О. М. Гомонов — Основні положення Єдиної державної системи діловодства . . . 66

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

- О. А. Купчинський (Львів)** — Марко Черемшина в документах і матеріалах львівських архівів, бібліотек і музеїв 70
- Н. Г. Кривцова (Сімферополь)** — Документи Кримського облдержархіву про земельну політику Рад у 1921—1925 рр. 76
- М. І. Зимодря, С. С. Бобинець (Ужгород)** — Невідома публікація автобіографії Т. Г. Шевченка німецькою мовою 81

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ

- Н. М. Фаустова** — Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві . 84
- С. А. Гальченко** — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР 85

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- С. П. Цин** — Республіканська нарада-семінар з питань роботи державних архівів з кінофотофонодокументами 87
- Л. Ф. Крупіна (Запоріжжя)** — Нове приміщення Запорізького облдержархіву . . 88
- Н. Г. Климовська** — Конференція дослідників у ЦДАЖР УРСР 89
- С. І. Кононенко (Черкаси)** — Виставка документів, присвячена 30-річчю визволення Черкащини 90
- О. Ф. Нагорний (Кіровоград)** — До 30-річчя визволення Кіровоградщини 91
- Г. С. Цебенко (Чернівці)** — До 30-річчя визволення Північної Буковини від фашистських загарбників 91
- М. Г. Вавричин (Львів)** — Семінар з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін у ЦДІА УРСР у м. Львові 92
- Т. О. Порунова, Т. М. Бордунова (Ворошиловград)** — Наукова конференція у Ворошиловградському облдержархіві 94
- Г. Т. Вайнбаум (Львів)** — Теоретичний семінар у Львівському облдержархіві . . 94
- Д. П. Попович (Ужгород)** — Нарада-семінар відповідальних за відомчі архіви Закарпатської області 95
- Л. С. Смирнов (Миколаїв)** — Семінар працівників госпрозрахункової групи Миколаївського облдержархіву 95
- К. І. Койфман (Вінниця)** — Зональний семінар працівників мікрофотолабораторій у Вінницькому облдержархіві 96
- Н. П. Гусева (Львів)** — Зустріч істориків-архівістів із студентами у Львові . . 96

Редакційна колегія:

О. Г. Мітюков (головний редактор), Н. Ф. Врадій, Л. З. Гісцова, П. С. Дишлевий, В. О. Замлинський, В. С. Коновалова, І. П. Кравченко (заст. головного редактора), В. В. Кузьменко, М. О. Місерман, М. Г. Савченко, З. О. Сендик, Г. Я. Сергієнко, В. І. Стрельський, Т. В. Студенніков, Є. П. Шаталіна.

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.

Телефони: 76-81-33, 71-97-64, 71-97-63.

АРХИВЫ УКРАИНЫ

Научно-информационный бюллетень Архивного управления при Совете Министров УССР
(На украинском языке)

© Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, 1974 р.

БФ 07328. Підписано до друку 11.IV. 1974 р. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. арк. 6. Умови друк. арк. 9,6. Обл.-вид. арк. 9,8. Тираж 19720. Зам. К-32.

Друкарня видавництва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19.

ПІДСУМКИ РОБОТИ АРХІВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1973 РОЦІ ТА ЗАВДАННЯ НА 1974 РІК

О. Г. МІТЮКОВ,
начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР

Минулий 1973 р. ознаменувався визначними досягненнями трудящих нашої країни в комуністичному будівництві, втіленні в життя ленінського генерального курсу Комуністичної партії Радянського Союзу у внутрішній і зовнішній політиці, у всіх напрямках господарського і культурного будівництва.

Постанова грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС, виступ Л. І. Брежнєва на Пленумі, Звернення Центрального Комітету КПРС до партії, до радянського народу — найважливіші політичні документи, які озброюють трудящих нашої країни бойовою програмою дій у боротьбі за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС, за подальше піднесення економіки, культури і добробуту радянського народу.

На січневому (1974 р.) Пленумі ЦК Компартії України, який обговорив підсумки грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС і визначив завдання щодо забезпечення виконання народногосподарського плану республіки на 1974 р., підкреслювалося, що всім міністерствам і відомствам необхідно ще наполегливіше боротися за прискорення науково-технічного прогресу, посилення ролі інтенсивних факторів, зміцнення державної і трудової дисципліни, утвердження партійного підходу у всіх сферах господарського і культурного будівництва.

Такий підхід вимагає від нас об'єктивно і критично оцінювати результати своєї діяльності, своєчасно помічати і ліквідувати недоліки, що заважають нашій роботі. Саме цим слід керуватися, розглядаючи підсумки роботи архівних установ республіки в 1973 р. і їх завдання на 1974 р.

Соціалістичне змагання, що розгорнулося в архівних установах, сприяло успішному виконанню завдань третього, вирішального року п'ятирічки. За основними показниками плани нашої роботи перевиконані. Цьому значною мірою сприяло те, що Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, архівні відділи облвиконкомів постійно приділяли увагу поданню науково-методичної та організаційної допомоги державним і відомчим архівам. Найважливіші питання діяльності архівних установ обговорювались на засіданнях Колегії Архівного управління, на засіданнях виконкомів обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих, на нарадах керівників установ, організацій і підприємств. Протягом року була перевірена діяльність усіх центральних державних архівів УРСР. Підсумки цієї роботи підбиті у відповідних наказах Архівного управління при Раді Міністрів УРСР. Працівники управління виїжджали до 19 областей з комплексними і цільовими перевітками; архівні відділи облвиконкомів, за даними їх звітів, подали практичну допомогу в роботі 432 міським і районним архівам; перевірено стан архівної справи і діловодства в 93 міністерствах і відомствах республіки, у понад 30 тис. установ, організацій і підприємств.

Всі ці заходи позитивно позначилися на загальному стані архівної справи в республіці, сприяли успішному виконанню планів третього року п'ятирічки і п'ятирічки в цілому.

Із усіх завдань, покладених на державні архіви, основним і найважливішим є забезпечення збереженості документів.

Аналіз виконання планів роботи архівних установ за 1973 р. свідчить про те, що в республіці чимало зроблено для поліпшення умов зберігання архівних документів. Зокрема, помітно розширився обсяг робіт з картонування, реставрації, оправи і мікрофільмування документів. Планові завдання з цих видів робіт перевиконані. Найбільших успіхів в цій важливій справі досягли архівісти Чернівецької, Чернігівської, Тернопільської і Вінницької областей. Колектив Чернівецького облдержархіву, наприклад, першим у республіці завершив картонування всіх своїх документів. Корисну ініціативу виявив колектив Чернігівського облдержархіву, який зумів налагодити виготовлення картонних коробок власними силами і виконати завдання п'ятирічки по картонуванню документів за три роки.

Помітно поліпшились умови зберігання документів у районних і міських архівах. Протягом року 57 архівів цієї ланки одержали нові і додаткові приміщення, а 52 — відремонтували старі приміщення. У Харківській, Полтавській, Чернівецькій областях міські і районні державні архіви закартонували до 90—100 процентів документів.

Поліпшенню умов зберігання сприяло також встановлення в архівосховищах додаткового стелажного обладнання, заміна дерев'яних стелажів стандартними металевими. У ЦДІА УРСР у м. Львові, зокрема, встановлено додатково 600 пог. м стелажів. Введено в експлуатацію додаткове сховище в Херсонському облдержархіві, побудоване на кошти місцевого бюджету. Замінюються дерев'яні стелажи металевими в держархівах Волинської, Ворошиловградської, Полтавської, Харківської і Чернівецької областей. Завдяки ремонту приміщень, раціональнішому використанню корисної площі та іншим заходам державні архіви республіки збільшили у 1973 р. довжину стелажних полиць на 2400 пог. м.

Однак найважливішим заходом поліпшення умов зберігання Державного архівного фонду є будівництво нових споруд для державних архівів згідно з планом, затвердженим урядом республіки. У минулому році завершено будівництво Запорізького облдержархіву, освоювалось приміщення Ровенського, закінчується будівництво Кримського облдержархіву. Місткість лише цих трьох архівосховищ становить 4,4 млн. справ. Слід відзначити, що в успішному закінченні будівництва цих об'єктів велика заслуга керівників архівних установ: А. Г. Наседкіна, О. Д. Беликової, І. В. Суботіної, К. І. Тищенка, Г. В. Сербіної, які доклали до цього багато сил і енергії.

Якщо 10 років тому в республіці не було жодного спеціально збудованого архівосховища, то на початок цього року ми маємо їх уже 10, а це означає, що третина всіх центральних і обласних державних архівів забезпечена новими сучасними приміщеннями. Їх загальна місткість становить 15 млн. справ.

У 1973 р. продовжувалось будівництво приміщення Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР і Дніпропетровського облдержархіву, провадилась також реконструкція приміщень Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР.

Поряд з будівництвом, реконструкцією і ремонтом приміщень державних архівів у 1973 р. велось проектування великих архівосховищ за індивідуальними проектами для Київської і Чернігівської областей на 3 млн. справ, Закарпатської області на 2 млн. справ, а також прив'язка типових проектів для Кіровоградської області на 1,5 млн. справ і для Ворошиловградської — на 2 млн. справ.

Разом з тим проблема забезпечення збереженості документів ще не вирішена на рівні сучасних вимог і є гострою й найбільш злободенною. Перш за все мають місце серйозні недоліки в будівництві архівосховищ і освоєнні коштів, що їх відпускає уряд для цієї мети. Об'єкти.

які за нормами повинні будуватись за два роки, будуються по п'ять і більше років, що призводить до їх значного подорожчання. Із виділених урядом на 1973 р. для будівництва архівних об'єктів 1 млн. 689 тис. крб. протягом року освоєно 1 млн. 365 тис. крб., тобто план у цілому по республіці виконаний лише на 82 проценти, на проектування архівів відпущено 123 тис. крб., а освоєно лише 73 тис. крб., або 60 процентів від плану.

На Колегії Архівного управління при Раді Міністрів УРСР наприкінці минулого року піддані суворій критиці керівники ЦДАКФФД УРСР і ЦДАМЛМ УРСР, які не виявили протягом року необхідної наполегливості і діловитості в освоєнні виділених на будівництво коштів, в результаті чого по першому з цих об'єктів план капіталовкладень був виконаний лише на 58 процентів, а по другому — на 71 процент. З року в рік не освоюються виділені кошти на завершення будівництва Дніпропетровського облдержархіву, в результаті чого строки введення в дію цього об'єкту вже тричі переносилися. Подібні факти значною мірою трапляються тому, що керівники архівних установ, для яких проектується і будуються архівні приміщення, не завжди мають чітке уявлення про строки виконання проектних і будівельних робіт, про порядок оформлення і постачання обладнання, не добиваються погоджених графіків виконання робіт, не вживають заходів до того, щоб ці строки суворо дотримувались, не реагують по-діловому на їх порушення, не ставлять своєчасно цих питань перед місцевими партійними і радянськими органами.

Позитивний досвід Центрального державного історичного архіву у м. Львові, Херсонського, Чернівецького та інших обласних архівів показує, що при вдумливому підході до справи, перегляді застарілих поглядів на способи і методи зберігання документів можна знайти значні додаткові резерви для розміщення документів, що надходять до архівосховищ.

На жаль, у раціональному використанні наявних можливостей і площ архівосховищ мають місце серйозні недоліки. Навіть у ЦДАЖР УРСР і ЦДІА УРСР у м. Києві, робота яких в усіх відношеннях повинна бути прикладом, схеми розміщення документів ні в якому разі не можна назвати економічно вигідними. Аналогічні недоліки, тільки ще в більшій мірі, характерні і для багатьох обласних державних архівів.

Не можна вважати нормальним, коли в ряді державних архівів не приділяють належної уваги картонуванню документів. У Ворошиловградському облдержархіві, наприклад, за останні п'ять років не закартеновано жодної справи. Незадовільно ця робота ведеться в Івано-Франківській, Кримській, Львівській, Сумській, Херсонській, Хмельницькій областях, у Київському міському архіві.

Серйозне занепокоєння викликає фізичний стан багатьох документів. Тому постало відповідальне завдання — організувати в широких масштабах реставрацію, страхове копіювання і опрацю найважливіших документів. Все це передбачено п'ятирічним планом розвитку архівної справи в УРСР на 1971—1975 рр. Ним, зокрема, передбачалось вивчити протягом 1971—1972 рр. фізичний стан документів і скласти перспективні плани їх ремонту, реставрації і опрацю. Однак Вінницький, Сумський, Кримський і Черкаський облдержархіви таких планів досі не склали, хоч багато документів цих архівів потребують реставрації і ремонту. Мають місце непоодинокі факти невиконання окремими державними архівами завдань п'ятирічного плану мікрофільмування, ремонту, реставрації та опрацю документів. Так, систематично не виконує запланованих обсягів робіт по створенню страхового фонду мікрофотокопій документів Ворошиловградський облдержархів, який з початку п'ятирічки виконав всього 9 процентів плану, у Київському міськдержархіві цей показник становить 16 процентів, у Дніпропетровському

облдержархіві — 25 процентів. Серйозне відставання у виконанні завдань п'ятирічки з реставрації і оправи документів мають місце у Запорізькому і Львівському облдержархівах.

Не може не тривожити і низький рівень якості робіт з мікрофільмування, реставрації, ремонту і оправи документів. Трапляються випадки, коли в процесі виконання цих робіт документи псуються, зрізаються або прошиваються їх тексти, склеюються сторінки в справах, порушуються їх систематизація, як це виявлено, наприклад, у таких цінних фондах, як Харківський губвиконком, Київська губерньська інспекція Робсельіну, Київський університет та ін. Через недостатню контрастність не завжди можна прочитати мікрофільми, що робить неможливим їх використання в читальних залах. Ці та інші недоліки допускаються тому, що мікрофільмування, ремонтно-реставраційні і палітурні роботи виконуються з порушенням технологічних вимог, а керівники архівних установ послабили контроль за якістю цих робіт.

На грудневому Пленумі ЦК КПРС і січневому Пленумі ЦК Компартії України зверталася дуже серйозна увага і наголошувалося на необхідності найповнішого і найефективнішого використання наявних технічних засобів для виконання і перевиконання виробничих планів і завдань п'ятирічки. Актуальним це завдання є і для архівних установ.

Технічна оснащеність державних архівів за останні роки помітно поліпшилась. Тільки в минулому році вони одержали 100 одиниць обладнання і приладів на загальну суму 60 тис. крб., в тому числі три мікрозйомочні установки, дві проявні машини, чотири електрографічних апарати, п'ять паперорізальних і дротошвейних машин та інше технологічне устаткування.

На 1 січня 1974 р. в нашому розпорядженні є понад 700 одиниць технологічного устаткування. З них лише за три роки цієї п'ятирічки придбано близько 400 одиниць на суму 130 тис. крб. У наших лабораторіях нині використовуються 28 установок для мікрофільмування, 11 проявних машин, 10 кінокопіювальних апаратів, 35 електрографічних апаратів, 20 паперорізальних машин і багато іншої техніки.

Придбання і освоєння нової техніки дало можливість протягом останніх трьох років створити і оснастити на рівні сучасних вимог шість зональних лабораторій по обробці мікроплівки (ЦРМ, ЦДІА УРСР у м. Львові, ЦДАНТД УРСР, Вінницький, Черкаський і Чернівецький облдержархіви), шість лабораторій по мікрофільмуванню документів і шість майстерень по реставруванню, ремонту і оправі документів (у Житомирському, Запорізькому, Івано-Франківському, Кіровоградському, Миколаївському і Черкаському облдержархівах). Новими зразками сучасного обладнання, зокрема ультразвуковою апаратурою і кінореставраційними установками, кінокопіювальними та іншими апаратами, оснащується ЦДАКФФД УРСР.

Проте використання наявних технічних засобів у багатьох наших установках не можна визнати задовільним. Не можна вважати нормальним явищем, коли у Ворошиловградському облдержархіві на мікрозйомочній установці УДМ-2, яку архів одержав ще в 1965 р., зроблено за цей час лише 40 тис. кадрів (при плані 100 тис. кадрів на рік). У Кримському облдержархіві вже більше 8 років простояє аналогічна установка, яка до того ж знаходиться в умовах, що не гарантують її збереженості. Згорнута по суті робота по мікрофільмуванню документів у Київському міськдержархіві. У Львівському облдержархіві більше 900 тис. справ не закартоновані, тимчасом як коробкошвейна машина простояє з 1972 р. Аналогічні приклади можна навести й по інших архівах.

Організаційно-методичний і технічний відділи управління, Центральна реставраційна майстерня, керівники всіх архівних установ повинні звернути найсерйознішу увагу на усунення всіх цих недоліків,

поліпшити подання науково-методичної і практичної допомоги архівам та їх співробітникам у забезпеченні всього комплексу робіт, пов'язаних з організацією зберігання документів, а також використання технічних засобів.

Питання збереженості Державного архівного фонду ми завжди розглядали в тісному взаємозв'язку з комплектуванням державних архівів. У 1973 р. на державне зберігання в республіці прийнято понад 800 тис. справ загального діловодства, більше 60 тис. фотодокументів, близько 3 тис. кінодокументів, 44 тис. креслень та іншої технічної документації. Більшість центральних і обласних державних архівів, архівні відділи облвиконкомів загалом справляються зі своїми завданнями в цій важливій справі.

Однак стан експертизи цінності документів, практика її здійснення в багатьох областях дають підставу говорити про серйозні недоліки в комплектуванні наших архівів. За орієнтовними даними в установах, організаціях і підприємствах республіки нині перебуває понад 1 млн. справ, які вже давно слід було прийняти на державне зберігання.

З іншого боку, багато державних архівів безпідставно в масовому порядку приймають документи достроково, причому навіть у тому випадку, коли від інших установ, організацій, підприємств документи не прийняті за встановлений термін. Такі факти мають місце в Київській, Кіровоградській, Львівській, Харківській та інших областях.

Поряд з цим важливою проблемою в роботі державних архівів є поліпшення фондового складу. У багатьох архівах частина документів не становить науково-історичної цінності.

Істотним недоліком комплектування наших архівів є слабка організація виявлення і концентрації документів особового походження. Більшість архівних відділів облвиконкомів, обласних, міських і районних архівів все ще недооцінюють значення цих документів, не займаються їх виявленням і не планують цієї роботи.

Для вирішення питань поліпшення комплектування архівів давно назріла нагальна потреба виробити спеціальні методичні вказівки по комплексній експертизі цінності документів. Розроблений відділом комплектування Архівного управління спільно з рядом обласних державних архівів проект цих вказівок вимагає ще серйозного доопрацювання, містить ряд спірних положень, нечітких формулювань, і на сьогодні можна говорити лише про можливість експериментального використання окремих його положень у державних і відомчих архівах.

Таким чином, поліпшення роботи державних архівів у справі комплектування та експертизи цінності документів пов'язане з необхідністю проведення цілого ряду заходів щодо підвищення наукового рівня відбору документів на державне зберігання, узагальнення передового досвіду в організації цієї роботи, визначення оптимального обсягу щорічного прийому документів до державних архівів, подальшого уточнення джерел їх комплектування.

Неухильне збільшення обсягу документації, що надходить на державне зберігання, розширення використання документів висуває проблему поліпшення системи наукової інформації про склад і зміст архівних документів. Крім описів і путівників по фондах, нині державні архіви республіки мають у своєму розпорядженні географічні, іменні і систематичні каталоги загальним обсягом понад 4,5 млн. карток. Тільки в 1973 р. їх складено 379 тис.

Заслужовує на позитивну оцінку досвід Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові, Закарпатського, Львівського, Чернівецького і деяких інших обласних архівів, де попутно з удосконаленням описів провадилась каталогізація документів. Це дало змогу при мінімальних затратах часу значно поповнити каталоги. Слід вітати також досвід поодиночної каталогізації у деяких міських і районних

архівах Полтавської області. Тут документи передаються до обласних архівів разом з тематичними картками до них. Те ж саме слід сказати про поодиначку розробку фондів відомчих архівів у процесі упорядкування госпрозрахунковими відділами в Миколаївській, Харківській і Чернівецькій областях.

Разом з тим нинішній стан науково-довідкового апарату до документів Державного архівного фонду республіки ще не в повній мірі відповідає сучасним вимогам інформаційної роботи. Перш за все не видані путівники по таких великих архівах республіки, як Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові, Донецький, Закарпатський, Чернівецький облдержархіви, а також по Київському міському архіву; із 24 наявних путівників 11 видані наприкінці 50-х — на початку 60-х років і значною мірою застаріли. Обсяг закatalogізованих фондів і справ у цілому по республіці все ще незначний. Архівісти дуже несміливо роблять спроби застосовувати засоби механізованого пошуку інформації, які в поєднанні з засобами оргтехніки могли б дати значний ефект і означали б якісно новий крок в інформаційній роботі архівів. Розпочата в цьому напрямі робота навіть у ЦДІА УРСР у м. Києві припинена, що аж ніяк не можна вважати правильним з боку керівництва цього архіву.

На підставі вказівок уряду республіки і рекомендацій Головархіву СРСР архівні установи України в 1973 р. завершили аналіз стану науково-довідкового апарату, розподілили 118 тис. фондів, обсягом понад 23 млн. справ, на три категорії, визначили черговість робіт по вдосконаленню описів і каталогізації фондів кожної з категорій. Є всі підстави вважати, що більшість архівів спроможна вдосконалити описи і закінчити каталогізацію основних фондів першої категорії уже в цій п'ятирічці, тобто до кінця 1975 р.; фонди другої категорії — до 1990 р. Питання створення єдиної системи науково-довідкового апарату у вересні цього року будуть детально розглянуті на республіканській нараді працівників архівних установ.

Вся організаційна і науково-методична робота державних архівів спрямована на забезпечення кращих умов і можливостей використання документальних багатств в інтересах комуністичного будівництва.

Виявлення і пропаганда документів з історії соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні, до 70-річчя II з'їзду РСДРП, 30-річчя визволення Києва та інших міст республіки від німецько-фашистських загарбників були визначальними темами, навколо яких минулого року здійснювалось використання документів. Протягом року в читальних залах державних архівів республіки працювало понад 4 тис. дослідників. Архівні установи республіки мають значний позитивний досвід використання документальних матеріалів.

У січні 1974 р. з виходом тому по Кримській області завершено видання 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР», у підготовці якої архівісти всіх областей взяли найактивнішу участь. Одною з найхарактерніших особливостей цього видання є надзвичайно широке використання архівних документів. У 1341 нарисі і 8319 історичних довідках з історії міст та інших населених пунктів використані документи більш ніж 9 тис. фондів, понад 10 тис. фотодокументів. Якщо до цього у державних архівах працювало в середньому до 2,5 тис. дослідників на рік, то в період написання історії міст і сіл щорічно читальні зали відвідували понад 6 тис. чоловік. За всю історію республіки документальна база ніколи так не використовувалась, як при підготовці цього видання.

Висока оцінка видання в цілому, дана в лютому ц. р. на засіданні бюро Відділу історії АН СРСР, яке підводило підсумки підготовки 26-томної історії міст і сіл Української РСР, зокрема висока оцінка роботи архівних установ республіки, є цілком заслуженою.

Протягом 1962—1973 рр. працівники наших установ переглянули

1,5 млн. справ і понад 60 тис. томів книг, комплектів газет і журналів із науково-довідкових бібліотек, виявлені і тематично розроблені сотні тисяч документів з історії населених пунктів, створені тематичні і географічні каталоги, які нараховують понад 1 млн. 600 тис. карток. Архівісти самі написали більше 200 статей та історичних довідок на населені пункти, прорецензували понад 2700 і відредагували понад 3000 статей і довідок, перевірили посилання на архівні джерела в більшості статей.

Без перебільшення можна сказати, що це унікальне видання стало можливим завдяки активній участі в ньому працівників архівних установ республіки.

На виконання наказу по Архівному управлінню від 16 вересня 1971 р. переважна більшість обласних державних архівів вже прийняла на зберігання матеріали обласних редколегій, міських і районних комісій по написанню нарисів історії міст і сіл, описали і проводять їх каталогізацію. Але є архіви, які протягом кількох років не можуть завершити цю роботу, а такі, як Ворошиловградський, Житомирський, Сумський та деякі інші, не змогли ще прийняти всіх цих документів на державне зберігання.

Невідкладним завданням архівістів на найближчий час є закінчити збирання всіх матеріалів, що відклалися в роботі Головної редакційної колегії видання, у відділі історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР, у Головній редакції Української Радянської Енциклопедії, в обласних редколегіях, міських і районних комісіях, провести їх опис, каталогізацію, забезпечити їх збереженість і подальше використання з науковою, навчальною і культурно-освітньою метою.

Підсумки минулого року дають підстави вважати, що архівні установи в цілому справились з плановими завданнями використання документів. Проте ще далеко не всі архіви приділяють використанню документів необхідну увагу. Явно нижче своїх можливостей працювали колективи Волинського, Сумського, Тернопільського і Черкаського облдержархівів. Серйозного поліпшення вимагає робота читальних залів багатьох облдержархівів. Найпоказовішими недоліками в їх роботі є недбале оформлення видачі матеріалів, низька якість виготовлюваних копій документів, видача документів не за темою дослідника, а також видача оригіналів документів при наявності мікрофільмів.

Дуже важливе значення в організації використання документів має публікація історичних джерел. З часу проведення в березні 1972 р. республіканської наради архівістів з питань видавничої діяльності публікаторська робота помітно активізувалась. За три роки дев'ятої п'ятирічки архівні установи республіки видали 18 збірників документів обсягом понад 400 друк. арк.; 15 збірників обсягом 423 друк. арк. підготовлено до видання, з них 12 передані до видавництва. Розроблено план роботи архівних установ Української РСР по підготовці республіканських документальних публікацій на 1971—1985 рр. Вперше складено план роботи обласних державних і партійних архівів по підготовці і виданню збірників документів на 1971—1985 рр.

У 1972 р. в ЦДАЖР УРСР створено науково-видавничий відділ з 9 старших наукових співробітників. В 1973 р. такий же відділ у складі 6 старших наукових співробітників створено в ЦДІА УРСР у м. Києві. У кожному обласному державному архіві виділені 1—2 старших наукових співробітники, які спеціалізуються на публікаторській роботі. Ці заходи сприяли розширенню публікаторської роботи, а головне — поліпшенню наукового рівня наших видань.

Разом з тим у публікації документів все ще мають місце й недоліки. В 1973 р. ЦДАЖР УРСР не виконав планових завдань по підготовці збірника «Промисловість і робітничий клас України в 1933—1941 рр.», а підготовлений позапланово збірник «Участь трудящих України в русі солідарності з закордонним пролетаріатом» вимагає

серйозного доопрацювання. З порушенням встановлених строків готуються збірники документів «Робітничий рух на Україні в 1800—1860 рр.» і «Селянський рух на Україні в 1766—1825 рр.» ЦДІА УРСР у м. Києві. Незадовільно здійснюється підготовка важливих збірників у Запорізькому і Хмельницькому облдержархівах. Зволікають публікаторську роботу Ворошиловградський, Кримський, Сумський і Тернопільський облдержархіви.

У 1974 р. сповнюється 30 років звільнення Радянської України від німецько-фашистських загарбників. У зв'язку з цим перед архівними установами республіки стоїть завдання організувати виявлення і всебічне використання документів про масовий героїзм радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни, про керівну роль нашої партії в організації розгрому гітлерівського фашизму. Ця воістину всенародна тема повинна бути провідною при підготовці збірників документів, організації документальних виставок, передач по радіо і телебаченню, у виступах архівістів в періодичній пресі.

З кожним роком розширюються і міцніють наші міжнародні зв'язки. У 1973 р. на Україну приїжджали архівісти Болгарії, Польщі, Чехословаччини і Югославії, які вивчали досвід радянського архівного будівництва.

Керівники наших центральних архівів В. П. Коба і Г. С. Пшеничний знайомились з досвідом роботи архівних установ НДР і ЧССР. Наша республіка була представлена на XIV Міжнародній конференції «Круглого стола архівів» в Люксембурзі. Ці контакти мають для нас велике значення, бо вони дають змогу знайомитися з досвідом роботи закордонних архівістів і передусім з роботою наших колег у соціалістичних країнах. Обговорення, наприклад, на XIV Міжнародній конференції «Круглого стола архівів» таких важливих питань роботи архівних установ, як джерела фінансування і види витрат на утримання державних архівів, природа геральдичних і сфрагістичних матеріалів, способи їх зберігання і використання, стан науково-довідкового апарату до них, організація досліджень, пов'язаних з геральдикой і сфрагістикою, сприятиме кращому вирішенню цих питань і в нашій республіці.

Важливою і відповідальною ланкою діяльності архівних установ є робота з відомчими архівами, яких у нас на обліку понад 54 тис. Керуючись рекомендаціями, викладеними в доповідній записці Архівного управління Раді Міністрів УРСР від 17 жовтня 1972 р. про хід виконання урядових постанов з архівної справи міністерствами, відомствами і облвиконками республіки, архівні установи в 1973 р. провели велику роботу. Протягом року на засіданнях восьми обласних, 149 міських і районних виконкомів Рад депутатів трудящих заслуховувались питання про стан архівної справи і були прийняті відповідні рішення. Аналогічна робота проведена в багатьох міністерствах і відомствах республіки. В багатьох областях питання архівної справи обговорювались на нарадах керівників обласних установ і організацій. Безсумнісним досягненням минулого року є проведення огляду стану діловодства і архівів в установах і організаціях Міністерства культури УРСР, створення понад 40 об'єднаних відомчих архівів.

За станом на 1 січня 1974 р. близько 47 тис. установ і підприємств республіки (87 процентів до кількості всіх, що стоять на обліку) вели діловодство за номенклатурами, погодженими з архівними органами. У Житомирській, Донецькій, Львівській, Миколаївській, Харківській і Черкаській областях організована робота постійно діючих курсів підвищення фахової кваліфікації працівників діловодного апарату. Заслугує схвалення організоване в 1973 р. архівним відділом Миколаївського облвиконкому спільно з обкомом профспілки державних установ змагання за звання «Кращий працівник відомчого архіву Миколаївської області». Всі ці заходи сприяли тому, що в 1973 р. понад 32 тис. рес-

публіканських, обласних, міських, районних і сільських установ приводили в порядок свої архіви, в результаті чого впорядковано і внесено до описів більше 1,2 млн. справ постійного зберігання.

Разом з тим завдання повного упорядкування всіх документів відомчих архівів вирішується дуже повільно і не на належному рівні. Так, із загальної кількості обласних установ, що стоять на обліку, лише 57 процентів закінчили впорядкування своїх документів за встановлені роки; менше половини всіх відомчих архівів (24 800) забезпечені окремими ізольованими сховищами. Значно нижче своїх можливостей працюють з відомчими архівами архівні відділи Дніпропетровської, Запорізької, Львівської, Сумської, Харківської і Чернігівської областей.

Виступаючи на XXV партійній конференції комуністів столиці України, а також на XXI обласній партійній конференції, член Політбюро ЦК КПРС, Перший Секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький підкреслював, що столиця республіки і столична область повинні бути прикладом у всьому. Тому цілком закономірно бачити зразковий порядок в архівах установ, організацій і підприємств м. Києва і Київської області. У Київській області лише половина обласних установ упорядкувала свої документи за встановлені роки. Такий стан пояснюється тим, що співробітники архівного відділу облвиконкому самотуснулися від цієї справи, повністю передавши її госпрозрахунковому відділу облдержархіву.

Важливим заходом у галузі підвищення рівня роботи з відомствами є також повсюдне створення зразкових відомчих архівів. Такі архіви мають стати опорною базою архівістів області у пропаганді передового досвіду організації архівної справи. Однак у цьому серйозному питанні неприпустимі формалізм і показуха, як це виявлено в Кіровоградській області, де звичайні відомчі архіви окремих установ, які непогано працюють, віднесені до зразково-показових.

Важливим практичним заходом поліпшення стану архівної справи в міністерствах, відомствах, організаціях і підприємствах республіки, який цілком себе виправдовує, є організація роботи госпрозрахункових відділів і груп при архівних установах, де працюють понад 500 чоловік. У 1973 р. через їх руки пройшло понад 3 млн. справ, з них упорядковано і внесено до описів 600 тис. справ постійного зберігання, близько 400 тис. справ тимчасового зберігання, 150 тис. справ особового складу. Прибуткова частина госпрозрахункових груп і відділів склала понад півмільйона карбованців.

Однак у ряді госпрозрахункових відділів склалося явно тривожне становище з виконанням виробничих планів, організацією роботи, підбором кадрів. Планові завдання 1973 р. виконані ними в республіці лише на 81%. Із 25 госпрозрахункових відділів лише 4 — Запорізького, Одеського, Тернопільського і Харківського облдержархівів виконали свої річні завдання. Незадовільні показники мають госпрозрахункові відділи Сумського (49 проц. виконання плану), Івано-Франківського (53 проц.), Ворошиловградського (64 проц.), Донецького (65 проц.) облдержархівів. Відсутність належного контролю за роботою госпрозрахункових підрозділів в ряді випадків призводить до грубих порушень виробничої і фінансової дисципліни, зокрема у Кримській, Львівській та Київській областях. Тим часом єдиний і основний обов'язок цих відділів і груп — забезпечити якнайшвидше виконання урядових рішень з архівної справи, допомогти відомствам у здійсненні цього завдання.

Покладені на госпрозрахункові підрозділи відповідальні завдання викликали необхідність впровадження єдиних нормативів, єдиних принципів фінансових розрахунків з установами, наведення порядку у фінансовій дисципліні. З цією метою Архівне управління в 1973 р. розробило і погодило з Державним комітетом цін Ради Міністрів УРСР єдиний прейскурант на роботи по науково-технічному впорядкуванню документів

відомств. З метою усунення виявлених недоліків у 1974 р. планується провести кушові наради з працівниками госпрозрахункових підрозділів для всебічного і критичного обговорення на них всіх назрілих питань поліпшення їх роботи. Однак не можна обмежуватися лише цими заходами. Необхідно серйозно перебудувати керівництво госпрозрахунковими відділами, забезпечивши підвищення виробничих і економічних показників, високу якість упорядкування документів, зміцнення трудової і фінансової дисципліни.

Незадовільно поставлена ще інформація місцевих партійних і радянських органів про дійсний стан архівної справи у відомствах, хоч загальновідомо, що не можна докорінно поліпшити стан відомчих архівів без їх керівництва і допомоги. Завідуючі архівними відділами часто обмежуються поданням до партійних і радянських органів поверхових доповідних записок, в яких порушуються другорядні питання і з яких інколи важко зрозуміти, якої конкретно допомоги потребують архівісти; не прагнуть до особистих контактів з керівниками партійних і радянських органів, коли цього вимагає справа.

Державні архіви постійно відчувають у своїй діяльності увагу і піклування з боку партійних і радянських органів. Конкретним виявом цього піклування уряду республіки є щорічне зростання сум на утримання архівних установ. Загальний бюджет їх за три роки дев'ятої п'ятирічки зріс на 17 проц. За цей же період збільшились штати центральних і місцевих державних архівів на 175 одиниць. Значні кошти виділяються щороку на будівництво і реконструкцію архівосховищ.

Відповідаючи на турботу партії і уряду, архівісти республіки неухижно вдосконалюють методи і організацію своєї роботи. Разом з тим штатна розстановка працівників, фінансування архівних установ, їх матеріально-технічне забезпечення ще іноді базуються на застарілій практиці і не відповідають новим умовам праці.

Тому необхідно розробити науково і економічно обгрунтовані нормативи визначення штатної чисельності, фінансування і матеріально-технічного забезпечення різних категорій державних архівів; посилити контроль за плануванням і витрачанням фонду заробітної плати і матеріальних цінностей у державних архівах і госпрозрахункових підрозділах. З метою дальшого вдосконалення організації праці в архівних установах, більш реального складання поточних і перспективних планів передбачається переглянути також нормативи трудомісткості основних видів робіт і наблизити їх до вимог, що їх висуває життя.

Все чіткіше виявляються недоліки і в роботі низової ланки державних архівів. Розширення прав і обов'язків міських і районних Рад депутатів трудящих (в тому числі і в питаннях архівної справи) створює нові можливості для якісного поліпшення роботи міських і районних державних архівів і вдосконалення їх мережі.

Успішне виконання завдань п'ятирічного плану вимагає посилення уваги до питань економіки архівної справи, виявлення і використання наявних резервів. Великий бюджет робочого часу втрачають архівісти, наприклад, на виявлення документів за запитамі організацій і окремих дослідників, використовують зафондовані матеріали для виготовлення мікрофільмів, фотокопій і т. ін. Доцільно вивчити питання організації цієї справи на госпрозрахункових засадах, що дозволило б зекономити робочий час архівістів для виконання планових завдань.

Дуже важливим у роботі архівних установ республіки є також питання кадрів. На рівні всієї їх діяльності негативно позначається незадовільне забезпечення кадрами спеціалістів з історико-архівною освітою. Щоправда у цьому напрямі за останні три роки дещо зроблено, наприклад, чисельність завідуючих архівними відділами облвиконкомів, директорів центральних і обласних державних архівів з історико-архівною освітою збільшилась на 50 процентів.

Разом з тим поліпшення якісного складу архівних кадрів все ще не можна визнати задовільним. Так, якщо загальна кількість співробітників з вищою освітою за три роки збільшилась з 578 чол. до 633 чол., тобто на 9 процентів, то кількість спеціалістів з історико-архівною освітою зросла лише з 231 чол. до 242 чол., або лише на 4 проценти. Якщо в ряді архівів молоді спеціалісти закріплюються, і наші кадри стають стабільними, як це має місце, наприклад, у ЦДІА УРСР у м. Львові, Одеському, Донецькому облдержархівах, то в багатьох інших, зокрема у Львівській, Миколаївській, Чернігівській і деяких інших областях спостерігається значна плінність кадрів. Основною причиною цього є передусім незадовільне вирішення житлових і побутових умов, які хвилюють молодих спеціалістів, недостатня турбота про створення їм можливостей для наукової роботи і перспектив просування по службі.

Виявом високого довіря архівним установам нашої республіки є пропозиція Міжнародної ради архівів і Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР про проведення у вересні 1975 р. в Києві XVI Міжнародної конференції «Круглого стола архівів». В Радянському Союзі, і зокрема в нашій республіці, така конференція проводитиметься вперше, що покладає на архівістів України великі обов'язки.

Колегія Архівного управління, розглянувши в листопаді 1973 р. питання підготовки до конференції, затвердила заходи, спрямовані на всебічне поліпшення роботи державних архівів, зокрема, на зміцнення їх матеріально-технічної бази, наведення належного порядку в архівосховищах, популяризацію досягнень у розвитку архівної справи на Україні, організацію виставок унікальних документів і т. ін. Заходи по підготовці до конференції передбачені в планах роботи центральних державних архівів, які вже приступили до їх здійснення. Головним тут є завершення в I півріччі 1974 р. будівництва приміщень ЦДАКФФД УРСР, встановлення і налагодження його обладнання, а також завершення в цьому році реконструкції будинку ЦДАМЛМ УРСР, на базі яких проходитиме частина роботи конференції.

Завданням Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, керівників центральних архівів, їх партійних, профспілкових і комсомольських організацій є тримати під повсякденним контролем здійснення намічених заходів по підготовці до конференції і домагатися їх своєчасного і повного втілення в життя.

*   *
                            *

Виступаючи на звітно-виборній партійній конференції комуністів заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна в листопаді 1973 р., член Політбюро ЦК КПРС, Перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький підкреслював, що, «віддаючи належне вагомим досягненням..., ми завжди повинні дивитися вперед, критично оцінювати зроблене. Беручи до уваги завдання, які належить розв'язати в останні два роки п'ятирічки, треба розглянути стан справ на всіх ділянках, розібратися, що там є доброго і що робиться ще погано. Це дасть можливість своєчасно зробити необхідні висновки і вжити ефективних заходів»¹.

Ця вказівка цілком і повністю стосується і роботи архівних установ республіки, тому Архівне управління організувало перевірку їх діяльності в більшості областей, проаналізувало стан справ на місцях і винесло це питання на обговорення розширеного засідання Колегії з участю керівників архівних відділів облвиконкомів і директорів державних архівів.

¹ «Радянська Україна», 20 листопада 1973 р.

ОБГОВОРЕННЯ ЗАВДАНЬ ЧЕТВЕРТОГО, ВИЗНАЧАЛЬНОГО РОКУ П'ЯТИРІЧКИ

А. В. КЕНТІЙ, В. П. БОДНАР

1973 рік займає особливе місце в житті нашої країни. У третьому, вирішальному році дев'ятої п'ятирічки трудящі Української РСР, втілюючи в життя історичні рішення XXIV з'їзду КПРС, добилися значних успіхів у виконанні виробничих планів і соціалістичних зобов'язань. Минулий рік характеризувався певними досягненнями й у діяльності архівних установ республіки. Разом з усіма трудящими архівісти УРСР з піднесенням зустріли рішення грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС, Звернення Центрального Комітету КПРС до партії, до радянського народу і постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ про всесоюзне соціалістичне змагання в 1974 р. Ці важливі партійні документи мобілізують і надихають працівників архівних установ республіки на успішне виконання п'ятирічного плану розвитку архівної справи в Українській РСР.

Обговоренню підсумків діяльності архівних установ Української РСР у 1973 р. та їх завдань на 1974 р. було присвячене розширене засідання Колегії Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, яке відбулося 25 лютого 1974 р. На засідання Колегії були запрошені завідувачі архівними відділами облвиконкомів, директори центральних і обласних державних архівів, Київського міськдержархіву, працівники Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, заст. директорів, начальники відділів, секретарі парторганізацій і голови місцевкомів ЦДАЖР УРСР, ЦДІА УРСР, ЦДАКФФД УРСР, ЦДАМЛМ УРСР.

Доповідь «Підсумки роботи архівних установ Української РСР у 1973 році та завдання на 1974 рік» зробив начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Г. Мітюков*.

Обговорюючи доповідь О. Г. Мітюкова, виступаючи критично проаналізували свою роботу у 1973 р. і внесли чимало пропозицій і рекомендацій щодо поліпшення діяльності архівних установ республіки, успішного виконання ними завдань 1974 р., четвертого, визначального року дев'ятої п'ятирічки.

Завідуючий архівним відділом Ровенського облвиконкому К. І. Тищенко відзначив, що у зв'язку з введенням в експлуатацію нового приміщення Ровенського облдержархіву перед його працівниками стоять завдання організації картонування документів, завершення науково-технічної обробки фондів, упорядкованих за скороченим циклом, удосконалення діловодства в установах тощо. Зросли обсяги робіт по поліпшенню фізичного стану документів і підвищенню рівня технічного оснащення архівів, на думку К. І. Тищенка, вимагають організації і проведення республіканських курсів підвищення кваліфікації реставраторів і палітурників. Є потреба у виданні спеціальних збірників нормативно-правових документів по основній діяльності архівних установ, фінансуванню, з питань праці і заробітної плати тощо.

Директор ЦДАЖР УРСР В. В. Кузьменко, відмітивши в цілому виконання колективом архіву планових завдань за основними показниками, спинився на питаннях, які вирішуватиме колектив архіву у поточному році. Зокрема, буде завершена велика і надзвичайно важлива робота — підведені остаточні підсумки перевірки наявності документів, що дасть можливість уточнити кількісний склад документів ЦДАЖР УРСР. У 1974 р. має бути закартоновано близько 200 тис. справ. Врахувавши зауваження, архів переробляє схему розміщення

* Основні положення доповіді О. Г. Мітюкова викладені в однойменній статті, що друкується в цьому номері.

документів, за якою всі важливі фонди будуть сконцентровані на поверхах, розташованих ближче до читального залу. Протягом року ЦДАЖР УРСР планує завершити переобладнання стелажного устаткування на трьох поверхах своїх архівосховищ, документи в яких будуть розміщені з максимальним використанням корисної площі.

Поряд із забезпеченням зберігання важливим напрямом роботи архіву є комплектування його документами міністерств і відомств республіки. Перебуваючи у Харкові, ЦДАЖР УРСР не мав можливості систематично проводити цю роботу. П'ятирічним планом передбачається прийняти на державне зберігання 250 тис. справ. За три роки план комплектування перевиконано. Зокрема, по 1961 р. прийнято документи Ради Міністрів УРСР, Держплану УРСР, ЦСУ УРСР, ряду республіканських міністерств. Перед архівом стоїть відповідальне завдання поповнити фонд Ради Міністрів УРСР відсутніми документами довоєнного періоду починаючи з 1926 р.

Необхідно збільшити обсяг робіт і по вдосконаленню науково-довідкового апарату ЦДАЖР УРСР. Це насамперед стосується описів документів за довоєнні роки. Потребують переробки 3450 описів на 628 тис. справ та удосконалення 120 описів на 49 тис. справ. Ця робота буде однією з основних після завершення наведення зразкового порядку у сховищах архіву і картонування всіх документів.

Значна робота проведена ЦДАЖР УРСР з міністерствами і відомствами республіки. Їм надавалася допомога у складанні і удосконаленні номенклатур справ, упорядкуванні документів. У 1973 р. уточнювалися списки № 1 республіканських установ і організацій, документи яких підлягають прийому у ЦДАЖР УРСР. Завершення цієї роботи протягом 1974 р. дозволить обгрунтовано визначити джерела комплектування архіву. В поточному році більше уваги приділятиметься створенню об'єднаних відомчих архівів по системах міністерств і відомств УРСР.

У виступі завідуючого архівним відділом Запорізького облвиконкому А. Г. Наседкіна вказувалося на значну роботу, проведenu в області щодо поліпшення стану архівної справи. В області у минулому році було закінчено будівництво нового приміщення облдержархіву місткістю 2 млн. справ і корисною площею 5791,8 кв. м, обладнаного сучасними технічними засобами і устаткуванням для забезпечення умов довготривалого зберігання документів. Працівники архівного відділу і обласного архіву брали активну участь у завершенні будівельних робіт і обладнанні архівосховищ. Вони відпрацювали на будівництві 545 людино-днів.

Директор ЦДАМЛМ УРСР В. П. Коба відзначила, що архів-музей з середини 1973 р. перебудував свою роботу у відповідності з висновками комісії Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, що позитивно позначилося на виконанні планів минулого року. Джерельна база ЦДАМЛМ УРСР поповнилася документами визначних українських митців — П. Тичини, В. Сосюри, Л. Первомайського, І. Мар'яненка. Цінним надходженням 1973 р. є унікальне видання російських і українських пісень 1790 р., підготовлене Ів. Прачем. Уточнено профіль комплектування архіву і складено перелік установ, документи яких підлягають передачі до архіву-музею; перебудовано роботу експертно-перевірної комісії, проведено аналіз фондів і їх розподіл за категоріями.

У 1973 р. продовжувалася робота по реконструкції приміщення ЦДАМЛМ УРСР. На початку ц. р. складено план-графік будівельних робіт, що створює при відповідному контролі реальні можливості для їх завершення у 1974 р.

Архів-музей намагається враховувати окремі рекомендації, прийняті у вересні 1973 р. міжнародним симпозиумом з питань роботи архівів літератури у Чехословаччині. Зокрема, складено орієнтовний список комплектування ЦДАМЛМ УРСР документами визначних діячів літе-

ратури і мистецтва з перспективою на 15—20 років, до якого включено понад 500 прізвищ провідних радянських письменників, літературознавців, критиків тощо. Цей список дає змогу планомірно і цілеспрямовано комплектувати архів-музей документами особового походження, що мають науково-історичне значення.

Головним у роботі колективу ЦДАМЛМ УРСР у 1974 р. є здійснення заходів по підготовці до XVI Міжнародної конференції «Круглого стола архівів». Важливим завданням у цьому напрямі є своєчасне оформлення експозиції музейної частини, основними структурними частинами якої будуть галерея портретів видатних діячів української літератури і мистецтва, меморіальні кабінети Ю. І. Яновського, А. В. Головка, А. С. Малишка та інших, тематична виставка документів «Література і мистецтво України періоду Великої Вітчизняної війни».

Відповідальним завданням архіву-музею є підготовка до відкриття наприкінці 1974 — на початку 1975 р. його філіалу — Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука у с. Плютах Обухівського району Київської області. Вже складено тематико-експозиційний план меморіальної і літературної частини експозиції будинку-музею, вироблено ескізи оформлення, розроблено проект благоустрою його території тощо.

Актуальні питання діяльності архівних установ Харківської області були порушені у виступі завідуючого архівним відділом Харківського облвиконкому І. М. Дубового. Значна увага тут приділялася забезпеченню зберігання документів. Так, протягом 1973 р. в облдержархіві закартоновано 163 тис. справ, у райміськдержархівах області закартоновано від 70 до 100 процентів справ. Облдержархів і частина райміськдержархівів обладнали свої приміщення протипожежною та охоронною сигналізацією. Певна робота проведена архівними установами по усуненню недоліків, виявлених комісією Архівного управління при Раді Міністрів УРСР: переглянуто план комплектування, припинено достроковий прийом документів на державне зберігання; поліпшено якість реставрації і ремонту документів, виготовлення і зберігання мікрофотокопій страхового фонду; на засіданні ЕПК архівного відділу затверджено список фондів Харківського міськдержархіву, які підлягають знищенню, що сприятиме поліпшенню його фондового складу.

Ряд питань діяльності архівних установ Харківщини вимагає вивчення і вирішення. Зокрема, потребує удосконалення структура і профіль Харківського міськдержархіву; необхідно також розподілити між архівним відділом і ЦДАНТД УРСР установи та організації області, які були підконтрольні свого часу ЦДАЖР УРСР. Повільно створюються об'єднані відомчі архіви.

Директор Донецького облдержархіву В. Ф. Бурносів у своєму виступі спинився на питаннях забезпечення зберігання і використання документів. Архів розробив спеціальні методичні рекомендації по вивченню фізичного стану документів і складанню перспективного плану їх ремонту і реставрації. На кожний фонд складається спеціальна картка, в якій зазначаються номери справ та аркушів, що потребують реставрації. У 1973 р. переглянуто близько 90 тис. справ архіву, на які складено 1,3 тис. карток.

У 1974 р. архів планує завершити підготовку збірника документів «Донецька область у роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.», а також спільно з партархівом розпочати роботу над збірником «Посправжньому людяні документи». Це буде друге, доповнене видання збірника документів «Про зв'язки трудящих Донбасу з В. І. Леніним». Виступаючий порушив також питання удосконалення діяльності господарсько-розрахункових підрозділів архівних установ. Зокрема, він вказав на необхідність виконання поряд з науково-технічним опрацюванням документів їх реставрації та оправи.

У виступі директора ЦДІА УРСР М. І. Кр я ч к а відзначалось, що в минулому році колектив архіву вніс певний вклад у розвиток архівної справи. Здійснювалися заходи по забезпеченню зберігання, створенню та удосконаленню науково-довідкового апарату, використанню документів. Протягом року закартоновано 220 тис. справ, закаталогізовано близько 15 тис., удосконалено описи на 14,5 тис. справ. Продовжувалася робота над підготовкою до видання «Покажчика документів про розповсюдження на Україні творів В. І. Леніна в 1894—1917 рр.». За документами архіву встановлено 1500 фактів поширення творів В. І. Леніна на території республіки. Обласні державні архіви подали ЦДІА УРСР відповідну допомогу у виявленні таких документів. Проте пошук документів про поширення ленінських праць на Україні слід продовжити. До цього часу документально не підтверджене розповсюдження на Україні добре відомої роботи В. І. Леніна «Імперіалізм і емпіріокритицизм»; немає поки що документальних свідчень про розповсюдження окремих праць В. І. Леніна за період січня — жовтня 1917 р. Було б добре, якби державні архіви глибше зайнялися виявленням документів про ці факти.

Готуючись до XVI Міжнародної конференції «Круглого стола архівів», ЦДІА УРСР приділяє значну увагу упорядкуванню своїх каталогів, які є найбільшими в республіці. Вже за перші місяці нового року просистематизовано за хронологією з вилученням дублетів 20 тис. карток, відредаговано і продубльовано 6600 і 2 тис. карток передруковано. До кінця року планується передрукувати ще 18 тис. карток.

М. І. Кр я ч о к спинився також на деяких питаннях, що вимагають обов'язкового розв'язання. Він вказав на необхідність поліпшення житлово-побутових умов молодих спеціалістів, підвищення їх кваліфікації шляхом проведення конференцій, семінарів тощо. На думку виступаючого, є потреба у створенні в ЦДІА УРСР групи спеціалістів, яка б займалася вивченням можливостей впровадження в роботу каталогів засобів автоматичного пошуку інформації.

Завідуюча архівним відділом Одеського облвиконкому Р. О. Литвинчук відзначила, що архівні установи Одеської області за основними показниками виконали плани роботи 1973 р. Велику увагу архівний відділ приділяв поліпшенню роботи низової ланки державних архівів. З цією метою було організовано соціалістичне змагання між районними і міськими держархівами, підсумки якого були підбиті у січні цього року. Переможцем змагання став Кодимський райдержархів, який донедавна був у числі відстаючих. Завідуюча архівом Є. П. Пантелеймончук домоглася упорядкування документів у всіх установах, організаціях та підприємствах списку № 1 за встановлені роки, перевиконання плану комплектування, наведення зразкового порядку в обліково-довідковій документації та ін. За досягнуті успіхи вона нагороджена Почесною грамотою облвиконкому та облпрофради і занесена до Почесної книги архівістів Одещини.

Позитивним моментом у роботі райміськдержархівів області є їх тісний зв'язок з виконавчими комітетами Рад депутатів трудящих. Так, у минулому році завідувачі районними і міськими державними архівами були затверджені на сесіях районних і міських Рад депутатів трудящих. Вони систематично беруть участь у нарадах та семінарах, які проводяться виконкомом, звітують перед ними про свою роботу.

Р. О. Литвинчук порушила також питання про необхідність вибіркового відбору документів колгоспів на державне зберігання.

Член Колегії Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, заступник директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС П. І. Павлюк розповів про роботу партійних архівів республіки та їх зв'язки з державними архівами. Партархіви мають значні досягнення щодо за-

безпечення зберігання документів: 98 процентів матеріалів закартовано, побудовано 6 нових приміщень архівів, а 6 інших будуються, робляться перші кроки в мікрофільмуванні документів.

Відзначивши позитивні наслідки підготовки державними і партійними архівами збірників документів, виступаючий висловив думку про необхідність координації діяльності державних і партійних архівів у галузі забезпечення зберігання документів, створення і удосконалення науково-довідкового апарату, організації методичної роботи. Зокрема, йшлося про централізоване виготовлення картонних коробок, стелажів та іншого устаткування, проведення спільних семінарів, нарад тощо.

Про підсумки роботи архівних установ Хмельницької області у 1973 р. та їх завдання на 1974 р. йшлося у виступі завідуючої архівним відділом Хмельницького облвиконкому О. П. Бурової. Посилення уваги до поліпшення організаційно-методичної і виховної роботи, організація соціалістичного змагання забезпечили дострокове виконання річного плану облдержархіву до 3 грудня 1973 р. За три роки п'ятирічки 67 райміськдержархівів області одержали нові або більш придатні для зберігання документів приміщення.

Проте в роботі архівних установ області є чимало труднощів. У незадовільному стані насамперед перебувають сховища облдержархіву. Незважаючи на їх щорічний ремонт, що забирає значні кошти, умови зберігання документів тут не поліпшуються. Назріла необхідність будівництва нового приміщення архіву в обласному центрі. Повільно вирішуються питання з картонуванням документів державних архівів області; виникають труднощі з упорядкуванням документів особового складу. Внаслідок ліквідації або реорганізації окремих установ трапляються випадки втрати таких документів. Тому постає потреба створювати об'єднані відомчі архіви для концентрації цих документів. Як відомо, такий міжколгоспний архів був створений свого часу в області, але через невирішеність питання юридичних основ його діяльності він був ліквідований.

Про створення у ЦДІА УРСР у м. Львові кабінетів спеціальних історичних дисциплін розповів заступник директора архіву А. Г. Сисецький. Це кабінети архівознавства, археографії, дипломатики, палеографії та філігранології, сфрагістики, геральдики, хронології та метрології, історичної географії.

Протягом 1974 р. передбачається закінчити обладнання всіх восьми кабінетів, побудувати в них експозицію і створити передумови для дальшого розгортання науково-методичної роботи з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін і екскурсійної роботи. Основна мета експозиції — показати історичні дисципліни як об'єкт вивчення сучасної радянської науки, що розкриває свої дослідження на основі методологічних принципів марксизму-ленізму.

Референт відділу культури і охорони здоров'я Управління справами Ради Міністрів УРСР Т. Я. Тарасенко спинилася на окремих питаннях діяльності архівних установ республіки. Вона відзначила незадовільну організацію мікрофільмування документів у деяких облдержархівах, повільне вирішення питань протипожежної охорони архівосховищ. Торкаючись питань комплектування, Т. Я. Тарасенко відзначила, що в деяких випадках перевиконання планів комплектування досягається за рахунок дострокового прийому документів на державне зберігання, а це, як відомо, є порушенням положення про Державний архівний фонд СРСР. У виступі вказувалось також на необхідність ознайомлення керівників архівних установ з питаннями фінансово-бухгалтерської діяльності та з основами радянського законодавства.

До цього часу остаточно не вирішене питання про найдоцільніші способи зберігання документів у державних архівах. Діяльність господарських підрозділів повинна охоплювати всі види упорядкування

документів — від складання описів до оправи. Важливим завданням архівних установ республіки є підготовка до відзначення 30-х роковин визволення Української РСР від німецько-фашистських загарбників.

У заключному слові голова Колегії — начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Г. Мітюков підкреслив, що обговорення на розширеному засіданні Колегії широкого кола актуальних питань діяльності архівних установ було корисним і позитивно позначиться на виконанні завдань п'ятирічного плану розвитку архівної справи в республіці. Він вказав, що відповідальним завданням архівних установ республіки є наведення зразкового порядку в архівосховищах, застосування найпередовіших способів розміщення документів. При цьому необхідно використовувати позитивний досвід у цій справі архівістів соціалістичних країн.

Важливе місце в діяльності архівних установ повинна зайняти експертиза цінності документів, що дасть змогу звільнити наші сховища від матеріалів, які не мають наукового і практичного значення. Протягом року буде завершено підготовку методичних рекомендацій по комплексній експертизі цінності. О. Г. Мітюков звернув увагу керівників архівних установ республіки на необхідність підведення, де ще цього не зроблено, підсумків діяльності їхніх колективів за 1973 рік та обговорення завдань на 1974 рік.

Колегія Архівного управління при Раді Міністрів УРСР прийняла рішення, у якому спрямувала увагу працівників архівних установ республіки на виконання і перевиконання завдань четвертого, визначального року дев'ятої п'ятирічки, на організацію глибокого вивчення рішень грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС, теоретичних висновків і практичних завдань, висунутих у виступі Л. І. Брежнєва на Пленумі, Звернення ЦК КПРС до партії, до радянського народу, рішення січневого (1974 р.) Пленуму ЦК Компартії України. Архівним установам запропоновано: поліпшувати умови зберігання архівних документів, забезпечивши неухильне виконання планів капітального будівництва, ремонту та введення в дію приміщень державних архівів і повне освоєння виділених на цю мету коштів; за рахунок використання внутрішніх резервів розширити мікрофільмування, картонування, ремонт і реставрацію документів та поліпшити якість цих робіт; організувати першочерговий прийом на державне зберігання документів установ і підприємств провідних галузей народного господарства та культури республіки, забезпечити повноту їх фондового складу; розширити експертизу цінності документів державних архівів та вилучення з архівосховищ документів, що не мають науково-історичної цінності; вжити заходів по підвищенню інформативного рівня та поліпшенню фізичного стану науково-довідкового апарату; посилити організаційно-методичне керівництво відомчими архівами, забезпечивши протягом 1974 р. виконання плану упорядкування архівів відомств за встановлені роки та своєчасну передачу їх на державне зберігання; надати методичну і практичну допомогу установам, організаціям і підприємствам у впровадженні Єдиної державної системи діловодства, стандартів на організаційно-розпорядчу документацію та складанні інструкцій по діловодству і номенклатур справ.

Колегія висловила впевненість, що натхнені рішенням грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС, Зверненням Центрального Комітету КПРС до партії, до радянського народу та рішеннями січневого (1974 р.) Пленуму ЦК Компартії України, розгорнувши широке соціалістичне змагання, колективи архівних установ республіки доб'ються виконання та перевиконання завдань четвертого, визначального року дев'ятої п'ятирічки.

ПИТАННЯ РОБОТИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ З КІНОФОТОФОНОДОКУМЕНТАМИ

М. М. БАЗАНОВА,
заст. директора ЦДАКФФД УРСР

До складу Державного архівного фонду СРСР поряд з писемними (текстовими) документальними матеріалами входять і кінофотофонодокументи, що несуть образотворчу та звукову інформацію. Вони відображають багатогранність матеріального, суспільно-політичного і культурного життя радянського народу, його самовіддану працю, різнобічну діяльність Комуністичної партії і Радянського уряду в будівництві комуністичного суспільства в нашій країні.

У рішеннях Комуністичної партії Радянського Союзу неодноразово підкреслювалося велике агітаційно-пропагандистське, культурно-освітнє і виховне значення кіно і фотографії. На радянських архівістів покладено почесний обов'язок збирати і дбайливо зберігати кінофотодокументи — наочну історію сучасності, історію великих звершень.

Кінофотолітопис історії нашої Батьківщини — величезне національне багатство. У державних сховищах країни зосереджено понад 3 млн. фотографій, мільйони метрів кіноплівки. Тільки в Центральному державному архіві кінофотофонодокументів УРСР — основному архівосховищі цього виду документації на Україні — зберігається понад 20 тис. кінодокументів, близько 200 тис. фотодокументів, 21 тис. звукозаписів.

Ми маємо всі можливості для всебічного використання кінофотофонодокументів, що зберігаються в державних архівах. Це кіно і телебачення, музейні експозиції, ювілейні і тематичні виставки, публікації в друкованих виданнях і періодичній пресі. Тільки за останні чотири роки ЦДАКФФД УРСР видав для використання понад 1 млн. метрів кіноплівки і понад 30 тис. фотознімків.

Кінофотоматеріали використовуються і в різноманітних народногосподарських і наукових цілях. Так, ними скористалися при відбудові Дніпрогесу, будинку Верховної Ради УРСР, Київського державного університету. Науковці Українського науково-дослідного інституту гідрометеорології працювали в ЦДАКФФД УРСР для вивчення режиму рік і закономірностей повеней, чимало знімків одержало Українське спеціальне науково-реставраційне управління по реставрації пам'яників архітектури. Отже, збирання і зберігання кінофотофонодокументів — це не самоціль, а життєво важлива необхідність.

Нині практично кожна установа тою чи іншою мірою може бути джерелом комплектування державних архівів кінофотофонодокументами. Умовно ці джерела (установи) можна розподілити на дві групи: постійні і можливі. До першої відносяться установи, в діяльності яких систематично створюються кіно- і фотодокументи або звукозаписи, що мають політичне, науково-історичне, народногосподарське і культурно-освітнє значення. Для кінодокументів це — кіностудії, що випускають хронікально-документальні і науково-популярні фільми, і телевізійні студії системи Державного комітету Ради Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню; для фотодокументів — фотохроніка РАТАУ, Українське товариство дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами, Виставка передового досвіду в народному господарстві УРСР, редакції газет і журналів, окремі видавництва; для фонодокументів — республіканський і обласні радіокомітети. До можливих джерел комплектування відносяться установи, в яких кінофотофонодокументи створюються не систематично, а швидше епізодично або ж не створюються в самій установі, а надходять до неї з інших джерел. За

кінодокументами — це студії художніх фільмів, що зрідка випускають документальну продукцію, кінолабораторії університетів, інститутів та інших установ, аматорські кіностудії; за фотодокументами — науково-дослідні установи, вищі учбові заклади, музеї, видавництва, промислові підприємства тощо; за фонодокументами — науково-дослідні інститути (наприклад, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР), консерваторії тощо.

Кожний обласний державний архів повинен мати список установ, організацій і підприємств, кінофотофонодокументи яких підлягають передачі на державне зберігання. Цей список слід систематично уточнювати і поповнювати. В областях, крім названих, джерелами комплектування можуть бути також обласні фотосекції Спілки журналістів УРСР, станції юних натуралістів, юних техніків, палаци піонерів, фототельє побутового обслуговування, творчі об'єднання фотоаматорів (фотоклуби) та ін. Велике значення має збирання фотографій у приватних осіб. На них заводиться спеціальна картотека.

Нещодавно в Москві відбувся семінар з питань роботи архівістів з кінофотофонодокументами, на якому виступив К. М. Симонов. Говорячи про збирання історичних фотографій, кінострічок і звукозаписів, він наголосив: «Існує такий жорстокий термін, як «зникаючі об'єкти», тобто люди, голоси яких треба поспішати записувати і зберігати. Іноді важливо не що людина говорить, а як вона говорить». К. М. Симонов запропонував створити всесоюзну картотеку воєнних кореспондентів, тобто взяти на картковий облік все, що є про війну в архівах країни і в приватних колекціях.

Довгий час ЦДАКФФД УРСР залишався єдиним сховищем, в якому зосереджувалася кінофотофонопродукція всієї республіки. Тільки на початку 60-х років функції контролю за станом обліку і зберігання фотодокументів у відомчих архівах передано архівним відділам облвиконкомів. Пізніше Архівне управління при Раді Міністрів УРСР прийняло рішення про організацію зберігання кінофонодокументів обласних телерадіокомітетів та інших установ в облдержархівах. Ці заходи були новим прогресивним кроком у розвитку архівної справи на Україні.

Архівне управління приділяє велику увагу питанням докорінного поліпшення справи збереженості кінофотофонодокументів у відомствах і комплектування ними державних архівів. Так, на виконання постанови Ради Міністрів УРСР «Про заходи по поліпшенню архівної справи в міністерствах, відомствах і державних архівах республіки» Архівне управління в 1971 р. доповіло Раді Міністрів УРСР про незадовільний стан зберігання кінофільмів, створюваних на кіно- і телестудіях республіки, а в 1972 р. — про незадовільний стан зберігання звукозаписів в установах телебачення і радіомовлення. У цих документах дано ґрунтовний аналіз становища, що склалося, з конкретними прикладами (попередньо була проведена комплексна перевірка всіх кіно- і телестудій та радіокомітетів, в якій взяли участь всі архівні відділи й облдержархіви). Не залишилися поза увагою і фотодокументи. Про заходи щодо поліпшення державного зберігання фотонегативів, що створюються в діяльності редакцій газет і журналів, Архівне управління доповіло Центральному Комітету Компартії України.

Центральний Комітет і уряд України підтримали наші пропозиції і подали велику допомогу в поліпшенні роботи з відомчими кінофотофоноархівами. Відповідальні працівники ЦК Компартії України провели нараду з завідуючими відділами ілюстрацій і фотокореспондентами редакцій газет і журналів м. Києва. За пропозицією Ради Міністрів УРСР доповідні записки Архівного управління були обговорені на колегіях Державного комітету Ради Міністрів УРСР по кінематографії і Державного комітету Ради Міністрів УРСР по телебаченню та радіо-

мовленню, внаслідок чого видані спеціальні накази, де відзначається, що стан зберігання кінофондів і звукозаписів у багатьох обласних комітетах залишається незадовільним; виявлені грубі порушення існуючого порядку про списання архівних документів. Так, в Одеському і Кримському обласних комітетах оригінали кінодокументів використовувались у нових передачах, що призвело до значних втрат цінних матеріалів. У Криму спалено 140 сюжетів, у тому числі й про будівництво Північнокримського каналу; в Одесі розмонтовано 557 сюжетів власних зйомок для створення нового фільму; студія «Укртелефільм» знищила 267 назв вихідних матеріалів власного виробництва за 1959—1965 рр. У більшості обласних комітетів кінофільми зберігаються в непридатних приміщеннях, особливо це стосується Одеси, Донецька, Кіровограда, Херсона, Дніпропетровська. Незадовільно зберігаються магнітні стрічки з записами голосів видатних діячів. Наприклад, Закарпатський комітет по телебаченню і радіомовленню за три роки не передав до фонотеки жодного запису.

Керівникам всіх обласних комітетів по телебаченню і радіомовленню було запропоновано всі архіви власних зйомок до кінця 1971 р. привести в порядок і здати на державне зберігання до обласних державних архівів; створити комісії для перегляду магнітних стрічок з метою виявлення записів, що мають науково-історичну і художню цінність, і до кінця року здати їх на державне зберігання; з 1 січня 1973 р. ввести єдину систему обліку звукозаписів в усіх обласних комітетах і т. д.

Одним із заходів, спрямованих на виконання постанови Ради Міністрів УРСР № 301 від 9 червня 1970 р., є видання наказу начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР № 41 від 7 вересня 1971 р. про поліпшення контролю за станом кінофонодокументів в обласних установах радіомовлення і телебачення та організацію відбору і прийому їх на державне зберігання. На ЦДАКФФД УРСР покладено методичне забезпечення і надання практичної допомоги облдержархівам у проведенні цієї роботи. Працівники ЦДАКФФД УРСР розробили ряд методичних посібників, виготовили книги обліку й описання кінодокументів і звукозаписів, розмножили діючі інструкції Головархіву СРСР. Всім цим комплектно забезпечені архівні відділи облвиконкомів, облдержархівів і телерадіокомітетів.

Архівні установи на місцях мають певний досвід обстеження стану обліку і зберігання кінофонодокументів на телестудіях і в радіокомітетах. Але більшості з них досі не доводилося займатися організацією відбору кінофонодокументів і надавати відомствам методичну і практичну допомогу у підготовці цих документів до передачі на державне зберігання.

Працівники архівних установ, на яких покладено функції контролю, мусять передусім добре знати предмет, вільно орієнтуватися в питаннях, пов'язаних з обліком і зберіганням кінофонодокументів, тобто знати основні положення і вимоги існуючих інструкцій. Роботу фільмотек телестудій і фонотек радіокомітетів регламентують «Інструкція по обліку кінодокументів у фільмотеках телевізійних студій» (М., 1962) і коротка інструкція по веденню обліку звукозаписів в обласних комітетах, розроблена ЦДАКФФД УРСР у 1972 р.

Перевіряючи стан зберігання і обліку кінодокументів і звукозаписів, треба звертати увагу на технічний і фізичний стан кіноплівки і магнітної стрічки, оскільки якість первинної обробки плівки та умови її зберігання на більшості телестудій незадовільні. В цьому допоможуть розібратися «Інструкція по забезпеченню збереженості кінофотофонодокументів у держархівах СРСР» (М., 1964) та «МРТУ 55—4—69. Зберігання і консерваційно-реставраційна обробка кінофотофонодокументів і мікрофільмів» (М., 1969). Особливу увагу слід приділяти описовій

документації, бо від правильності і повноти розшифровки зображених подій часто залежить цінність самого документа.

Одним із найскладніших питань комплектування є експертиза наукової цінності кінофотофонодокументів і відбір їх на державне зберігання. Перш за все слід спинитися на одній з особливостей створення образотворчих документів, якими є кіно і фотографії, порівняно із іншими видами документів. У процесі діяльності будь-якої установи створюються і нагромаджуються цілі комплекси документів на паперовій основі. Ніхто зарані не передрікає питання їх значення для майбутнього зберігання і використання. Наукова цінність цих документів залежить від значення самої установи, характеру завдань, які на неї покладені, масштабу діяльності, значимості її для суспільства.

Інакше стоїть справа з кінофотодокументами, зміст яких не пов'язаний з діяльністю установ, що їх створюють. Відбір подій, фактів, об'єктів для зйомки, що мають науково-історичне значення, фактично відбувається до появи кінофотодокументів. Кінорежисери, оператори, фотокореспонденти наперед намічають плани майбутніх кінотворів, фотонарисів, вибирають найважливіші об'єкти зйомок, що висвітлюють великі всенародні справи. Об'єктиви кінокамер і фотоапаратів, як правило, проходять повз малозначне. Цю особливість створення кінофотодокументів треба мати на увазі при проведенні експертизи їх науково-історичної і практичної цінності. Але в той же час помилково думати, що необхідно зберігати всі кіноплівки і фотонегативи. Експертиза наукової цінності кінодокументів телевізійних студій має ряд особливостей, які слід обов'язково враховувати.

Перша особливість — прогресуюче зростання кількості матеріалів телестудій. За кілька десятиліть обсяг мовлення зріс у десятки разів. Телеоб'єктиви проникають у всі куточки республіки, більш різноманітною стала тематика зйомок, розширилося територіальне коло кіноспостережень, що було не під силу колись єдиній на Україні студії хронікально-документальних фільмів. Немало прикладів, коли найцікавіші події зафіксовані тільки телебаченням, причому на 16-мм плівці. Величезне нагромадження матеріалу вимагає більш ретельного його відбору, що в свою чергу потребує обґрунтованого підходу.

Друга особливість — стан описової документації. Монтажні аркуші в крайньому випадку є на кінофільми. На окремі телесюжети є тільки дикторські тексти з відеорядом або без нього, які недостатньо розкривають зміст подій. Тому, з одного боку, необхідно добиватися поліпшення якості описової документації, а з другого, — доводиться проводити відбір у два етапи.

Третя особливість — фізичні і фотографічні властивості 16-мм плівок і комплектність. Кінодокументи на 16-мм плівці (тележурнали, спецвипуски), як правило, складаються тільки з негативів або оборотних позитивів, тобто контрольна копія відсутня. Брак, що найчастіше зустрічається, — це подряпини на вихідному матеріалі. 16-мм плівка дуже піддатлива механічним пошкодженням, тому поводитися з нею на допоміжних етапах технологічного процесу слід дуже обережно: перемотувати на монтажному столі не на високих швидкостях, без особливої потреби не переглядати на екрані.

Хоч на телестудіях і створені експертні комісії, практично експертизу проводять самі співробітники архівів. Ми вважаємо доцільним проводити експертизу цінності кінодокументів телестудій у два етапи. Спочатку, до прийому матеріалів в архів, знайомимося з описовою документацією і за монтажними аркушами або дикторськими текстами відбираємо ті документи, науково-історична цінність яких за змістом не викликає сумніву і без візуального перегляду плівки, а також ті, які для остаточного рішення треба переглянути на екрані.

Одночасно виділяємо сюжети, що явно не підлягають дальшому зберіганню.

Наприклад, при експертизі цінності кінодокументів Республіканської студії телебачення за 1972 р. за описовою документацією виділені в утиль такі сюжети: «Майстри кулінарії» (виставка районного тресту їдалень м. Києва), «Конкурс бальних танців у клубі харчовиків», «Місячник вивезення добрив», «Святкова мозаїка» (інтерв'ю з жінками в магазинах, на вулицях напередодні 8 Березня) та багато інших. Всього із 856 сюжетів виділено в утиль за описовою документацією близько 400 сюжетів. Серед відібраних на зберігання сюжети: «Найбільший на Україні» (тваринницький комплекс у колгоспі на Хмельниччині), «Новосілля в Черкасах» (відкриття нового фінансового технікуму), «Обладнання для пускових об'єктів братніх республік», «Висока нагорода» (вручення ордена Трудового Червоного Прапора капелі «Думка»), «Зліт дружби» (зліт піонерів союзних республік) і т. ін.

Є сюжети, в яких образотворчий матеріал бідніший, ніж коментар диктора. Сюжети, що проходять під загальною назвою «П'ятирічку достроково» і багато інших, треба переглядати на екрані.

Повторна експертиза проводиться при подальшому науково-технічному опрацюванні документів в архіві — взятті на облік, звірці наявності планів з описовою документацією, розшифровці сюжетів і т. д.

З питань експертизи кіно- і фотодокументів є деяка методична література, якою слід постійно користуватися: «Методичні рекомендації по відборі документальних кіноматеріалів на державне зберігання» (М., 1970), «Методичні рекомендації по відборі документальних фотоматеріалів на державне зберігання» (М., 1973), «Комплектування облдержархівів кінодокументами, які створюються на телестудіях» («Архіви України», 1971, № 6, стор. 3—9).

З метою полегшення експертизи цінності і відбору фонодокументів ЦДАКФФД УРСР минулого року розробив «Перелік звукозаписів, які підлягають передачі на постійне зберігання до державних архівів Української РСР» та рекомендації про порядок відбору і передачі цих документів у державні архіви.

Науково-технічне опрацювання кінофотодокументів і звукозаписів в обласних архівах повинне провадитися згідно з інструкціями Головархіву СРСР¹.

ЦДАКФФД УРСР розробив також спеціальні інструкції по науково-технічному опрацюванню кінодокументів на 16-мм плівці, оскільки інструкція Головархіву СРСР свого часу не передбачила зберігання кінодокументів на вузькій плівці, по розшифровуванню і описанню фото- і фонодокументів. Крім того, доцільно користуватися також положеннями статей Н. М. Слончак і Л. Б. Пилькевич².

Як же на сьогоднішній день здійснюють архівні установи республіки методичне й організаційне забезпечення контролю за станом кінофонодокументів на місцях?

Ряд архівних відділів облвиконкомів, зокрема Волинської, Запорізької, Івано-Франківської, Миколаївської, Полтавської, Ровенської, Хмельницької, Чернівецької областей, взяли на облік установи, в яких створюються кінофонодокументи, і налагодили систематичний контроль за станом обліку та зберігання кінофонодокументів у них. Причому

¹ Инструкция по научно-технической обработке и каталогизации фотодокументов в государственных архивах. М., 1957; Инструкция по научно-технической обработке и каталогизации кинодокументов в государственных архивах. М., 1958; Инструкция по научно-технической обработке и каталогизации фонодокументов в государственных архивах. М., 1960.

² Н. М. Слончак. З досвіду створення іменного каталога на фотодокументи в ЦДАКФФД УРСР. — Архіви України, 1974, № 1, стор. 39; Л. Б. Пилькевич. Про науково-технічне опрацювання кінодокументів телестудій. — Цей номер, стор. 59.

до списків включені не тільки обласні телерадіокомітети, а також аматорські кіностудії заводів, вузів, будинків народної творчості та ін. Архівний відділ Запорізького облвиконкому добре поставив роботу з відомчими кінофотофоноархівами, взяв на облік 29 аматорських кіностудій, провів їх паспортизацію. Не випадково тому Запорізький облдержархів один із небагатьох, у фондах якого налічується понад 20 тис. фотодокументів. Щорічно з редакцій обласних і районних газет, промислових підприємств та інших установ він приймає в середньому до 2 тис. фотонегативів.

Чернівецький облдержархів ще в 1971 р. почав приймати кінофонодокументи від комітету по телебаченню і радіомовленню і вже прийняв і впорядкував 808 кінодокументів і 210 фонодокументів, для яких виділене й обладнане спеціальне сховище. Значне місце в комплектуванні архіву займають також фотодокументи, кількість яких уже перевищила 20 тис. Архівний відділ Івано-Франківського облвиконкому взяв на облік 40 установ, з них 39 — аматорські студії. Архівісти виявили, що стан зберігання і умови праці з документами на цих студіях незадовільні. Тільки 12 мають приміщення, відсутнє необхідне обладнання. Архівний відділ вживає заходів для поліпшення справи, підготував спеціальне рішення облвиконкому з цього питання. Івано-Франківський облдержархів має на зберіганні понад 18 тис. фотодокументів, тільки в минулому році прийнято 4 тис. негативів.

Тим часом стан обліку і зберігання кінофонодокументів у багатьох областях лишається вкрай незадовільним. Архівісти не займаються тут виявленням установ, які створюють кінофонодокументи, контролем за їх станом, організацією прийому на зберігання. Незважаючи на те, що в телерадіокомітеті Донецької області збереженість кінофонодокументів не забезпечена — значна кількість фільмів уже спалена, ті, що залишилися, зберігаються в поганих умовах — керівництво архівного відділу й облдержархіву не вжило ніяких заходів до врятування документів. Донецький облдержархів має всі умови для зберігання цих документів, однак і в 1973 р. прийом їх не був організований. Архів планує прийняти цього року 250 кінодокументів і 50 фонодокументів, але науково-технічне опрацювання їх чомусь не передбачене. В області діють 85 аматорських студій, але жодна з них не взята на облік як джерело комплектування. Погано комплектується архів і фотодокументами: немає списку установ — джерел комплектування, не ведуться спостережні справи, книга надходжень фотодокументів. Протягом 15 років на державне зберігання не надійшов жоден фотодокумент від редакцій районних і міських газет, підприємств. Річний план прийому фотодокументів — 350 негативів — явно занижений, причому і виконується він тільки за рахунок негативів, одержаних від ЦДАКФФД УРСР. Це все свідчить про те, що колишнє керівництво архівного відділу Донецького облвиконкому повністю занедбало роботу з відомчими фотоархівами.

Одеський облдержархів хоч і розпочав прийом кінодокументів, робота з відомчими кінофоноархівами ведеться тут недостатньо. Так, з 13 тис. кіносюжетів Одеської телестудії на 16-мм плівці у 1972 р. прийнято 574, у 1973 — жодного, а на 1974 р. заплановано прийняти лише 200. До цього часу не прийнято до архіву і не плануються приймати фонодокументи. За останні два роки не комплектується архів і фотодокументами. Незважаючи на неблагополучний стан в області зі збереженістю кінофотофонодокументів архівний відділ, принаймні на I півріччя 1974 р., не планує обстеження.

За останні роки погіршився контроль за роботою відомчих кінофотофоноархівів з боку архівного відділу Харківського облвиконкому. Стан обліку і збереження кінофонодокументів у телерадіокомітеті протягом трьох років не перевірявся, а облдержархів не приймає їх на

зберігання, незважаючи на те, що цінні хронікально-документальні записи виступів старих більшовиків зберігаються в поганих умовах. Мало прийнято тут і фотодокументів.

Перелік недоліків роботи з кінофотофонодокументами можна б було ще продовжити, але досить сказати, що з 15 облдержархівів, які нині мають всі можливості прийняти кінофотофодокументи, тільки три (Львівський, Одеський, Чернівецький) розпочали цю роботу, решта ж зволікають. Архівні установи 17 областей республіки у своїх планах на 1974 рік зовсім не передбачили роботу з кінофотофодокументами, деякі архіви запланували лише по 15—20 людино-днів.

Наявність серйозних недоліків стану і умов зберігання кінофотофонодокументів у відомчих і державних архівах багатьох областей республіки пояснюється тим, що керівники державних архівних установ не зрозуміли до кінця всієї важливості поставлених перед ними завдань по зберіганню всього комплексу документів, у тому числі й кінофотофонодокументів.

Українським архівістам необхідно ще в цьому році докорінно поліпшити контроль і керівництво відомчими архівами кінофотофонодокументів, а також організацію комплектування ними державних архівів. З цією метою архівні відділи облвиконкомів та облдержархіви повинні скласти додаткові плани, передбачивши в них реальні обсяги прийому кінофотофонодокументів та їх науково-технічне опрацювання, обстеження відомчих кінофотофоноархівів, складання і затвердження списків установ, у яких створюються кінофотофонодокументи, що підлягають державному зберіганню. Треба передбачити також час на навчання працівників. Робота з кінофотофонодокументами має бути включена в п'ятирічний план на 1976—1980 рр. і довготерміновий план на 1976—1990 рр. При складанні відомостей про наявність у відомчих архівах документів з простроченими термінами зберігання, характеристику готовності їх до передачі і причини несвоечасного прийому на державне зберігання самостійним розділом треба включати також відомості про кінофотофонодокументи. Бажано, щоб комісії Архівного управління під час комплексних перевірок роботи обласних архівних установ перевіряли і відбивали окремими розділами в актах чи довідках стан роботи з кінофотофонодокументами.

Науково-технічний прогрес спричиняє все зростаюче нагромадження кінофотофонопродукції. Це закономірний життєвий процес будь-якого високорозвинутого суспільства. Від архівістів цілком і повністю залежить відібрати кінофотофонодокументи, які несуть найціннішу інформацію, і забезпечити довготермінове зберігання їх і використання на благо нашої Радянської Вітчизни.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ІСТПАРТУ ПО ЗБИРАННЮ ІСТОРИКО-РЕВОЛЮЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ (1922—1925 рр.)

Д. С. ЩЕДРІНА

Серед перших радянських науково-дослідних установ особливе місце займали істпарти, діяльність яких була складовою частиною агітаційної і пропагандистської роботи партії.

Останнім часом в українській радянській історіографії з'явилося чимало праць, присвячених висвітленню окремих напрямів діяльності республіканського і місцевих істпартів України. У них коротко викладена історія виникнення Всеукраїнського істпарту і його місцевих органів, показано значення істпартів в утвердженні ленінського розуміння історії революційного руху і Комуністичної партії, аналізується видана ними література¹. Але ряд важливих питань і суттєвих деталей ще не досліджено. Зокрема, до цього часу лишилася мало вивченою така важлива сторона діяльності істпартів, як збирання ними документальних матеріалів. Немає також праць, присвячених діяльності окремих місцевих істпартів України, яка мала важливе значення для вивчення історії місцевих партійних організацій.

В даній статті ми маємо на меті частково заповнити цю прогалину — дати короткий нарис історії створення і діяльності одного з найбільших істпартів України — Одеського, який зробив вагомий внесок у спільну роботу істпартів республіки щодо збирання цінних документів з історії Жовтневої революції і Компартії України.

Для виконання великих завдань, поставлених перед Істпартом ЦК РКП(б) і республіканськими істпартами, щодо збирання, опрацювання і публікації історико-революційних та партійних документів необхідно було створити широку мережу місцевих істпартів. На це вказувала спільна директива ЦК КП(б)У та Республіканського істпарту «Всім губкомам КП(б)У», розіслана на місця в березні 1922 р.² Місцеві бюро Істпарту почали створюватися в першу чергу в адміністративних та великих промислових центрах, які відіграли велику роль у революційній боротьбі пролетаріату України. Таке бюро Істпарту було створено і в Одесі. Одеський губернський комітет партії на своєму засіданні 31 березня 1922 р. затвердив Комісію по історії Жовтневої революції та історії партії³. До колегії Істпарту входили активні учасники революційного руху на Одещині Ф. Ачканов, Й. Кристаловський, Є. Гороховська та інші.

Організаційно Істпарт підпорядковувався губкому КП(б)У, а науково-методичне керівництво ним здійснював Істпарт ЦК КП(б)У⁴. На комісію покладалися завдання збирання, вивчення, опрацювання і публікації джерел з історії партії та Жовтневої революції⁵.

Приступаючи до цієї складної і відповідальної роботи, Одеський істпарт відразу ж зіткнувся з рядом труднощів, основною з яких була відсутність кваліфікованих кадрів і коштів на їх утримання. Слід сказати, що становище архівів, на яких мав базуватися Істпарт, на той час було катастрофічно важким. Так, багато документів періоду Жовтневої революції і громадянської війни загинули. Частина їх перебувала у

¹ В. Г. Сарбей. Істпарти та їх місце в розвитку історичної науки на Україні. — УІЖ, 1967, № 1, стор. 3—10; В. А. Дядиченко, Ф. Е. Лось, В. Г. Сарбей. Развитие исторической науки в Украинской ССР. К., 1970; Б. И. Кашкин. Создание и деятельность Истпарта ЦК КП(б)У (1921—1929 гг.). — Автореф. канд. дисс. К., 1971.

² Партархів ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 126, арк. 233—234.

³ Там же, ф. 29, оп. 1, спр. 376, арк. 32.

⁴ Летопись революции, 1922, № 1, стор. 236.

⁵ Партархів ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 126, арк. 233—234.

колишніх контрреволюціонерів, які переправляли ці документи закордон, а в зв'язку з паперовою кризою траплялися випадки, коли архівні матеріали використовувалися як макулатура. Але найбільше гинуло документів у волосних і повітових установах. Необхідно було передусім вжити негайних заходів щодо їх врятування.

В Одесі протягом двох років до утворення Істпарту (1920—1921 рр.) працювали три комісії по збиранню історико-революційних документів: при губвідділі юстиції, губнаркомосі та істпрофі⁶.

У березні 1921 р. Комісія при Одеському губнаркомосі повідомила Центральний істпарт у Москві, що за вісім місяців роботи вона взяла на облік і виявила матеріали історико-революційного значення в архівах Канцелярії новоросійського генерал-губернатора, одеського градоначальника, жандармського управління і охоронного відділення, судової палати, прокурора і опис друкованої літератури (газети, листівки, відозви, накази) за 1917—1920 рр. У документах, взятих на облік комісією, містилися цінні дані з історії революційного руху⁷. Всього комісією було зібрано 20 фондів та зареєстровано 57 відомчих архівів⁸.

Проте ці матеріали знаходилися в різних місцях, у непристосованих для зберігання приміщеннях в неупорядкованому стані, що унеможливило їх використання.

На перших своїх засіданнях Істпарт визнав необхідним всі зібрані раніше історико-революційні документи з метою їх централізованого зберігання зосередити в одному місці, а також вжити заходів щодо дальшого виявлення та концентрації документів⁹.

20 квітня 1922 р. бюро Одеського губкому КП(б)У обговорило питання про першочергові завдання Істпарту в справі збирання і зберігання історико-революційних документів і прийняло постанову про створення при Істпарті Архіву революції для концентрації в ньому зазначених вище матеріалів¹⁰. Законодавчо архів був оформлений постановою губвиконкому № 159 від 30 квітня 1922 р. Йому надавалося приміщення клубу ім. Ласточкина¹¹.

Штат Істпарту був затверджений у складі голови, секретаря та двох наукових співробітників¹². Незабаром до архіву надійшли перші фонди. Це були документи близько 13 тис. справ за 1841—1920 рр., зібрані згаданою вище комісією. Істпарт поповнив їх прокламаціями та літературою періоду підпілля, виявленими в Публічній бібліотеці¹³. У своїй діяльності по збиранню документів Одеський істпарт керувався зверненням Центрального істпарту «До всіх членів партії»¹⁴, «Інструкцією для місцевих бюро Істпарту»¹⁵ та методичними вказівками республіканського істпарту і Укрцентрархіву.

Ці документи закликали всіх комуністів активно включитися у виявлення і розробку документів з історії революційного руху, накреслювали конкретні напрями робіт, форми і методи діяльності місцевих істпартів і архівів, визначали джерела, які в першу чергу підлягали комплектуванню в історико-революційних архівах.

⁶ Партархів ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 542, арк. 1.

⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 1, спр. 69, арк. 218; Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

⁸ О. Осадчук, Л. Скуднова, В. Шевченко. До історії архівного будівництва на Одещині.— Архіви України, 1970, № 5, стор. 11.

⁹ Партархів ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 542, арк. 1.

¹⁰ Там же, спр. 376, арк. 205.

¹¹ Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 420, арк. 7.

¹² Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

¹³ Там же, арк. 4.

¹⁴ Ко всем членам партии (Комиссия по истории Октябрьской революции и РКП). М., 1920.

¹⁵ Бюллетень Истпарта, 1921, № 1, стор. 14—16.

З перших днів роботи Одеський іспарт розгорнув широку пропаганду необхідності збирання історико-революційних та партійних документів. В органі губкому партії — журналі «Коммунист» був відкритий спеціальний відділ «Іспарт», в якому публікувалися звіти Іспарту і звернення до членів партії, друкувалися статті і спогади. В останніх висвітлювалася головним чином боротьба одеського пролетаріату за владу Рад¹⁶. Авторами статей були учасники революційних подій і працівники Іспарту.

До своєї відповідальної справи — організації збирання документів і матеріалів з історії партії і революційної боротьби — Іспарт залучав широкі кола громадськості. Це здійснювалося шляхом створення на фабриках і заводах, в установах осередків, гуртків та груп учасників революційного руху, а в повітах — мережі уповноважених з числа осіб, які брали участь у підпільній і революційній роботі. Одеський іспарт був одним з перших, що поклав початок створенню таких груп. За його пропозицією у 1923 р. в ряді повітів губернії були створені групи сприяння Іспарту при повітових комітетах партії (Балта, Тирасполь), у Миколаївському і Єлисаветградському округах створені окружні іспартвідділи¹⁷. Уповноважені Іспарту затверджувались на бюро губкому партії¹⁸.

Цінним у цій масовій роботі було те, що за допомогою гуртків Іспарту вдалося викликати у широких кіл інтерес до історії партії.

Значну допомогу Іспарту подавав губернський комітет партії. У перший рік створення Іспарту губком КП(б)У обговорював питання його практичної роботи більше 10 разів. У квітні 1922 р. бюро губкому прийняло рішення про розсилку в усі окружки і партосередки циркулярного листа про сприяння Іспарту в справі збирання історико-партійних документів¹⁹. У тому ж році питання про створення документальної бази Іспарту розглядалося на пленумі губкому²⁰. З червня 1923 р. керівництво губархівом було покладено на завідуючого Іспартом²¹. Таке поєднання цих двох тогочасних установ багато в чому полегшувало роботу Іспарту по організації архіву, збиранню та описанню документів. Пізніше ці функції Іспарт передав губернському архівному управлінню, залишивши за собою право їх наукового використання²².

Діяльність Іспарту по збиранню документів і врятуванню архівів була дуже напруженою і результативною. Так, за рік роботи (з червня 1922 по червень 1923 р.) в Архіві революції були зосереджені надзвичайно цінні документальні матеріали: політичні справи одеського прокурора за 1869—1920 рр. (6971 справа); Одеської судової палати за 1903—1920 рр. (788 справ); Прокуратури Одеського окружного суду за 1904—1907 рр. (541 справа); Одеського жандармського управління за 1841—1917 рр. (2940 справ); помічника начальника жандармського управління в Одеському порту (295 справ); Охоронного відділення (1617 справ); одеського градоначальника і тимчасового одеського губернатора (6649 справ) та ін. — всього 19 506 справ²³. На 1 вересня 1923 р. в Архіві революції налічувалася 21 781 справа²⁴.

Документи були систематизовані за хронологічним принципом і опи-

¹⁶ Див. Коммунист, 1922, № 22—24; 1923, № 25, 27—29.

¹⁷ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 6, арк. 1—2; спр. 10, арк. 42.

¹⁸ Партархів ІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 1264, арк. 98.

¹⁹ Там же, спр. 376, арк. 205.

²⁰ Там же, спр. 452, арк. 13.

²¹ Там же, спр. 782, арк. 117.

²² Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 27, арк. 5.

²³ Партархів ІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 782, арк. 119.

²⁴ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 1, арк. 9.

сані. Ця велика за обсягом джерельна база була повністю підготовлена для використання в науковій роботі.

В архіві був створений фонд унікальних фотографій революційних подій та їх активних учасників (близько 8 тис. од.)²⁵. При Істпарті діяла також бібліотека, яка налічувала до 2 тис. книг та брошур, численні комплекти газет «Вперед», «Искра», «Пролетарий», «Социал-демократ», «Правда», кілька тисяч різних прокламацій, листівок, відоzw²⁶. Про цінність зібраних документів можна судити з того, що серед них були матеріали про діяльність революційних гуртків у Кишиневі, Одесі, Єлисаветграді, Таганрозі; огляди, донесення, рапорти і листування про діяльність революційних груп, про зберігання і розповсюдження революційної літератури; про революційну пропаганду серед солдатів і моряків, студентські заворушення в зв'язку з відданням в солдати 183 студентів Київського державного університету та ін.

На початок 1925 р. Архів революції завершив концентрацію всіх основних губернських фондів дореволюційного періоду. В його сховищах на той час налічувалося 25 870 справ²⁷. За рішенням губкому партії від 27 січня 1925 р. Істпарту була передана підпільна література з колишнього архіву Охоронного відділення обсягом 1500 прим.²⁸.

Одночасно із збиранням і вивченням матеріалів з історії партії і революційного руху до 1917 р. Істпарт з перших днів здійснював планове збирання друкованих та рукописних документів з історії Велико-го Жовтня. Його співробітники знайшли протоколи засідань Виконавчого комітету Ради солдатських і офіцерських депутатів; стенограму II з'їзду Румчероду (грудень 1917 р.); доповідь про діяльність Румчероду і Ради народних комісарів Одеської області за травень 1918 р. з аналізом політичного становища в Одесі у другій половині 1917 р., про боротьбу з військами Центральної ради та ін. Багато документів було зібрано про загони одеських червоногвардійців і червоноармійців (лютий — березень 1918 р.). Серед них протокол засідання штабу Робітниче-Селянської армії від 3 (16) лютого 1918 р., сформованого в Одесі; відоzw начальника Червоної Гвардії в м. Одесі М. І. Чижикова про організацію вільних стрільців. В результаті діяльності гуртка червоногвардійців, створеного при Істпарті, було зібрано понад 500 анкет бійців Червоної Гвардії, які характеризують їх класовий склад і революційні дії загонів²⁹.

У 1924 р. Істпарт одержав архів закордонного центру Союзу чорноморських моряків³⁰. Від груп сприяння до Істпарту надійшли документи про В. В. Воровського, 118 листівок. Одеське земляцтво в Москві, створене в 1923 р., передало Істпарту велику кількість фотографій підпільників³¹. Здійснювався обмін документами з Петроградським, Київським, Самарським, Саратовським та іншими істпартами³².

Однією з форм пропаганди істпартівської роботи і збирання документів були вечори спогадів учасників революційного руху. Перші такі вечори присвячувалися Червоній Гвардії, пам'яті О. І. Хмельницького, рухові декабристів³³. Записами виступів учасників цих вечорів поповнювалася безцінна скарбниця спогадів про революційні події і Великий Жовтень на Україні.

²⁵ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

²⁶ Партархів ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 782, арк. 124.

²⁷ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 10, арк. 41; спр. 11, арк. 8.

²⁸ Партархів ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 1264, арк. 31.

²⁹ Довідка Партархіву Одеського обкому Компартії України від 28 травня 1966 р. — Поточний архів ІІП при ЦК Компартії України.

³⁰ Пролетарская революция, 1924, № 10, стор. 285.

³¹ Пролетарская революция, 1924, № 1, стор. 304, 305.

³² Партархів ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 782, арк. 124.

³³ Там же.

Впорядковуючи архів і створюючи таким чином джерельну базу для наукової роботи, Істпарт прагнув пробудити у кожного комуніста, трудячого почуття необхідності вивчати минуле нашої партії, історію революційного руху на Україні. Однією з форм виховання трудящих були виставки документів з історії Комуністичної партії і Жовтневої революції, на базі яких створювалися музеї революції. В Одесі така виставка була вперше відкрита в листопаді 1922 р. до 5-річчя Великого Жовтня³⁴.

На початку 1923 р. виставка була перетворена в Музей революції з двома відділами: Жовтневої революції та історії революційного руху в Одесі і на Одещині починаючи з XIX ст.³⁵. В музеї експонувалися друковані праці, газети, листівки, оригінальні документи, фотознімки. Серед них були документи підпілля періоду 1918—1920 рр.; циркуляри ЦК КП(б)У партійним комітетам, матеріали Одеського підпільного ревкому за 1920 р., звіти про підпільну роботу в Пересипському районі, про діяльність бойового штабу Слобідського району, бюлетені Одеського центрострайкому, автографи М. Ласточкина, портрети розстріляних членів іноземної колегії, повний комплект газети «Искра» та ін.³⁶. За рік роботи музей відвідало 10 773 чоловіка³⁷.

Відвідавши в 1923 р. Музей революції, голова Істпарту ЦК КП(б)У М. О. Скрипник залишив такий запис: «Зроблено багато. Треба буде зробити ще більше. Слід далі розвивати музей на його шляху, щоб він став показовим посібником історії партії і революційної боротьби. Музей робить велику справу; він може зробити ще більше»³⁸.

З кінця 1923 р. за вказівкою Істпарту ЦК РКП(б) та Істпарту ЦК КП(б)У місцеві бюро виявляли документи з історії першої російської революції 1905 р. у зв'язку з наближенням 20-річного ювілею цієї історичної події. Ці питання обговорювалися на XIII з'їзді ВКП(б), який вимагав вжити необхідних заходів для розгортання і посилення діяльності істпартів у центрі і на місцях³⁹.

Одеський Істпарт провів значну роботу по створенню на великих підприємствах гуртків учасників революційних подій 1905 р. і збиранню спогадів. З метою розшуку тогочасних документів істпартівці проглянули велику кількість матеріалів у місцевих архівах. Багато цінних документів було виявлено в ході опрацювання архівних фондів (про потьомкінські дні, повстання на Пруті та ін.)⁴⁰. Це дало змогу в 1924 р. підготувати і передати у розпорядження Центрального істпарту статті: «Про погроми і самооборону 1905 р.», «Рада робітничих депутатів в Одесі в 1905 р.», «Спогади про потьомкінські дні», «Студентський рух у 1905 р. в Одесі», «Революційний рух у військах одеського гарнізону» та ін.⁴¹.

Діяльність Істпарту все більше зміцнювалась і розширювалась. На базі зібраних документів він розгорнув публікаторську роботу з історії місцевої партійної організації. Так, у 1925 р. був виданий збірник статей і спогадів — «1905 рік. Революційний рух в Одесі й на Одещині». У 1926 р. вийшла друга книга цього збірника⁴².

У 1925 р. на Україні була проведена адміністративна реформа. Внаслідок нового територіального поділу відповідно змінилася і мережа істпартів. В Одесі замість губерньського істпарту був створений окруж-

³⁴ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 8, арк. 1; спр. 10, арк. 41.

³⁵ Пролетарская революция, 1924, № 3, стор. 272.

³⁶ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 8, арк. 1.

³⁷ Пролетарская революция, 1924, № 3, стор. 272.

³⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 2, спр. 236, арк. 20.

³⁹ XIII съезд ВКП(б). Стенографический отчет. М., 1963, стор. 665.

⁴⁰ Пролетарская революция, 1924, № 11, стор. 266.

⁴¹ Летопись революции, 1924, № 4, стор. 229.

⁴² 1905 год. Революционное движение в Одессе и Одессине, кн. 2. Одесса, 1926.

ний, який за загальним поділом належав до I категорії і складався з одного відповідального і одного технічного співробітника ⁴³.

У зв'язку з підготовкою до 10-річчя Великого Жовтня у цей період активізувалася робота по збиранню документів з історії Жовтневої революції та громадянської війни.

Таким чином, перший період діяльності Одеського іспарту характерний виробленням перших організаційних форм і методів роботи, нагромадженням і збереженням великої кількості цінних джерел з історії партії і Жовтневої революції, в тому числі і спогадів. Він заклав основи вивчення історії Одеської партійної організації і революційного руху в губернії. Зібраний Іспартом матеріал став фундаментом діючого нині Партійного архіву Одеського обкому Компартії України*. Жоден дослідник, працюючи над темою початкового періоду діяльності партійної організації і революційного руху в Одеській області, не може обійтися без фонду 2 — Іспарту Одеського губкому КП(б)У, в якому нараховується 1458 справ. Крім протоколів засідання Іспарту і нарад учасників революційного руху, звітів і листування, у фонді зберігаються копії і витяги з архівних документів, рукописи статей і спогадів усіх періодів революційного руху на Одещині.

За останнє десятиріччя фонд Іспарту був використаний при роботі понад 30 наукових тем. Видано понад 20 праць з використанням документів Іспарту (збірники документів, нариси, брошури) ⁴⁴.

Документи, зібрані Іспартом, — цінне надбання в архівному фонді Компартії України.

---

⁴³ Партархів ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 567, арк. 120.

* Іспарт діяв до 1939 р., потім був об'єднаний з партійним архівом Одеського обкому Компартії України.

⁴⁴ Довідка партархіву Одеського обкому Компартії України від 16 вересня 1972 р.

ДО 30-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

ЛИСТІВКИ ПРО ВСЕНАРОДНУ БОРОТЬБУ З НІМЕЦЬКИМИ ОКУПАНТАМИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1943—1944 рр.)

Безсмертний подвиг здійснили радянські народи, визволяючи від фашистських варварів Радянську Україну. Нечуваний героїзм і стійкість продемонстрували воїни Червоної Армії, немеркнучою славою вкрили себе підпільники і партизани.

Виступаючи на урочистому засіданні, присвяченому врученню місту-герою Києву медалі «Золота Зірка», Л. І. Брежнев сказав: «Минуть роки, але ніколи не забудуться славні діла героїв підпілля — комуністів і комсомольців, всіх радянських патріотів, які не давали передишки ворогові, зривали його плани, наближали годину остаточної перемоги»¹.

З 12 тисяч Героїв Радянського Союзу близько 4 тисяч, представників понад 40 національностей, здобули це високе звання за мужність і відвагу, виявлені в боях на території Української Радянської Республіки.

Героїчну боротьбу народу нашої країни з німецько-фашистськими загарбниками висвітлено в радянській літературі, наукових дослідженнях, спогадах учасників війни, відображено в численних документах партійних і державних архівів. Про неї розповідають і листівки, які дійшли до наших днів. Їх розмножували політуправління і політвідділи Радянської Армії і Флоту, підпільні партійні і комсомольські організації і групи, партизанські з'єднання і загони в лісових друкарнях, на ротаторі, друкарських машинках, від руки. Вони різні за стилем, формою і змістом, частина їх не датована, написана невідомими авторами. На жаль, не всі листівки збереглися, особливо початкового періоду війни.

Листівки несли слово правди про нашу країну, про воєнні дії на фронті, підносили моральний дух радянських людей, закликали до боротьби, зміцнювали їх віру в перемогу над ворогом.

Велике значення мали вони і під час тимчасової окупації України, коли фашисти сіяли різні вигадки про непереможність німецької армії, про захоплення ними Москви і Ленінграда, старанно приховуючи від населення дійсне становище на фронті. Листівки допомагали викривати брехливу фашистську пропаганду, метою якої було залякати і деморалізувати населення тимчасово окупованих районів Радянської України, зламати його стійкість і волю, викривали зловісну суть гітлерівського «нового порядку». Підпільні партійні організації та партизанські загони в своїх листівках повідомляли про успіхи Червоної Армії на фронті, про звірства гітлерівців, про спустошені і спалені ними села і міста. Вони закликали населення нещадно боротися з ворогом, всебічно допомагати партизанам і наступаючим частинам Червоної Армії. Листівки сповнені гордістю за радянських воїнів, які, незважаючи на величезні труднощі, продовжували гнати гітлерівців на захід, визволяючи Радянську землю.

Чимало таких листівок зберігається у Партійному архіві Інституту історії партії при ЦК Компартії України. Деякі з них публікуються нижче. Вони відтворюють період підпільно-партизанської боротьби, коли розгорнувся наступ Червоної Армії на Правобережній Україні — від весни 1943 р. до звільнення міст і сіл західних областей республіки влітку 1944 р.

К. Ф. МІЩЕНКО

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом, т. 1. К., 1971, стор. 230.

Листівка Київської підпільної організації з поздоровленням громадян міста Києва з святом Першого травня і закликом сприяти вигнанню ворога

28 квітня 1943 р.

Смерть німецьким окупантам!

Радянські громадяни міста Києва!

Поздоровляємо Вас і Ваших дітей з Міжнародним святом — Перше травня!

Вдруге це дороге свято ми відзначаємо в умовах німецького гніту. Але хвалена німецька армія вже давно змінила шум похідних барабанів на стук молотків по могильних хрестах.

Червона Армія знищила більше 9 мільйонів гітлерівців і відкинула ворога [на] 500 км на Захід. Німцям не вдалось і ніколи не вдасться підкорити і онімечити радянських людей. Тимчасово захоплені землі нагадують казан, що кипить, а полум'я партизанської боротьби вирросло в тилу у другий фронт. В багатьох місцях німці не показуються вночі на вулицях, бо їх скрізь оточує народна ненависть.

Дорогі товариші! Батьківщина закликає Вас всіма силами допомагати наступаючій Червоній Армії.

Йдіть у партизанські загони!

Шкодьте німцям всюди непомітним чином!

Допомагайте тим, кого розшукують німці.

Службовці установ! Обманюйте німців неправдивими даними!

Ми говорим тим, що обмануті брехнею Гітлера і працюють в поліції, управах, комендатурах: пам'ятайте, вас німці покинуть, а народ прокляне! Радянська влада простить Вам і Вашим сім'ям, якщо ви сьогодні почнете чесно допомагати Батьківщині.

Радянські патріоти! Об'єднуйтеся у групи для останньої схватки з ворогом. Скоро проб'є час нашого визволення.

Передай товаришу.

28 квітня 1943 р.

Партархів ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9а, спр. 242, арк. 31а, 32.

Повідомлення з'єднання партизанських загонів під командуванням
О. М. Сабурова про успіхи Червоної Армії

26 вересня 1943 р.

Смерть німецьким окупантам!

Красная Армия переправилась через реку Днепр

25 сентября части Красной Армии переправились через реку Днепр и штурмом овладели важным областным центром и опорным узлом сопротивления — городом Смоленском.

Продолжая успешное наступление на широком фронте, наши войска 25 же сентября заняли города Рославль, Клинцы, Бровары [в] 15 километрах от Киева, Петриковка, Кобеляки, Оболонь, Семеновка и свыше тысячи населенных пунктов, в том числе Павловка, 105 километров от Мозыря.

Сокрушительное наступление Красной Армии продолжается.

26 сентября 1943 г.

Издание газеты «Партизанская правда» *

Партархів ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 1033.

* Газета «Партизанская правда» — орган партійної організації з'єднання партизанських загонів під командуванням О. М. Сабурова. Видавалася з липня 1942 р. по березень 1944 р. З метою конспірації тричі міняла назву: до листопада 1942 р. — «Партизан Украины», з листопада 1942 р. по березень 1943 р. — «Партизан», а з березня 1943 р. стала називатися «Партизанская правда». Всього вийшов 51 номер.

Звернення підпільної організації «Київський робітник» до воїнів Червоної Армії з подякою за визволення Києва

6 листопада 1943 р.

Смерть немецким оккупантам!

Советская Украина
6 ноября 1943 г., суббота, г. Киев
Киев — советский

Дорогие товарищи, командиры и красноармейцы!

Сегодня столица Украины, наш родной Киев, освобожден от немецко-фашистских захватчиков и вместе с великим советским народом встречает 26-ю годовщину Великой Октябрьской социалистической революции.

Сегодня люд Києва празднует две великие даты: свое освобождение от немецких захватчиков — возвращение в единую, могучую семью братских народов Советского Союза и 26-ю годовщину Великой Октябрьской социалистической революции.

На протяжении 2-летнего хозяйничания немцев нашему народу пришлось пережить тяжелый немецкий гнет.

Что было предназначено для немцев, то не было доступно нашему народу, туда не имел права ступить ногой украинский и русский народ. Кончилось наше мучение, кончился тот страшный немецкий террор, который приносил нам смерть, смерть через повешение, расстрелы и концлагеря. Десятки тысяч людей нашего города немцы расстреляли во всем нам известном месте — Бабьем яру.

С момента вступления немцев в Киев киевляне являются живыми свидетелями немецких злодеяний над мирными жителями, массовых расстрелов и грабежей.

Два года немцы грабили украинскую столицу. Все ценности, находившиеся в Киеве, они вывезли в Германию.

На протяжении двух лет немцы террором, насилием, принудительным порядком вывозили народ в Германию на каторжные работы. Тот кошмар, пережитый при гитлеровской банде в Киеве, наш народ не простит проклятой немчуре.

Освобожденный народ нашего Києва отдаст все силы, все свои богатства, все, что у нас есть, на укрепление вооруженных сил нашей родной Красной Армии.

Сегодня мы снова встретились с долгожданными нашими воинами-освободителями. Вечная слава будет жить в наших сердцах о героях, павших геройской смертью в борьбе за освобождение нашей столицы — города Києва.

Благодарим мы, киевляне, за освобождение от немецких оккупантов тебя, наша освободительница — Красная Армия, благодарим командиров и бойцов за наше освобождение.

Да здравствует 26-я годовщина Великой Октябрьской социалистической революции!

Да здравствует великая и могучая партия Ленина!

Подпольная организация «Киевский рабочий» *

Партархів ІІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9а, спр. 242, арк. 14.

* Київська підпільна партійна організація «Київський робітник» була організована в грудні 1941 р. за завданням Залізничного підпільного райкому партії в селі Чоколівка. Очолив організацію С. Г. Самовольський. З лютого 1942 р. підпільники розповсюджували листівки в місті та по селах області. Всього з травня по листопад 1943 р. було випущено 15 листівок і звернень загальним тиражем до 7000 примірників.

Звернення політвідділу другої партизанської бригади Вінницької області до населення з закликом уникати вигнання до Німеччини і допомагати народним месникам

Не раніше листопада 1943 р.

Вінничани і вінничанки!

В дні журби і неволі шлемо вам щирий партизанський привіт! Багато зазнала Вінниця від різних загарбників, багато крові пролилось на її мури. Але славні подоляни не терпіли сваволі чужинців. Під проводом козака Івана Богуна вони стинали голови розбійникам — панам, під прапором більшовика — полководця Миколи Щорса виривали рідне місто з пазурів німців і петлюрівців. Із пожарищ, з руїн місто вставало знову оновленим і веселим.

Пишною трояндою розквітло воно за Радянської влади. Та настали часи лихоліття і божевільний завоювник затоптав його розквіт.

Подивіться навколо: замість усміхнених облич юнаків і дівчат побачите звірячі пики гестапівців, замість чудових будівель — руїни.

Ваші очі і серця звернені на Схід. Ламаючи силу німецьких орд, Червона Армія провадить бої на порозі наших сусідів — Кіровограда, Житомира, Білої Церкви. Рідні червоні полки швидко будуть тут.

Дарма німці надривають пельку, брешучи, ніби більшовики приносять вам розправу, дарма лякають вас жахливою комедією могильних розкопок. Вже встановлено, що в тих могилах замучені німецькими горлорізами радянські громадяни.

Вам наказують евакуюватися, мобілізують і женуть, як худобу, на захід.

Громадяни! Невже серед вас знайдуться такі, що захочуть випити чашу страждань до дна і загинути в німецькому пеклі?

Не підкоряйтесь трухлявій ворожій силі, підривайте її, саботуйте розпорядження німців, уникайте евакуації, приховуйте цінності від грабіжників-німців.

Навколо міста шумлять подільські ліси, вони кличуть до себе кожного, в кого серце не жаб'яче, в кого совіть чиста перед Вітчизною.

Ми, ваші брати, народні месники — червоні партизани, закликаємо: шикуйтеся у наші полки, допомагайте нашій жертвній боротьбі, передавайте нам зброю.

Всі сили для перемоги над німецькими людоїдами!
Хай живе Радянська Вінниця! Хай живуть червоні партизани!

Політвідділ Другої партизанської бригади ім. Сталіна *

Партархів ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 1214.

Опубліковано в зб.: «Листівки партійного підпілля і партизанських загонів України у роки Великої Вітчизняної війни». К., 1969, стор. 239—240.

* Друга партизанська бригада Вінницької області під командуванням А. Г. Кондратюка утворилась з партизанського загону, створеного у жовтні 1941 р. підпільною організацією Теплицького району під керівництвом А. К. Микитенка. Бригада діяла до січня 1944 р. У партизанських загонах з'єднання випущено і розповсюджено серед населення понад 65 000 прим. листівок.

Звернення партизанів Олевського району на Житомирщині до населення з повідомленням про визволення території області і закликом допомагати Червоній Армії і партизанам

Не раніше 19 листопада 1943 р.

Смерть німецьким окупантам!

Настає час нашого визволення

Війська 1-го Українського фронту, продовжуючи розвивати наступ, 17 листопада оволоділи оперативно-військовим залізничним вузлом і великим опірним пунктом оборони німців — містом Коростень!

19 листопада наші війська оволоділи містом і залізничним вузлом — Овруч!

Брати й сестри тимчасово окупованої Олевщини!

Наша героїчна Червона Армія завдає гітлерівським розбійникам нищівних ударів і жене цю нечисть з нашої рідної землі. Тільки за 10 днів побідоносного наступу Червоною Армією звільнено від фашистських загарбників райцентри Житомирської області: Радомишль, Корнин, Брусилів, Коростишів, Потіївка, Черняхів, Базар, Малин, Чоповичі, Народичі, Овруч, Коростень. Визволено понад 500 населених пунктів нашої області.

Трудящі Олевщини!

Настає щаслива година визволення нашого району! Скоро майоритиме братерський прапор волі в наших селах!

Дорогі товариші!

Всіма силами допомагайте Червоній Армії громити ворога! Допомагайте нашим братам-червоноармійцям і партизанам взнавати, де розташовуються війська, які тікають з нашої землі.

Ховайте своє майно та всі продукти харчування від клятих німецьких грабіжників! Переховуйтеся самі від лютих фашистських убивць, щоб спасти життя! Всі до помсти!

Час нашого визволення з-під гніту німецько-фашистських катів настає!

Слава нашій визволительниці — героїчній Червоній Армії!

Видає газета «Радянська Олевщина» *. Тираж 5 тис. прим., Олевськ, листопад 1943 р.

Партархів ІІІП при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 676.

№ 6

Листівка з'єднання партизанських загонів під командуванням О. М. Сабурова з повідомленням про успіхи Червоної Армії

29 грудня 1943 р.

Смерть немецким оккупантам!

За победу в новом году!

Немцы отступают!

Бегут на запад фрицы и гансы, устилая землю тысячами своих трупов, бросая танки, машины, пушки.

* Газета «Радянська Олевщина» — орган Олевського підпільного райкому КП(б)У Житомирської області. Видавалася в партизанському загоні ім. Дзержинського з'єднання партизанських загонів ім. Щорса, очолюваного С. М. Маліковим. 3 жовтня 1943 р. по січень 1944 р. вийшло 6 номерів.

А всего несколько дней назад они хвалились своими успехами. Сорок дней отбивали наши войска их бешеные атаки под Малином, Радомышлем и Коростенем.

Сумасшедший фюрер бросил в бой свои лучшие танковые и пехотные дивизии, поставив во главе их лучших генералов.

Тупые и злобные арийцы лезли вперед, мечтая о взятии Киева. Но велико мужество и героизм советских войск. За сорок дней фрицы прошли несколько километров.

Не вышло! Не помогли ни приказы Гитлера, ни «тигры», ни «фердинанды».

Измотав немецкие дивизии, Красная Армия сама перешла в сокрушительное наступление, в течение двух дней ожесточенных боев прорвала немецкий фронт протяжением в 80 км и продвинулась в глубину на 40 км.

Разгромлены 4 танковых и 6 пехотных отборных немецких дивизий. 15 тысяч трупов немецких солдат и офицеров осталось на поле боя. Наши войска захватили богатые трофеи, сотни орудий, танков, пулеметов.

Освободив от немцев города Радомышль, Брусилів, Коростышев и более 300 населенных пунктов, доблестные красные воины, развивая свой успех и занимая район за районом, выходят к Житомиру.

Немцам уже не до Киева! Они думают о спасении своей шкуры, они бегут на запад под могучими ударами Красной Армии.

Освобождается не только Украина.

Врагов гонят и из Белоруссии. Войска Прибалтийского фронта прорвали сильно укрепленную линию обороны противника на Невельском направлении, заняли штурмом город Городок, освободили за несколько дней свыше 1000 населенных пунктов, перерезали железную дорогу Витебск — Полоцк и подошли к Витебску на 13 км.

Наступление Красной Армии продолжается. Пришел грозный час расплаты над немецкими оккупантами.

Война передвигается к границам, она придет и в проклятую Германию.

Грозный счет предъявим мы этой разбойничьей стране. Кровь за кровь, смерть за смерть!

Товарищ! Наступление наших войск продолжается.

Красная Армия гонит немца из земли нашей Родины, не давая ему опомниться, не давая остановиться.

Чем ты помог ей? Что ты сделал для общей победы над врагом? Родина ждет от тебя всемерной помощи фронту.

Всеми силами помогай красным воинам и партизанам!

Смерть немецким оккупантам!

29.XII-43 г.

Издание газеты «Партизанская правда»

Партизів ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 1040.

№ 7

Заклик з'єднання партизанських загонів Тернопільської області до населення допомагати Червоній Армії і партизанам знищувати окупантів

5 грудня 1943 р.

Смерть німецьким окупантам!

Громадяни України!

Чоловіки і жінки, брати і сестри, юнаки і дівчата!

Червона Армія з боями перейшла Дніпро і розгорнула бої на правому березі Дніпра. В результаті боїв наші війська оволоділи столи-

цею України — Києвом, а також зайняли міста: Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Овруч, Лоев, Речицю, Коростишів, Фастів, Гомель і інші та ведуть бої на підступах до міста Черкаси. Крім великих міст, зайнято тисячі містечок і великих населених пунктів.

Німецькі полчища, втрачаючи техніку, боеприпаси і живу силу, торопливо відступають на захід.

Червона Армія спішить визволити вас від німецької неволі. Ви, всі як один, повинні допомогти їй очистити нашу землю від заклятої німоти. Є зброя — бийте німців, нема зброї — обеззброюйте фашистів і їхніх наймитів. Коли нема зброї — беріть вила, сокири, каміння, коси, ножі — але бийте. Бийте нещадно, безперестанку. Цим ви допоможете Червоній Армії визволити вас від гніту німецьких катів. Всі чоловіки і жінки, всі юнаки і дівчата повинні згуртуватись в одне і виступити на боротьбу.

Замість хліба — німцю вили в бік, замість українського сала — голову з плечей, за всі звірства, котрі чинять німці, — наша ненависть, боротьба і ще раз боротьба за щастя нашої Батьківщини.

Кожне селище повинно дати взвод бійців, кожне село — роту, містечко — батальйон, місто — полк захисників, борців-партизанів.

Ті громадяни, котрі зараз не ведуть боротьбу з німцями, вони роблять проступок перед Батьківщиною, перед своїми односельчанами, перед батьками, матерями і дітьми.

Вітчизняна війна вимагає від вас одного: озброюйтесь, бийте і ще раз бийте!

Командування Н-ського з'єднання партизанських загонів.

Вид. газ. «За Батьківщину» *, 5.12.43 р.

Листівки партійного підпілля і партизанських загонів України у роки Великої Вітчизняної війни. К., 1969, стор. 244.

№ 8

Звернення командування партизанськими загонами Ровенщини до населення з повідомленням про вступ Червоної Армії на територію області

Не раніше 6 січня 1944 р.

Смерть німецьким окупантам!

Червона Армія на Ровенщині

Дорогі товариші! Настало велике свято на нашій землі. Визволяється рідна Україна від німецької погані. Сотні міст і тисячі сіл легко зітхнули. Червона Армія звільнила столицю Радянської України — Київ, міста Житомир, Коростень, Олевськ, Новоград-Волинський, Білу Церкву, Бердичів. Сьогодні війська доблесної Червоної Армії вступили на територію нашої Ровенської області і звільнили від фашистів районний центр і залізничну станцію Рокитне.

Дорогі брати і сестри! Населення Ровенщини! Будьте обережними. Не піддавайтесь на фашистські провокації. До Вашого звільнення залишилось декілька днів. Ховайте від втікаючих фашистів своє майно, хліб, худобу. Ідіть у партизани, допомагайте Червоній Армії остаточно звільнити нашу землю від гітлерівської погані.

---

*3 січня 1943 р. по березень 1944 р. газета виходила під назвою «За Родину» в з'єднанні партизанських загонів під командуванням І. І. Шитова. Пізніше видавалася у з'єднанні партизанських загонів Тернопільської області під командуванням Д. К. Ніколайчика.

Хай живе наша славна Червона Армія-визволителька!

Прокляття і смерть німецьким загарбникам!

Командування партизанських загонів Ровенщини

Від Радянського інформбюро

З оперативного зведення
за 6 січня 1944 р.

Протягом 6 січня на північ від Невеля наші війська, переборюючи опір і контратаки ворога, продовжували вести наступальні бої, в ході яких зайняли декілька населених пунктів.

Війська 1-го Українського фронту продовжували наступ і оволоділи райцентрами Житомирської області — містом Чуднів, Городниця, райцентром і залізничною станцією Ровенської області Рокитне (відмічено на карті) *, райцентрами Київської області Жашків, Узин, а також зайняли понад 80 інших населених пунктів.

Протягом 5 січня наші війська знищили 110 німецьких танків і 19 ворожих літаків.

Близький час перемоги. Піднімайся, український народ, на боротьбу за рідну землю, за святу правду і волю, за нашу рідну велику Радянську Україну!

Прочитай і передай іншому.

Видавництво газети «Червоний прапор» **

Партархів ЦК при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 1185.

Опубл. в зб.: «Листівки партійного підпілля і партизанських загонів України у роки Великої Вітчизняної війни». К., 1969, стор. 261.

№ 9

Листівка з'єднання партизанських загонів ім. Боженка *** з повідомленням про вступ Червоної Армії на територію Ровенської області

Січень 1944 р.

Смерть німецьким окупантам!

Вісті з Радянської Батьківщини

Червона Армія нестримно йде на захід

Радянські війська вступили в Ровенську область

Німецька армія під загрозою оточення

Розпочатий 24 грудня наступ військ 1-го Українського фронту розвивається і з дня на день посилюється. Протягом 12 днів, по 4 січня, радянські війська з боями пройшли понад 200 км на захід — від Брусилова та Радомишля на Київщині до Корця та Рокитного Ровенської області. Наші війська штурмом оволоділи містом та залізничним вузлом Новоград-Волинський, який був важливою базою німецької армії, і очистили від ворога всю західну частину Житомирської області. Залізнична лінія Бердичів — Шепетівка, Здолбунів — Ровно знаходиться під обстрілом наших військ.

Одночасно радянські війська ведуть нестримний наступ на південь

* Не публікується.

** Газета «Червоний прапор» — орган Ровенського підпільного обкому КП(б)У та обласного штабу партизанського руху. Видавалася з квітня 1943 до лютого 1944 р.

*** З'єднання партизанських загонів імені Боженка під командуванням М. А. Рудича було організоване на базі одіоіменного партизанського загону, який виділився у червні 1943 р. із з'єднання партизанських загонів під командуванням М. М. Попудренка, і діяло до лютого 1944 р. на території Чернігівської, Житомирської, Гомельської, Ровенської і Волинської областей. За період бойової діяльності партизани випустили і розповсюдили серед населення 57 листівок загальним тиражем 14 000 прим.

та заходять в тил німецьким військам, розташованим в районі Кіровограда, Кривого Рога, Миколаєва та Одеси. Наші війська ведуть наступальні бої в 30 км від міста Вінниці.

4 січня після чотириденних жорстоких боїв радянські війська оволоділи старовинним українським містом Біла Церква, зайняли райцентр Київської області Ставище — 50 км на південь від Білої Церкви.

5 січня війська 1-го Українського фронту після багатоденних жорстоких боїв оволоділи містом та великим залізничним вузлом Бердичів.

Таким чином, німецькі війська, що намагаються боронити награвану ними криворізьку руду та родючі поля Правобережної України, опинились під безпосередньою загрозою цілковитого оточення і знищення їх.

Війська Прибалтійського фронту продовжують наступ на північ від Невеля і протягом 3—5 січня звільнили від німецьких загарбників понад 200 населених пунктів. Залізнична лінія Невель — Великі Луки цілковито очищена від ворога.

Наступ Червоної Армії продовжується і розвивається.

Червоні партизани

Січень 1944 р.

Партархів ІІІП при ЦК Компартії України, ф. 86, оп. 1, спр. 10, арк. 24.

№ 10

Звернення Волинського обкому КП(б)У до населення області з закликом боротися проти німецьких окупантів та націоналістичних банд і вступати до лав червоних партизанів

Лютий 1944 р.

Смерть німецьким окупантам!

До населення Волині

Дорогі товариші! Ви чуєте могутній гуркіт радянських гармат. То побідоносна Червона Армія успішно трощить звірячу банду гітлерівських загарбників. Доблесні червоні воїни вже почали очищати від ворога землі Волині: визволені від німецько-фашистських загарбників Луцьк, районні центри — Колки, Цумань, Теремно, Маневичі, Олика, Ківерці. Під розтрощувальними ударами Червоної Армії ворог відкочується назад, спливаючи червоною кров'ю. Цими днями війська 1-го та 2-го Українських фронтів оточили між Білою Церквою й Кіровоградом 9 німецьких піхотних та одну танкову дивізію й знищують їх. Війська 3-го Українського фронту коло Нікополя, розгромивши 4 піхотні та 3 танкові німецькі дивізії, взяли в «мішок» понад 5 німецьких піхотних дивізій і теж успішно знищують їх.

Та ще ворог огризається. Ще не настав час остаточного торжества. Ще окроплюють сніг на полях нашої Батьківщини багряною і праведною кров'ю своєю доблесні сини Вітчизни в боях з заклятим ворогом. Ще стелеться над містами і селами дим пожеж і в широкому степу чути ще запах чаду. Ще багато люду стогне у страшний і ненависний німецькій неволі. Попереду жорстока боротьба, нелегка праця, великі жертви в ім'я свободи й незалежності нашої матері-Вітчизни. На цей великий подвиг об'єдналися усі народи Радянського Союзу. Тисячі і тисячі героїчних росіян, українців, вірменів, туркменів, таджиків, грузинів віддавали і віддають своє життя за те, щоб знову вільно дихав Київ, щоб знову гордо ніс свою голову Харків, щоб вік не бачив кайданів велетень-Донбас, щоб знову радісно бриніла пісня на всій Україні.

Бачачи цю незламну дружбу народів нашої країни, яка ще більш зміцнилася в роки Вітчизняної війни, гітлерівські мерзотники в безси-

лій люті хочуть помститись нашому народу. Вони — німецькі рабовласники і людожери — ще в більших розмірах чинять страхітливі звірства над радянськими людьми на загарбаній ними землі. Цими днями німці спалили село Маневичі, без розбору стріляли мирних жителів, сотнями увозять наших людей в німецьку неволю.

Дорогі товариші!

Волинський обком Комуністичної партії (більшовиків) України звертається до всіх вас, жителів Волині, з словами заклику:

Не дамо жодному німцю втекти з нашої землі без розплати за всі знущання, поруги, за всю пролиту кров невинних радянських людей. Всі, хто має змогу держати зброю, ідіть у загони радянських партизанів, допомагайте Червоній Армії швидше розгромити клятого ворога, очистити від гітлерівського падла нашу священну землю. Чим більше настане в збройні ряди народних месників, тим швидше настане час великого торжества — вільного незалежного життя в Радянській країні.

Ті, хто не може бити ворога зброєю, робіть усе, щоб німецький загарбник не одержав від вас ні грама хліба, м'яса і інших продуктів, не вивіз жодної нашої людини в німецьку неволю. Тікайте, ховайтесь від німця.

Гітлер насадив у західних областях України своїх служників, що звуть себе українськими націоналістами. Є ці банди і на Волині. Вони намагаються баламутити людей облудною агітацією і залякуванням, вербувати у свої банди населення Волинської області. В своїй листівці, виданій в листопаді 1943 р., надрукованій «в друкарні УПА ім. Марченка», ця жовто-блакитна наволоч бреше про те, начебто вони воюють проти німця і що це стверджують тисячі фактів. А кому як не нам, населенню Волині, краще видно, як «воюють» націоналісти. Коли німецький гарнізон, під натиском червоних партизанів покидав Любешів, німці, зустрівшись з націоналістами, постачали їх боеприпасами. 13 січня цього року німці, боячись, як би Червона Армія не застукала їх у Камінь-Каширську, пішли звідти й на своє місце покликали націоналістів. І те, чого не встигли зробити німці, те завершили їхні жовто-блакитні прихвосні. Вони другого ж дня спалили, пограбували місто, врізали десятки ні в чому не винних мирних жителів.

Уся «воєнна діяльність» українських націоналістів обмежується лише на винищенні українського і польського населення. Ріжуть усіх, хто не хоче йти в їхні банди. Населення жахається цих гітлерівських наємників. І про це не можуть уже приховати самі верховоди націоналістів. У цій самій листівці, яку ми згадували вище, на другій сторінці вони пишуть:

«Дійшло до того, що коли ми підходимо під яке село, то населення втікало від нас, як від німців».

Ще б пак! Бо населення бачить, знає із гіркого досвіду, що між німцями й їхніми жовто-блакитними прихвоснями нема ніякої різниці. І ті вороги, і ті вороги. Біль тільки бере українця, що знайшлися такі падлюки, які продалися Гітлерові, зрадили свій народ.

Робітники й робітниці, трудящі селяни і інтелігенція Волині!

Всі, хто натерпівся мук, наруги, знущань від німця-загарбника, у кого гітлерівські кріпосники вивезли рідних і близьких у німецьку неволю, всі, хто розуміє, бачить, знає підлу, зрадницьку діяльність українських націоналістів, хто не хоче, щоб ця банда і далі тероризувала український народ, всі, хто розуміє, бачить, знає, що нема ще тої сили на світі, яка б могла скорити, поневолити радянські народи й знищити непереможну Червону Армію — армію-визволительницю, беріться до зброї, всім — хто чим може — допомагайте Червоній Армії прискорити остаточний розгром ненависних німецько-фашистських загарбників та їхніх жовто-блакитних вигодованців-прихвоснів!

Час не жде!

Смерть німецьким загарбникам і їхнім жовто-блакитним посіпакам!

Хай живе вільна Радянська Україна!

Волинський обком Комуністичної партії
(більшовиків) України.

Лютий 1944 р.

Друкарня газети «Радянська Україна» *

Партархів ІІП при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 1164.

№ 11

Звернення партизанів м. Одеси до населення з закликом допомагати
народним месникам у боротьбі з ворогом

4 квітня 1944 р.

Смерть німецьким захватчикам!

«За Родину!» **

Дорогие товарищи!

Мы, красные партизаны, обращаемся к Вам с призывом. Час освобождения г. Одессы близок. Коварная фашистская гадина, раскрыв свою змеиную пасть, извивается в предсмертных судорогах. Враг хочет сжечь наш родной город, омытый кровью сотен жертв.

Обозленные неудачами на фронтах, фашистские звери рвут и мечут при своем бегстве. Гитлеровские бандиты взрывают заводы и разрушают порт. Они заминировали и приготовили к взрыву завод *** и др. объекты.

Но этого мало. «Культурные просветители» заминировали и приготовили к взрыву наш оперный театр.

Вот здесь-то и обнаружилось истинное лицо фашистских варваров, вопящих во весь голос, что они самые культурные в мире, особого склада люди, и войну-то затеяли в интересах защиты Европы, и в первую очередь ее культурных памятников старины и прочих сооружений. Но народы уже прозрели, и гитлеровцы не поймают их своими баснями на удочку. Для всех уже ясно, кто уничтожает исторические памятники, кто вообще пытался уничтожить историю народов. Народы прозрели. Сплотясь тесными рядами, они встали на бой с врагами человечества.

Дрожи, фашистская гадина. Час расплаты настал!

Корчась в предсмертных судорогах, ты все же цепляешься за жизнь, жизнь для тебя — смерть для других.

Но мы, красные партизаны, во главе с нашей Красной Армией добьем тебя. Время решительных действий настало! Давите гитлеровскую саранчу! Сгоняйте их в яму, уже приготовленную сынами нашей Родины.

Враг окружен. Фашистские бандиты спешат вывезти из нашей страны все, что могут. Подлые гитлеровские воришки тянут все, что попадает под их воровитые руки.

Но в нашем народе есть пословица «Сколько вору не воровать, а метлы не миновать».

В Декларации трех великих держав ясно сказано, что гитлеровцам не будет места на земном шаре. С виновников наших бед все будет взыскано. Мы заставим их держать ответ перед нашим народом.

* «Радянська Україна» — орган ЦК Компартії України, Верховної Ради і Ради Міністрів Української РСР. У роки Великої Вітчизняної війни газета мала свою виїзну редакцію в партизанському з'єднанні двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова.

** Газ. «За Родину!» — орган партизанського штабу Одеси.

*** Мається на увазі судноремонтний завод.

Товарищи! Недалек тот час, когда над Одессой будет гордо реять омытый кровью и овеванный славной борьбой наш любимый красный флаг. А для того, чтобы приблизить этот час, помогайте партизанам в их борьбе.

Бейте фашистов, уничтожайте транспорт! Убей немца и, убивая его, помни, что ты убиваешь зверя, который пьет кровь наших детей, угоняет на каторгу нашу молодежь, наших братьев и сестер.

Мсти врагу жестоко и беспощадно. Кровь за кровь и смерть за смерть. Вот лозунг сегодняшнего дня.

Дрожите, фашистские мерзавцы, суд идет!

Прочитай, передай товарищу.

Партиархів ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 1443.

№ 12

Листівка штабу партизанів м. Одеси до жінок міста з закликом зберігати державне майно, переховувати чоловіків і молодь від вигнання до Німеччини і сприяти наступові Червоної Армії

Не пізніше 9 квітня 1944 р.

Смерть фашистским захватчикам!

Женщины Одессы, русские патриотки!

Грязные и вшивые орды фашистских насильников, под мощными ударами нашей Красной Армии, непрерывным потоком бегут через наш родной город дальше на запад. Русские воины победоносно наступают по всему фронту, громят на своем пути фашистскую нечисть, освобождая родную землю и русских людей от гнета кровавого фашизма.

Войска 3-го Украинского фронта уже недалеко от нашей Одессы, заняты г. Очаков, Красное, Колосовка, Березовка, близок час освобождения Одессы.

Фашистская падаля при своем последнем издыхании творит насилия над населением, уничтожает фабрики и заводы, уничтожает все то, что создано нашими руками, все, что нам нужно будет после войны.

Женщины Одессы! Будьте верными дочерьми своей великой Родины, помните, что ваши отцы, мужья и братья, не щадя своей жизни, идут освобождать вас, они бьют фашистскую гадину, чтобы снова зажить спокойной, мирной жизнью. Помните это, будьте достойными своих отцов и мужей! Помогайте уничтожать фашистских извергов, мстите за пролитую русскую кровь, мстите за ваших родных и близких, помогайте всем, чем можете, Красной Армии и партизанам в борьбе за дело освобождения Родины. Не давайте уводить в Германию мужчин и нашу молодежь, скрывайте их у себя, давайте пищу и отдых! Не давайте уничтожать наших заводов и фабрик и наших жилищ, тушите пожары, следите, где закладываются мины и обезвреживайте их! Наблюдайте за передвижением и расположением вражеских войск и транспорта, помогайте Красной Армии добивать издыхающий фашизм, помогайте освободить наш родной город!

Смерть фашистам! Да здравствует наша победоносная Красная Армия! Да здравствует наша Родина!

Штаб партизан г. Одессы

Прочитай, передай товарищу!

Партиархів ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 1220.

**Звернення партизанського штабу м. Одеси до партизанів з закликом
знищувати фашистських окупантів**

11 квітня 1944 р.

Смерть німецьким окупантам!

Слава воинам Красной Армии, в течение 10 апреля освободившим от гитлеровцев: г. Одесса, г. Армянск на Перекопском перешейке, города Румынии: Рэдэуцы, Сольна, Сучава, город и крупную ж[елезнодорожную] станцию на Ясском направлении Тыргу-Фрумос. Советские войска находятся в 8 км северо-западнее г. Яссы.

Партизаны и партизанки! Беспощадно уничтожайте немецко-фашистских мерзавцев! Подымайте советских людей на вооруженную борьбу против немцев! Умножайте свои боевые успехи, повседневно усиливайте помощь наступающей Красной Армии! Прочитай и передай другому.

11.4.44 г., изд. газ. «За Родину!»

Партархів ЦК КП при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 1251.

Звернення ЦК КП(б)У до робітників, селян, інтелігенції Львівської, Дрогобицької і Станіславської областей з закликом допомагати Червоній Армії та партизанам у боротьбі з німецькими загарбниками

Не раніше 6 липня 1944 р.

Смерть німецьким загарбникам!

Робітникам, селянам, інтелігенції Львівської, Дрогобицької і Станіславської областей, всім, хто прагне якнайшвидше визволитися з німецької неволі, хто любить свою рідну землю, свій народ, хто хоче жити вільно і щасливо.

Дорогі брати і сестри!

Ще раз звертаємося до вас через лінію фронту. Ми певні, що незабаром трудящі Львівської області, як і всіх інших радянських районів Західної України, які ще животіють під німецьким ярмом, на власні очі побачать свою рідну Червону Армію — армію-визволительку. Лінія фронту відсунеться далеко на Захід, аж до самого лігва фашистського звіра, і змучені люди, нарешті, зітхнуть на повні груди. Недалекий вже цей день.

Хоч як бреше геббельсівська пропаганда, але народ на тимчасово загарбаній гітлерівцями землі знає дещо, що сповнює надією і впевненістю його серця.

Хто не знає, що доблесні війська наших союзників б'ють німців в Італії? Вже визволено від гітлерівської погані Рим, визволяється Північна Італія.

Хто не знає, що на півночі Франції, в Нормандії, висадилися й успішно діють англо-американські війська, поклавши таким чином початок другому фронтові в Європі? Вже очищено від німецьких загарбників могутню фортецю, порт і місто Шербур, визволено весь півострів Котантен, створено на узбережжі великий плацдарм, який день у день розширюється для дальших наступальних боїв у глибині Європи. В Нормандію щодня прибувають все нові і нові поповнення армій союзників. Англо-американська авіація завдає Німеччині могутніх ударів.

Чого варті після цього хвалькуваті заяви Гітлера про неприступність так званого «Атлантичного валу»? Брехня це, як і все, що казав і каже Гітлер.

Дні гітлерівської Німеччини злічені.

Героїчна Червона Армія розпочала новий могутній наступ на Білоруських фронтах і швидко просувається вперед, визволяючи радянську землю. Лише за десять днів нового наступу Червоної Армії визволено міста Вітебськ, Орша, Могильов, Бобруйськ, Вілейка, Столбці. За цей час Червона Армія знищила і взяла в полон близько 100 тисяч німецьких солдатів і офіцерів. Все далі й далі розходяться простори визволеної радянської землі. Сьогодні над скривавленою, але неподоланою столицею Білорусії — містом Мінськом замайорів непереможний червоний прапор радянської землі *. 6 липня доблесна Червона Армія визволила велике українське місто Ковель.

Наступ радянських військ поширюється і в глибину і по фронту. Не довго вже лишилося панувати окупантам і в тих районах Західної України, де вони ще тримаються.

Відчуваючи це, німецькі загарбники хочуть якнайбільше пограбувати населення окупованих районів, обікрати його до нитки, зруйнувати його господарство, його культурні заклади, все, що створене чесною працею трудівників.

Гітлерівці вдаються до підступних методів. Вони не хочуть називати грабїж грабежем. Досвідчені злодії й бандити, вони вживають для цього інше слово — контингент. Ви знаєте ці грабїжницькі контингенти. Сплатити їх — це значить віддати все, що маєш, німцям. Жодне господарство неспроможне сплатити німецькі податки. Тоді гітлерівці вдаються до «конфіскації». Але як би грабїжник не називав свої злочинські діла, він лишається грабїжником. Ви бачите, як у вас, у ваших сусідів німці забирають усе добро, все, що здобуто чесною працею. Така доля чекає усіх селян у поневоленних німцями районах.

Водночас німці вивозять і псують устаткування місцевих підприємств, які переробляють продукти сільського господарства, виробляють речі широкого вжитку, потрібні в кожному господарстві, в кожній сім'ї. З міст німці вивозять цінності, картини, килими, музичні інструменти і навіть меблі.

Плани гітлерівців зрозумілі — вони хочуть до цурки обчистити наш дім, лишити нас старцями. В останню хвилину німецькі бандити, як це було й по інших районах, почнуть палити, висаджувати в повітря, руйнувати наші міста й села, виганяти всіх наших людей у німецьку неволю.

Що ж робити, що діяти?

Шлях до порятунку один. Цей шлях — боротьба!

Всіма силами, всіма засобами боріться з німецькою звіротою, перешкоджайте здійсненню їхніх планів. Жодного кілограма хліба, м'яса, жодного літра молока німецьким загарбникам! Не виконуйте жодних розпоряджень, жодних вимог німецьких властей та їхніх холоуїв. Ховайтеся й уникайте угону на каторжну роботу в Німеччину. Бережіть своїх дітей! Німці хочуть приректи їх на страшні поневіряння й голод, на каторжну працю на укріпленнях і військових підприємствах, де їх чекає неминуха смерть.

Хто має сили — беріться до зброї, створюйте партизанські загони, диверсійні групи. Висаджуйте в повітря мости, руйнуйте комунікації, не давайте німцям вивозити наше добро, всіляко допомагайте народним месникам — червоним партизанам, допомагайте героїчній Червоній Армії.

Винищуйте німецьких грабїжників!

Наближається день вашого визволення. Чекати лишилося недовго. Будьте ж гідними синами й дочками свого славного народу, своєї рід-

* Так у документі. Мінськ звільнено 3 липня 1944 р.

ної української землі. Активною повсякчасною боротьбою проти загарбників наближайте день остаточного розгрому гітлерівських полчищ, які принесли нам війну, страждання й муки, порушили нашу мирну працю.

Смерть німецьким загарбникам!

Відділ пропаганди і
агітації ЦК КП(б)У

м. Київ, 1944 р.

Партархів ІІП при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 1160.

ВИЗВОЛЕННЯ КРИМУ

[за кінофотодокументами ЦДАКФД УРСР]

Яскравою сторінкою в літопис Великої Вітчизняної війни радянського народу проти німецько-фашистських загарбників увійшла Кримська наступальна операція.

Минуть роки, але в пам'яті нашого народу ніколи не забудуться мужність і героїзм радянських солдатів і льотчиків, моряків і партизанів, які не шкодували свого життя заради Батьківщини.

Відтворити картини боїв за визволення Криму допомагають кіно- і фотодокументи, створені в ті суворі роки радянськими кінооператорами і фотокореспондентами.

У фондах Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР зберігаються унікальні кінострічки і фотознімки, що розповідають про героїчні бої радянських воїнів-визволителів з фашистськими ордами. Зокрема, особливу увагу привертають фотознімки В. Іванова та Хряпкіна, документальний фільм «Битва за Севастополь» операторів Микоші, Шоломовича та Фронса, численний літописний матеріал того періоду, який знімали Котляренко, Левітан, Каспій, Голомб, Берлінер, Афанасьєв. Частково цей матеріал увійшов до фільму «Місто безсмертної слави», створений у 1954 р. студією Укркінохроніки.

Загартована в боях Червона Армія восени 1943 р., розгромивши гітлерівців під Мелітополем, стрімко розвиваючи наступ, вийшла до Сиваша і Перекопського перешийку — оволоділа плацдармами для наступу на Крим. Одночасно війська Північнокавказького фронту при взаємодії Чорноморського флоту і Азовської військової флотилії провели десантні операції через Керченську затоку і в листопаді закріпились на Керченському півострові. В результаті цих операцій ворожа 17-та армія вияви-

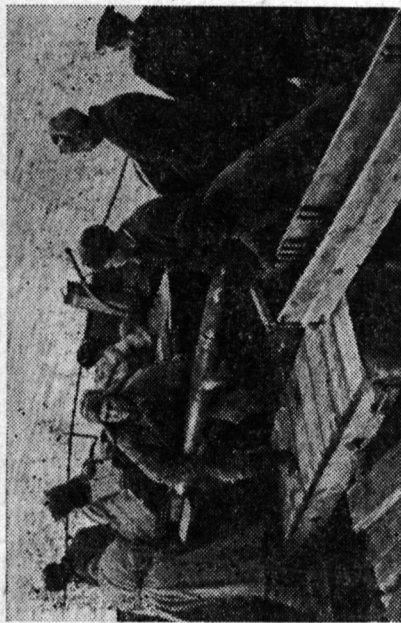
Десант морської піхоти висаджується на керченський берег. Листопад 1943 р. (од. зб. 0-74237).

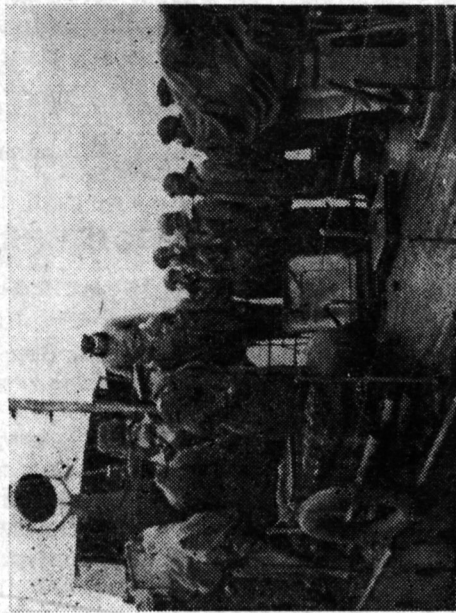
Доставка боєприпасів через Сиваш. Листопад 1943 р.
(од. зб. 2-67832).

Командуючий Чорноморським флотом, віце-адмірал
П. С. Олександровський розмовляє з матросами на борту
есмінця «Сообразительный», 1943—1944 рр. (од. зб.
0-74241).

Вантаження боєприпасів на тендер для відправки
в Крим через Керченську протоку. Красnodарський
край, 21 листопада 1943 р. (од. зб. 0-74336).

Командуючий Окремою Приморською армією генерал-
полковник А. І. Єременко на борту військового кораб-
ля, 14 лютого 1944 р. (од. зб. 0-74240).

лася замкнутою в Криму, відрізаною від основних своїх сухопутних сил. Зав'язались жорстокі бої за утримання і розширення цих плацдармів. Гітлерівці навіть не припускали, що втратять Крим, який вони називали неприступною фортецею. Окуповуючи його, вони сподівалися тримати під постійною загрозою нафтопромисли Північного Кавказу, промислові райони півдня України, зберігати позиції Німеччини на Балканах і в Туреччині.

Рішення Гітлера утримати Крим будь-якою ціною було, як пише англійський публіцист А. Верт, однією із найбільш маячних його ідей¹.

Гітлерівське командування вважало, що для сучасної армії з її тяжким озброєнням форсування Сиваша нездійсненне. Але знову, як і в 1920 р., коли під командуванням М. В. Фрунзе Червона Армія звільняла Крим від врангелівців, радянські солдати здійснили легендарний подвиг — перейшли Сиваш і штурмували Перекоп.

Про події кінця 1943 р. — героїчне форсування Сиваша і проведення Керченської десантної операції, красномовно розповідають численні кінокадри і фотознімки.

Фотодокументи зафіксували лише окремі моменти героїчної переправи через Сиваш. Ці фотознімки нагадують нам про стійкість, мужність і витривалість радянських солдатів у боях з німецько-фашистськими загарбниками.

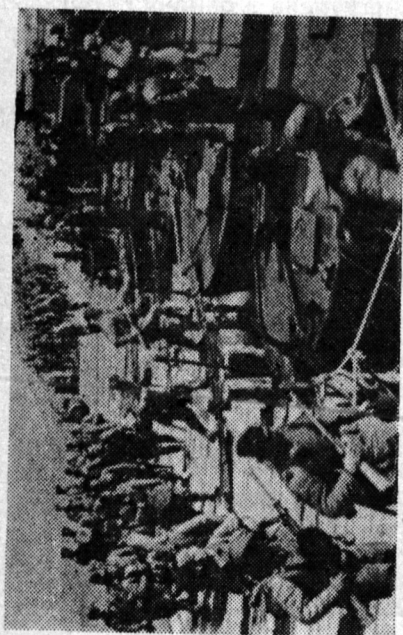
У 1944 р. Червона Армія завдала ворогові ряд нищівних ударів. Зокрема, за наказом Верховного Головнокомандування була почата підготовка до остаточного визволення Криму. Завдання щодо знищення ворожого угруповання покладалося на війська 4-го Українського фронту (командуючий генерал армії Ф. І. Толбухін), Окремої Приморської армії (командуючий генерал армії А. І. Єременко) у взаємодії з Чорноморським флотом (командуючий адмірал П. С. Октябрьський), Азовської військової флотилії (командуючий адмірал С. Г. Горшков) і кримських партизанів.

8 квітня 1944 р. почалася битва за остаточне визволення Криму. Після могутньої артилерійської і авіаційної підготовки в наступ пішли війська 4-го Українського фронту одночасно на Перекопському і Сиваському напрямках, а Окрема Приморська армія наступала з району Керчі. Головний удар з Сиваша наносили війська 51-ї армії під командуванням

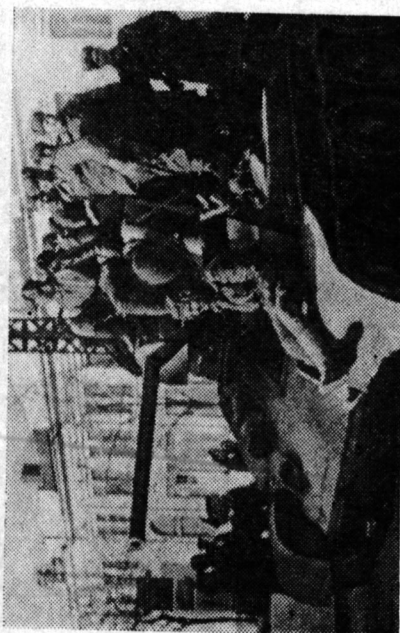
¹ С. С. Бирюзов. Суровые годы. М., 1966, стор. 255.

Командир роти 369-го батальйону морської піхоти лейтенант М. Є. Васильєв розмовляє з бійцями після успішного бою за с. Єнікале в Криму. Лютий 1944 р. (од. зб. G-74248).

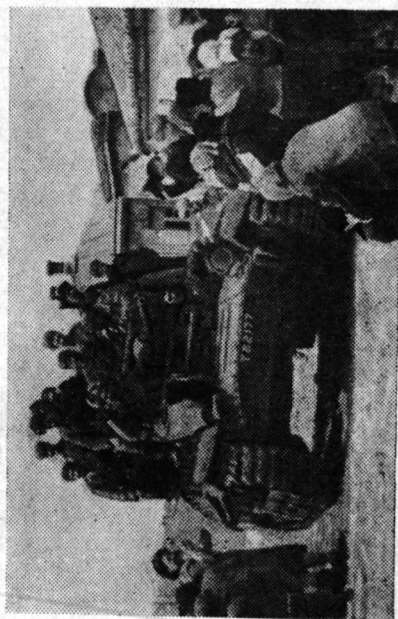
Посадка солдат на судна Азовської військової флотилії для перекидання через Керченську протоку. Квітень 1944 р. (од. об. 1434-II).

Зустріч танкістів у звільненому від німецько-фашистських загарбників Сімферополі. 13 квітня 1944 р. (од. об. 1434-II).

Штурм Перекопу солдатами 2-ї Гвардійської армії 4-го Українського фронту. Квітень 1944 р. (од. об. 1434-II).

Жителі Феодосії вітають бійців Червоної Армії, які звільнили місто від ворога. 13 квітня 1944 р. (од. об. 2183-II).

генерала Я. Г. Крейзера. Це та сама армія, яка в 1941 р. вела жорстокі бої, закриваючи ворогові дорогу в Крим. По трьохкілометровому мосту через Сиваш, збудованому інженерно-технічними військами, йшла важка артилерія. Про ці події також розповідають кінодокументи архіву.

Війська 2-ї гвардійської армії під командуванням генерала Г. Ф. Захарова при підтримці артилерії атакували перекопські укріплення. Під обстрілом ворога сапери розмінювали підступи до ворожої оборони. Незважаючи на природні перешкоди і упертий опір противника, оборона його, як писав начальник штабу 4-го Українського фронту С. С. Бірюзов, «затріщала по всіх швах»^{*}.

Самовіддано штурмували радянські воїни Перекоп. Вони успішно форсували могутні вали укріплень і в степові простори Криму прорвалися воїни 19-го танкового корпусу.

10 квітня Окрема Приморська армія почала наступ з Керченського плацдарму і в перший же день заволоділа Керчю, а потім переслідувала ворога на південному узбережжі Криму, з'єднавшись 13 квітня з 4-м Українським фронтом у районі Білогірська.

У квітні були визволені Сімферополь, Євпаторія, Феодосія, Бахчисарай, Ялта та інші міста. З безмежною вдячністю зустрічало населення своїх визволителів — радянських воїнів.

Нестримним потоком, вдень і вночі, рухались радянські війська, виганяючи ворога з кримської землі. Обескровлений в жорстоких боях, ворог відступав до Севастополя, де сподівався затриматися. І як нелегко було гітлерівцям заволодіти Кримом, а ще тяжче виявилось тікати з нього. Від 50 до 80 кілометрів щодоби проходили наші воїни, очищаючи землю від ненависного ворога.

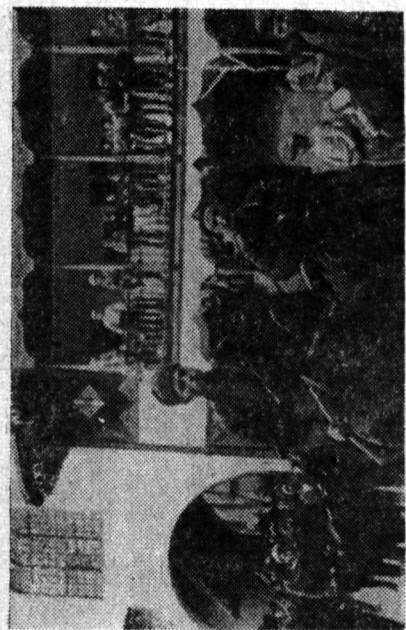
Фашисти могли підтримувати зв'язок з тилом лише морським транспортом і авіацією, тому особливе значення на ворожих морських комунікаціях набували дії Чорноморського флоту. Під прикриттям ночі здійснювали чорноморці рейди до берегів Криму, знищуючи ворожі порти. Сміливо і рішуче діяла бригада підводних човнів під командуванням контр-адмірала П. І. Болтунова². Кадри кінохроніки розповідають про капітана III рангу Героя Радянського Союзу М. В. Грешилова. Це

^{*} С. С. Бірюзов. Назв. праця, стор. 266.

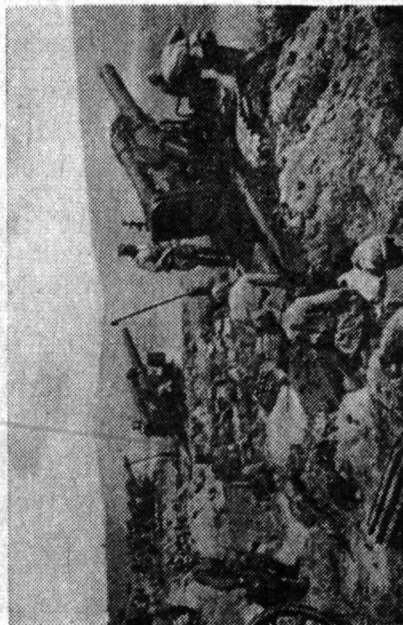
² Военно-исторический журнал, 1964, № 5, стор. 13.

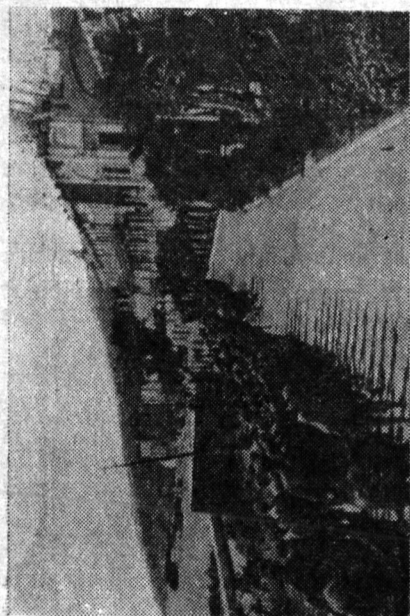
Маршали Радянського Союзу К. Є. Ворошилов (зліва) і О. М. Василевський (у центрі) на КП 4-го Українського фронту у Сарабузі-Болгарському. 16 квітня 1944 р. (од. зб. 0-74020).

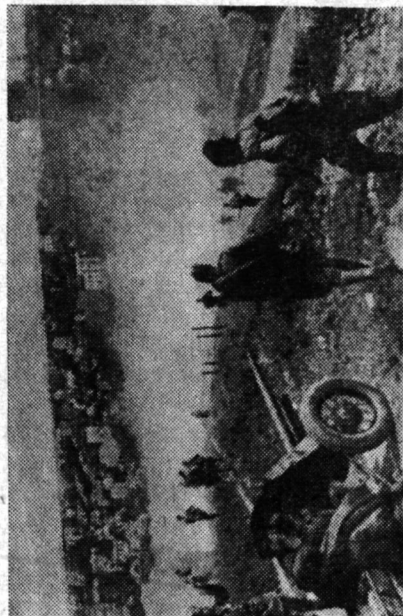
Партизани входять у звільнений Бахчисарай. Квітень 1944 р. (од. об. 2184-III).

Артилерійська підготовка у районі Сапун-гори. Севастополь, травень 1944 р. (од. об. 1434-IV).

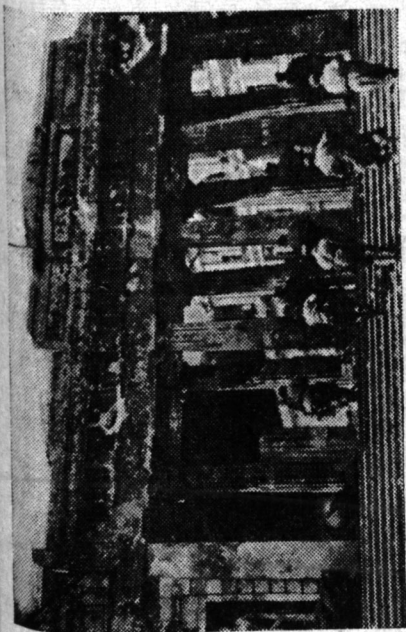

Бійці Червоної Армії проходять маршем по набережній звільненої Ялти. Квітень 1944 р. (од. об. 2184-II).

Атака піхотинців у передмісті Севастополя. Травень 1944 р. (од. об. 2208).

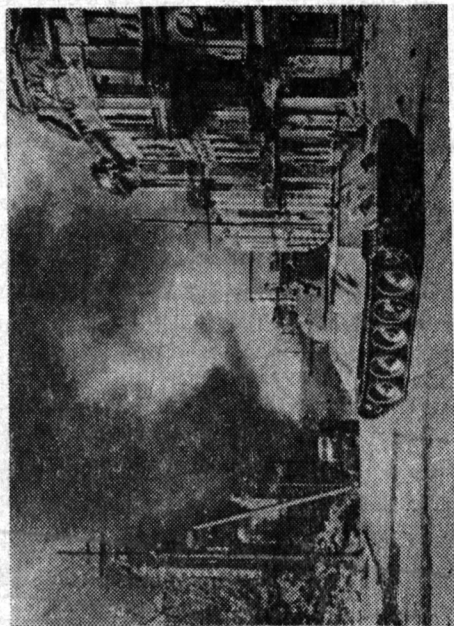

Автоматники вриваються на Графську пристань. Севастополь. Травень 1944 р. (од. об. 1434-IV).

Зустріч моряків-чорноморців з кримськими партизанами у звільненому Севастополі. 9 травня 1944 р. (од. об. 2208).

Танк, який одним із перших увірвався на вулицю Леніна в Севастополі, 9 травня 1944 р. (од. об. 0-74256).

На одній з вулиць Севастополя в перші дні після визволення. Травень 1944 р. (од. зб. 0-74352).

Чорноморська авіація і торпедні катери атакували німецькі кораблі, які вивозили війська з Криму. Десятки німецьких суден знайшли собі могилу на дні Чорного моря. За героїзм і відвагу, проявлені в цих боях, 23 морським офіцерам було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

Велику допомогу у визволенні східних і південних районів Криму подали партизанські з'єднання М. А. Македонського, П. Р. Ямпольського, В. С. Кузнецова та ін. Узгоджуючи свої дії з діями частин Червоної Армії, вони завдавали ударів по відступаючих німецьких і румунських дивізіях. Багато партизанів влилися в ряди Червоної Армії і брали участь у визволенні Севастополя. За героїзм і мужність півтори тисячі кримських партизанів були нагороджені бойовими орденами³.

18 квітня основні сили 2-ї гвардійської, 51-ї Приморської* армій з півночі і сходу вийшли до Севастополя. Перед ними стояло завдання: прорвати укріплені позиції противника, заволодіти містом і завершити ліквідацію угруповання фашистських військ.

5 травня війська 2-ї гвардійської армії почали штурм севастопольських укріплень. Особливо жорстокі бої зав'язались у районі Сапун-гори. Хоча німці перетворили її в суцільний дот, але наші воїни взяли її за один день. Довготривалі вогневі точки противника руйнувала артилерія, а радянські льотчики були господарями севастопольського неба, невпинно штурмували позиції ворога як на суші, так і в морі. Чимало документів розповідають про сміливість і відвагу радянських воїнів у боях за Севастополь. Серед героїв штурму Сапун-гори і боїв за Севастополь особливо відзначились рядовий 105-го полку 77-ї стрілецької дивізії І. К. Яцуненко, солдат-розвідник 953-го стрілецького полку 257-ї стрілецької дивізії І. І. Полікахін, які були удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

9 травня у звільнене місто, зруйноване і спустошене фашистами, увійшла Червона Армія. Якщо на початку війни німцям потрібно було 250 днів, щоб подолати оборону Севастополя, то в 1944 р. Червона Армія зламала їх опір за 5 днів.

Перед червоноармійцями відкрилась сумна картина — пусті вулиці міста, будинки в руїнах, пожарища. Ні погрози, ні страх смерті не зламали радянських людей. Вони вірили у перемогу, і весна 1944 р. принесла їй. 12 травня радянські війська завершили визволення Криму від ворога.

14 вересня 1973 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР «за видатні заслуги перед Батьківщиною, масовий героїзм, мужність і стійкість, виявлені трудящими Керчі і воїнами Радянської Армії, Військово-Морського Флоту і Авіації в роки Великої Вітчизняної війни, і на відзнаку 30-річчя розгрому фашистських військ при визволенні Криму» місту Керчі присвоєно почесне звання «Місто-герой» з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка»⁴.

Зараз, через 30 років після того, як відгриміли бої за визволення Криму, про подвиги і мужність радянських воїнів яскраво розповідають документи ЦДАКФФД УРСР.

С. М. СКАРБОВИЧУК

³ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3. К., 1969, стор. 42.

* 18 квітня Окрема Приморська армія була включена до складу 4-го Українського фронту і перейменована у Приморську.

⁴ Відомості Верховної Ради СРСР, № 38, 1973, стор. 22.

ЗВ'ЯЗКИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ З МУЗЕЯМИ ТА ШКОЛАМИ

У доповіді на XXIV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев відзначав: «За останні роки у нас проведено значну роботу по вихованню у радянських людей почуття гордості за свою Батьківщину, за свій народ, за його великі звершення, почуття поваги до гідних сторінок минулого своєї країни»¹. Ці слова повною мірою можна віднести і до роботи по використанню архівних документів з метою створення народних музеїв, шкільних історичних і ленінських музеїв, кутків і кімнат, атеїстичних музеїв, музеїв бойової і трудової слави, організації постійних і пересувних документальних виставок.

Багато зроблено науковцями Івано-Франківського облдержархіву по виявленню документів на різноманітну тематику, створенню каталогів і всебічному їх використанню. Протягом майже 10 років архівісти докладали зусиль, щоб налагодити тісний зв'язок з школами, учителями-істориками області, роз'яснювали цінність архівних документів та їх значення в поліпшенні організації уроків історії в школах. Вони виступали і виступають з лекціями, доповідями, бесідами на вчительських семінарах, в Інституті вдосконалення кваліфікації вчителів, у школах, проводять екскурсії учнів старших класів по архіву, розповідаючи про склад і зміст документальних фондів.

Великою популярністю в нашій області користуються шкільні ленінські, історичні музеї, куточки і кімнати, в яких ведеться серйозна виховна робота серед учнів. Тут діти знайомляться з історією і культурою краю, з революційним минулим народу, з ратними подвигами батьків і дідів у роки Великої Вітчизняної війни, з трудовими подвигами радянських людей у мирний час — в цілому з великими соціалістичними перетвореннями в області за роки Радянської влади. Архів підтримує тісний зв'язок з багатьма школами. Майже нема такої школи, в якій не було б в експозиціях музеїв архівних документів.

Для ленінського музею середньої школи № 3 м. Івано-Франківська науковці облдержархіву, наприклад, допомогли виявити значну кількість документів, зробили їх фотокопії та переклад з польської мови на українську.

В добре оформлених дванадцяти вітринах музею зібрані цікаві архівні матеріали, фотографії. Дуже вдало підготовлений стенд «Торжество ідей В. І. Леніна на Прикарпатті». Його доповнює вітрина з архівними документами, які розповідають про розповсюдження ленінських праць і вшанування пам'яті В. І. Леніна на Прикарпатті до 1939 р., про історію створення Комуністичної партії Західної України, революційну боротьбу трудящих Прикарпаття за своє соціальне і національне визволення та возз'єднання з УРСР, про соціалістичні перетворення за роки Радянської влади.

¹ XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт. К., 1972, стор. 103.

Архівні документи, що експонуються в музеї, використовують вчителі історії і суспільствознавства, там проводяться факультативні заняття, виховні години, збори, зустрічі з учасниками Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, з колишніми членами КПЗУ. Музей відвідують учні інших шкіл області.

Узагальнюючи досвід роботи шкільного музею, одна з ентузіастів його створення, колишня вчителька історії і суспільствознавства П. Г. Міна пише: «Уся робота музею допомагає педагогічному колективу поліпшити учбово-виховний процес, посилити виховання школярів у дусі комуністичної ідейності, вірності нашій Радянській Батьківщині, непорушної дружби народів».

В експозиції музею В. І. Леніна у Лисецькій середній школі Богородчанського району багато фотокопій архівних документів на зазначені вище теми.

Нещодавно відкрито історико-краєзнавчий музей у середній школі с. Горохолина Богородчанського району. Ентузіаст його створення — вчитель цієї школи Б. М. Гаврилів, який багато працював у читальному залі облдержархіву і з допомогою науковців архіву зібрав чимало документів, що відтворюють минуле края і становлять велику цінність.

В експозиції музею є фотокопії архівних матеріалів на тему: «Розповсюдження ленінських праць та вшанування пам'яті В. І. Леніна на Прикарпатті до 1939 р.» та інші. Горохолинський музей став базою для проведення уроків, зустрічей та інших масових заходів.

Педагогічний колектив Хотінської восьмирічної школи Калуського району проводить уроки в місцевому атеїстичному музеї, зокрема, був проведений урок української літератури на тему: «Радянські письменники проти релігії та церкви», яка тісно пов'язувалась з матеріалами музейної експозиції. В музеї проходять також заняття з історії, біології, фізики, хімії, після чого деякі вчителі практикують письмові роботи з окремих предметів. Завдяки цьому учні глибше розуміють суть ворожої ідеології, релігійних вірувань і церкви. Адже в експозиції є багато архівних документів, що наочно викривають антинародну реакційну діяльність духовенства та їх поплічників — українських буржуазних націоналістів.

Шкільні музеї систематично поповнюються архівними документами. Так, до 50-річчя утворення СРСР науковці облдержархіву виявили для музеїв шкіл необхідні їм матеріали. Цілий ряд шкільних ленінських музеїв нашої області (Лисецької середньої школи Богородчанського району, № 2, 3, 5, 13 — м. Івано-Франківська, Жовтневої — Галицького району, Сваричівської і Перегінської — Рожнятівського району, середньої школи с. П'ядики Коломийського району та інші) поповнилися фотокопіями архівних документів «Про розповсюдження ленінських праць та вшанування пам'яті В. І. Леніна на Прикарпатті до 1939 р.».

Крім того, в процесі підготовки тому «Історія міст і сіл Івано-Франківської області» вчителі шкіл зібрали багатий фактичний архівний матеріал, який широко використовується під час підготовки до уроків історії і суспільствознавства. Так, наприклад, вчитель історії А. Н. Басацький, автор нарисів по смт. Печеніжин, організатор історико-меморіального музею О. Довбуша в Печеніжині, на своїх уроках, викладаючи тему «Наш край в роки завершення будівництва соціалістичного суспільства», ілюструє її архівними документами, які розповідають про труднощі післявоєнного відбудовного періоду, про боротьбу з українськими буржуазними націоналістами, про перших голів колгоспів, ентузіастів колгоспного руху в районі та інші події.

Великі можливості по інтернаціональному вихованню учнів містить матеріал на тему: «Утворення СРСР». Готуючись до цього уроку, вчителька історії Богородчанської середньої школи Я. В. Дулевич багато працювала в читальному залі архіву. Вона з успіхом використовує

виявлені нею архівні джерела, розповідаючи про великі будови Прикарпаття, зокрема про Калуський хіміко-металургійний комбінат, де працюють представники 32 національностей, і устаткування для якого надходить з 467 заводів Радянського Союзу. Інтернаціональною була будова Бурштинської ДРЕС, її електроенергією користуються народи Угорської Народної Республіки, Соціалістичної Республіки Румунії та Чехословацької Соціалістичної Республіки.

Вивчаючи у школі тему «Збільшення братньої сім'ї радянських народів», Я. В. Дулевич на архівних матеріалах показує тяжке економічне становище трудящих за буржуазної Польщі. Вона наводить таке порівняння: на місці сучасного Коломийського заводу сільськогосподарських машин, продукція якого відома у всіх кінцях Радянського Союзу й експортується в багато країн світу, за тих часів були маленькі кустарні майстерні братів Бікупських. Документальні розповіді про революційну боротьбу трудящих Прикарпаття за своє соціальне і національне визволення та возз'єднання з УРСР, про взаємодопомогу і дружбу народів нашої країни, пролетарський інтернаціоналізм та ін. сприяють формуванню в учнів комуністичного світогляду, виховують їх в дусі безмежної любові до рідної Батьківщини, Ленінської Комуністичної партії.

Певне значення для вчителів-істориків у питаннях використання даних з архівних джерел мають підготовлені науковцями облдержархіву і облпартархіву збірники документів і матеріалів «Радянське Прикарпаття. 1939—1959 рр.», «Ордена Леніна колгосп «Перше травня» с. Стецева Снятинського району 1940—1967 рр.», «Калуш — місто хіміків», «Документи розповідають».

На уроках історії, суспільствознавства, географії вчителі використовують матеріали збірників, висвітлюючи питання історичного розвитку села, міста, району, області, прищеплюють учням любов до рідного краю, розкривають перед ними велич творчої праці радянських людей.

За останні десять років в діяльності архіву з'явився новий напрям — з допомогою архівістів вчителі історії, географії, учні старших класів проводять велику краєзнавчу роботу. Молодь виявляє особливий інтерес до історії краю. Юні слідопити, керуючись девізом: «Ніхто не забутий, ніщо не забуто», — часті відвідувачі облдержархіву. Їх цікавить буквально все: історія фабрик і заводів, перші голови колгоспів, герої визволення Прикарпаття від німецько-фашистських загарбників, представники радянсько-партійного активу, які загинули в боротьбі з українськими буржуазними націоналістами та ін.

Червоні слідопити Івано-Франківської середньої школи № 6 зібрали для шкільного історико-меморіального музею архівні дані про братів Петра, Дмитра, Василя і Степана Майданських — активних учасників революційного руху на Прикарпатті, колишніх членів КПЗУ і КСМЗУ, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Науковці архіву допомогли учням виявити і зібрати, перекласти з польської на українську мову цікаві архівні документи, що розповідають про революційну діяльність Майданських, зокрема про встановлений подіцією нагляд за членом КПЗУ Петром Майданським. Виявлені і передані музею копії донесень поліції про революційну діяльність Дмитра і Василя Майданських.

Широкої популярності набули на Прикарпатті народні музеї, створені з ініціативи і при безпосередній участі громадськості. В них експонуються і архівні документи — історичні джерела, цей могутній засіб комуністичного виховання трудящих.

Нині на території нашої області діє на громадських засадах понад п'ятдесят музеїв і музейних кімнат (крім шкільних), в яких проведено чимало зустрічей з членами КПЗУ, учасниками Жовтневої соціалістич-

ної революції, Великої Вітчизняної та громадянської воєн, передовиками виробництва.

В народному музеї м. Болехова Долинського району, в літературно-меморіальному музеї Марка Черемшини у Снятині, в музеї М. Павлика в Косові, в історичному музеї Яремчанського лісопильного заводу та багатьох інших є в експозиціях копії і фотокопії архівних документів, які з допомогою науковців архіву були виявлені ентузіастами створення цих музеїв.

Велику роботу в архіві провів Н. М. Семенюк — вчитель середньої школи с. Раківчик Коломийського району. Він переглянув понад 200 справ, з одинадцяти фондів архіву виявив і зібрав для історичного музею цікаві документи про революційну боротьбу в селах Раківчик і Шепарівці цього ж повіту в період буржуазної Польщі. М. П. Заворожило виявив і виготовив фотокопії архівних документів, що експонуються в Яремчанському музеї партизанської слави.

Партійні організації, заклади народної освіти і культури, Інститут вдосконалення кваліфікації вчителів, громадські установи продовжують узагальнювати досвід роботи народних музеїв, шкільних ленінських музеїв, музеїв бойової та трудової слави з патріотичного виховання трудящих, і зокрема, учнів. Готують статті, огляди, випускають плакати. У справі патріотичного виховання велике значення мають постійні і пересувні виставки фотокопій архівних документів, які протягом понад п'яти років організовують науковці облдержархіву за допомогою архівного відділу та завідуючих міськдержархівами.

Пересувні виставки на теми: «Революційна боротьба трудящих Прикарпаття за своє соціальне і національне визволення та возз'єднання з УРСР», «Про розповсюдження ленінських праць і вшанування пам'яті В. І. Леніна на Прикарпатті» експонувались у всіх райцентрах і містах області, на великих промислових підприємствах області (Прикарпатський меблевий комбінат, Івано-Франківська швейна фабрика, Брошнівський лісокомбінат, Коломийський завод сільськогосподарських машин), в деяких колгоспах і селах Івано-Франківської області.

Ось один з відгуків про виставку фотокопій архівних документів з ленінської тематики. Пише шофер колгоспу ім. Руднева с. Саджавка Надвірнянського району 11 грудня 1972 р. (прізвище нерозбірливе): «Я з великим задоволенням відзначаю, що ці документи є яскравим свідченням впливу ідей великого Леніна та великої роботи членів КПЗУ в період буржуазної Польщі. Ні художні фільми, ні книги, написані на ці теми, не можуть так яскраво відтворити сторінки революційної боротьби, як фотокопії архівних документів».

Облдержархів підтримує тісний зв'язок з відділами пропаганди і агітації ОК Компартії України, МК і РК Компартії України, які подають дійову допомогу архівістам в організації постійних і пересувних виставок, підказують напрями в роботі по ефективнішому використанню архівних документів.

За завданням відділу пропаганди і агітації Івано-Франківського МК Компартії України для міського музею історії релігії та атеїзму науковці виявили і передали фотокопії архівних документів на тему: «Про антинародну реакційну діяльність уніатів на Прикарпатті». Зараз за завданням Івано-Франківського ОК Компартії України облдержархів готує пересувну виставку з вищезгаданої тематики в селах області.

До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна за завданням відділу пропаганди і агітації Калуського РК Компартії України було організовано фотокопіювання архівних документів, які експонуються в ленінському залі Будинку політосвіти РК Компартії України, в Палаці культури Калуського хіміко-металургійного комбінату, в ленінських музеях сіл Боднарів, Цвітова, Кропивник, Копанки Калуського району.

На постійних виставках в Івано-Франківському обласному краєзнавчому музеї, в Коломийському музеї народного мистецтва Гуцульщини, в кімнаті історії КПРС Івано-Франківського медінституту експонуються копії і фотокопії архівних документів «Про розповсюдження ленінських праць і вшанування пам'яті В. І. Леніна на Прикарпатті до 1939 року», «Про революційну боротьбу трудящих Прикарпаття за своє соціальне і національне визволення та возз'єднання з УРСР. 1918—1939 рр.» та ін.

Нам, ідеологічним працівникам, треба ще багато зробити в галузі використання багатой історичної бази облдержархіву. В цій важливій справі надійними помічниками архівістів можуть і повинні стати тисячі ентузіастів, які беруть участь у створенні народних музеїв і кімнат, ленінських музеїв і куточків, атеїстичних музеїв, музеїв трудової і бойової слави.

А ми, архівісти, докладемо всіх зусиль і знань, щоб забезпечити кваліфікований відбір архівних документів, які служитимуть справі патріотичного виховання трудящих, особливо нашого підростаючого покоління.

Л. А. КИРИЛЮК

ПРО НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ КІНОДОКУМЕНТІВ ТЕЛЕСТУДІЙ У ЦДАКФФД УРСР

Серед джерел комплектування державних архівів Української РСР кінодокументами значне місце займають телестудії.

15 телестудій республіки за період своєї діяльності створили до чотирьох мільйонів метрів документальних зйомок на 16-мм плівці і понад один мільйон — на 35-мм. Порівняно з продукцією кіностудії кінодокументи телестудій всебічніше, повніше і детальніше відбивають нашу дійсність. Всезростаючий потік інформації збільшує кількість кінопродукції, яка щорічно відкладається у фільмосховищах студій. Ще на початку 60-х років постало питання про перевантаженість сховищ, про те, що нову кінопродукцію нікуди приймати. Відсутність належних умов зберігання призводила до загибелі цінних кінодокументів з історії нашого народу.

Архівним установам необхідно було негайно організувати прийом матеріалів телестудій на державне зберігання. Але ні теоретично, ні практично ми до цього не були готові. Діючі інструкції не передбачали особливостей упорядкування матеріалів телестудій. Виникла потреба в розробці окремих питань і положень, пов'язаних з їх специфікою.

З метою вивчення цих кінодокументів наш архів прийняв на зберігання матеріали однієї з найбільших студій України — Харківської, де умови зберігання були найгіршими, потім Дніпропетровської. Документи надійшли до архіву в тому вигляді, в якому вони відкладалися у фільмосховищах за період діяльності студій, коли ще не було організовано їх належного обліку та описання. Відбір кінодокументів Харківської телестудії провадився в архіві, Дніпропетровської — на місці за участю працівників студії.

Вивчивши матеріали, ми розробили робочі інструкції. Кінодокументи на 35-мм плівці упорядковували і взяли на постійний облік в ЦДАКФФД УРСР, на 16-мм опрацювали з урахуванням передачі їх на зберігання до обласних державних архівів.

Плановий прийом кінодокументів телестудій ЦДАКФФД УРСР здійснює з 1967 р. За цей період прийняті матеріали Харківської теле-

студії за 1958—1963 рр., Дніпропетровської — за 1958—1962 рр., Львівської — за 1958—1964 р. та Республіканської студії телебачення за 1961—1966 рр.

Саме на узагальненні досвіду роботи з кінодокументами названих студій і побудоване це повідомлення. Перш ніж говорити про науково-технічне опрацювання цих документів, необхідно спинитися на тих особливостях, які їх відрізняють від продукції кіностудій. Оскільки хронікально-документальні зйомки всі телестудії в основному виконують на 16-мм плівці, мова йтиме тільки про такі документи.

Основними формами продукції телевізійних студій є тележурнали, спецвипуски, репортажі і найрізноманітніші тематичні передачі. Але такі форми вона має тільки на екранах телевізорів. А фактично у фільмотеках студій всі кінодокументи на 16-мм плівці відкладаються у вигляді окремих сюжетів. Це пояснюється тим, що матеріали телестудій у готові твори не оформлені — відсутній послідовний монтаж сюжетів і планів, немає титрів, звукового оформлення, стартовки, стандартних і захисних ракордів. Закінчений твір телестудія показує лише на екранах телевізорів, де сполучною ланкою є титри, заставки, дикторський коментар, виступи учасників передачі тощо. Щодо тележурналів, то вони, головним чином, складаються з кількох хронікально-документальних сюжетів. Це, наприклад, журнал виробництва Харківської телестудії «Телехроніка», «Горн», «Здоров'я», журнали Республіканської телестудії «Новини України», «Новини дня», «Київські вісті», «Вечірні вісті» та ін. Сюжети, що входять до того чи іншого журналу, як правило, зберігаються окремими роликами в одній коробці. Іноді в коробці містяться 2—3 журнали однієї або різних назв. Тематичні ж передачі складаються з одного або декількох сюжетів.

Дуже часто в тележурнал і тематичну передачу включають фотодокументи, виступи учасників передачі, концертні номери тощо, чого, звичайно, на кіноплівці немає. Таким чином, будь-який телевізійний твір, як бачимо, складається з окремих сюжетів, кожний з яких можна розглядати як самостійний кінодокумент.

До найбільш складних питань, пов'язаних з науково-технічним опрацюванням, збереженістю і використанням телематеріалів відноситься комплекtnість.

Якщо готові матеріали кіностудій надходять до архіву в комплекти: негативи зображення та фонограми, проміжний і контрольний позитиви; на літописні кіносюжети є негатив зображення, позитивна копія, а також до синхронних сюжетів — магнітна або оптична фонограма, то кінодокументи телестудій, як правило, складаються з негатива, бо телевізійна техніка дає змогу передавати позитивне зображення безпосередньо з негатива і студіям немає потреби друкувати позитивні копії. Тільки незначна частина кіноматеріалів має в комплекті негатив і позитив. Якщо кінодокументи зняті на оборотній плівці, то відсутній негатив. Таким чином, комплект, необхідний для архівного зберігання, на телестудіях не створюється.

Кінопродукція телестудій, як правило, не озвучена, тому велике значення має описова документація як єдиний ключ до розкриття змісту кінодокументів. Описання ж кінодокументів на телестудіях поки що організоване незадовільно.

І, нарешті, про технічний стан. Недосконала обробка плівки, низька якість операторської зйомки у перші роки роботи студій не могли не відбитися на якості кіноматеріалів. Нині ж технічні досягнення дають можливість значно поліпшити технологію обробки плівки, а кінозйомка здійснюється на професіональному рівні.

Незадовільні також умови зберігання кіноматеріалів у фільмотеках телестудій, що, звичайно, відбивається на їх технічному стані. Враховуючи все це, при надходженні кінодокументів до архіву ми від-

разу приступаємо до перевірки технічного стану плівки і організуємо необхідне промивання і чистку.

Яким же чином здійснюється науково-технічне опрацювання цих матеріалів у ЦДАКФД УРСР?

Кінодокументи телестудій ми приймаємо після попереднього відбору за описовою документацією. Остаточний відбір здійснюється в архіві в процесі науково-технічного опрацювання.

Після систематизації документів і підбору дикторських текстів кожний сюжет переглядаємо на звукомонтажному столі. Кінодокументи звіряємо з дикторськими текстами, розшифровуємо і описуємо на монтажних листах, описах зйомок, а також на каталожних картках, виділяючи сюжети, які не мають наукової і практичної цінності. Відібрані на постійне зберігання кіносюжети комплектуємо в стандартні рулони, шифруємо і заносимо до книги обліку. Потім оформляємо коробки і справи фільмів. Така, приблизно, послідовність усіх видів робіт.

Спинимося на особливостях кожного виду, але для кращого сприймання в дещо іншій послідовності.

Перш за все про зберігання кінодокументів. Звичайно, в тому вигляді, в якому матеріали телестудій надходять до архіву (ролики по 30—50 м), їх зберігати незручно. Для раціонального використання місця у сховищі малометражні кіносюжети об'єднуємо в одній коробці. З цією метою змотуємо їх на монтажному столі в 250—300-метрові рулони, за розміром стандартних коробок для 35-мм плівки, і склеюємо між собою. В кожний такий рулон входить приблизно 10—12 сюжетів. Між сюжетами вставляємо 50 см чистої плівки. На початок і кінець рулона приклеюємо захисні ракорди (відповідно 3 і 1,5 м).

В одну коробку вміщуються два таких рулони, загорнуті кожний у тонкий папір. Причому, в одній коробці бажано об'єднувати кінодокументи одного року виробництва і однакової комплектності. Різні елементи комплекту (негатив, оборотний позитив, позитивна копія, фонограма) в одну одиницю зберігання не комплектуються за винятком негатива і контратипу. Комплектуються сюжети за попередньо підбраною описовою документацією.

Облік кінодокументів телестудій, як і кіностудій, здійснюється за одиницями обліку і одиницями зберігання. За одиницю обліку приймаємо не окремий, а всі сюжети, об'єднані в одній коробці (для однакової в обліку і за аналогією з кіножурналами), і називаємо цю одиницю обліку збірником кіносюжетів. За одиницю зберігання приймаємо фізично відокремлену частину (коробку) навіть тоді, коли в ній вміщено два рулони. Відповідно і шифруються кінодокументи.

Оскільки в одну одиницю обліку входить понад 20 сюжетів, а заголовних титрів матеріали телестудій не мають, шифруються не тільки рулони, а й сюжети. Перед кожним сюжетом на чистій плівці пишемо арабськими цифрами його номер, а потім назву. Сюжети нумеруються по порядку в межах коробки, а не рулона. Наприклад: «Кіносюжет 3 — «Подарунок будівельників». На захисних ракордах кожного рулона проставляємо номер одиниці обліку з доданням відповідного індексу (Н — для негатива, П — для позитива, ОП — для оборотного позитива, Ф-маг — для магнітної фонограми), а також крайні номери всіх сюжетів, що увійшли в цей рулон. Тут же вказується на початок або кінець рулона. Наприклад, перший рулон має шифр «Н — 3426, сюжети 1—12, початок»; другий — «Н — 3426, сюжети 13—25, кінець». На коробці зазначаємо тільки номер одиниці обліку з доданням індексу без номерів сюжетів.

Всі кінодокументи, в тому числі й на 16-мм плівці, що надходять до архіву на зберігання, облікуємо в одній книзі, стандарт плівки відмічаємо у відповідній графі.

Укомплектовані кінодокументи заносяться до книги обліку спочат-

ку під загальною назвою «Збірник кіносюжетів» напроти номера одиниці обліку, потім (в наступних рядках) за порядковими номерами і назвами сюжетів, що ввійшли в цю одиницю обліку. У тих випадках, коли є розходження між назвами сюжетів, зазначених в описовій документації та на коробці, слід орієнтуватися на документацію. Коли ж в одну одиницю обліку комплектують сюжети з однаковими назвами, їх потрібно змінити, а зазначені в студійній документації взяти в дужки. Наприклад, в одиниці обліку виявилось два сюжети під назвою «Спорт». Щоб уникнути плутанини, один сюжет ми називаємо «Змагання з легкої атлетики», другий — «Хокейний матч». До книги обліку ми записуємо тільки нові назви.

Оскільки кінодокументи телестудій на 16-мм плівці надходять до архіву у вигляді окремих сюжетів, вид чи жанр (тележурнал, спецвипуск, репортаж), який часто зазначається на титульному аркуші студійної описової документації, у книзі обліку не зберігаємо.

Кількість одиниць зберігання за елементами комплекту і загальна кількість коробок проставляється у відповідних графах в цілому для всієї одиниці обліку (в рядку проти її номера), а метраж зазначається не загальний, а індивідуальний для кожного сюжету, що дає можливість визначити наявність цього елемента комплекту в даному сюжеті.

Науково-технічне опрацювання кінодокументів включає і такий важливий процес, як визначення відповідності описової документації змістові кінодокумента і його розшифровка. Якщо перевірка матеріалів кіностудій здійснюється шляхом вибіркової звірки змісту планів у 5—10 місцях з їх описанням у монтажному листі, бо всі елементи комплекту фільмів і журналів, як правило, тотожні і відповідають документації, то матеріали телестудій вимагають звірки кожного плану. Це дуже складна і копітка робота, яка потребує чимало часу. Справа в тому, що описання кінодокументів, необхідне нам, архівістам, на телестудіях не проводиться. До архіву надходять лише записи дикторського коментаря, який супроводжує кожну телевізійну передачу. Навіть на фільми є лише сценарії, а не монтажні листи. Правда, на деяких студіях у дикторських текстах з лівого боку робиться опис зображення на екрані, так званий відеоряд. Однак цей опис, як правило, неповно розкриває зміст багатьох планів, а до того ж студії всупереч нашим вимогам часто роблять перемонтаж власних зйомок для використання їх у нових передачах, і тоді описова документація зовсім не відповідає зображенню. Більшість же дикторських текстів не має відеоряду і розкриває зміст кінодокумента в цілому, а не окремих його планів.

Часто в дикторських текстах є записи коментаря, який супроводжує ті компоненти передачі, яких на плівці немає, наприклад, фотодокументи, репортаж з місця події або записи виступів учасників передачі тощо.

Особливі труднощі трапляються при перевірці кінодокументів, що мають у комплекті негатив і позитив, бо негативи дуже часто залишаються незмонтованими відповідно до позитивів і мають значну різницю в монтажі планів і метражі. Тому необхідно дуже ретельно звіряти негатив з позитивом, щоб виявити наявні розходження між елементами комплекту. В таких випадках ми проводимо звірку з описовою документацією кожного з них окремо. Приводити у відповідність елементи комплекту, на наш погляд, недоцільно.

Якщо розходження в студійній описовій документації невеликі і можна обмежитися внесенням змін і доповнень до відеоряду, то такі дикторські тексти ми включаємо до складу науково-технічного апарату архіву. В більшості випадків в архіві до дикторських текстів складаються описи зйомок за дещо спрощеною формою; однакові за змістом

плани узагальнюються, їх визначення (крупний, середній, загальний) і метраж не встановлюються.

Одночасно з перевіркою і описанням кінодокументів проводиться необхідна розшифровка і уточнення окремих подій, осіб, географічних даних, назв установ, підприємств, дати зйомки. Це також не менш складна робота, бо розшифровувати потрібно багато, користуючись найрізноманітнішими додатковими джерелами, іноді навіть доводиться розшукувати авторів зйомок або учасників передачі, щоб установити той чи інший факт.

Дуже трудно розшифрувати осіб, зображених на плівці, особливо, якщо в комплекті немає позитива. Часто, щоб розпізнати потрібну особу, ми друкуємо фотокопію.

Дата, як правило, зазначена на титульному аркуші описової документації, є датою передачі, і не завжди співпадає з датою зйомки, особливо це стосується числа, а іноді й місяця. Тому, якщо точну дату зйомки не вдається встановити, при описанні кінодокумента на каталожних картках краще зазначати тільки рік, а число і місяць опускати.

Слід відзначити, що на всі кінодокументи, піддані перевірці наявності планів усередині одиниць зберігання, а також описанню, ми складаємо підсумкові записи, що включають в себе такі основні дані: кінодокумент німий чи синхронний, метраж — загальний, рулону, кожного сюжету (за елементами комплекту), відповідність послідовності планів на плівці, описовій документації і наявності та монтажу планів в різних елементах комплекту. Крім того, у підсумковому запису робимо відмітку про виконану роботу, а саме, які внесені зміни і доповнення, чи складені описи зйомок, тематичні та іменні картки. Якщо ж в описовій документації є виправлення, помітки, зроблені працівниками телестудії, це також необхідно відмітити в підсумковому запису.

Робота по каталогізації кінодокументів телестудій проводиться звичайним порядком. Так, на 16-мм кінодокументи, як і на літописні сюжети кіностудій, складаємо тематичні та іменні картки, на яких у графі «№ од. обліку» зазначаємо також номер сюжету. При складанні карток необхідно враховувати підсумковий запис про результати перевірки наявності. Дуже важливо організувати цю роботу так, щоб картки склалися попутно з розшифровкою кінодокументів.

Щодо справи фільму, то вона формується, як завжди, на кожну одиницю обліку, а дикторські тексти підшиваються разом з описами зйомок, складеними на кожний сюжет окремо. У дикторських текстах перед назвою сюжету проставляємо його номер, наприклад: «Дикторський текст до сюжету № 17 «На будівництві Київської ГЕС».

У зв'язку з тим, що описова документація, зроблена на студії, при створенні збірників кіносюжетів розкомплектується, дані з титульних аркушів до неї — назву, номер і дату передачі переносимо до опису змісту кожного сюжету, а запис робимо у верхній частині сторінки. Наприклад: «Теленовини № 171 (4626), 12 травня 1966 р.». До описової документації утвореної одиниці обліку складаються нові титульні аркуші, які включають такі дані: номер одиниці обліку і її назву (назви сюжетів не переліковуються); назва студії, рік виробництва, автори — оператор, режисер; варіант — німий, звуковий, синхронний, чорно-білий, кольоровий; стандарт плівки — 16-мм, 35-мм; основа — нітро, триацетатна; комплектність, загальна кількість одиниць зберігання, метраж по елементах комплекту та дата надходження кінодокумента до архіву.

Такі основні положення науково-технічного опрацювання кінодокументів телестудій, що їх ЦДАКФФД УРСР вважав за доцільне висвітлити на сторінках «Архівів України».

Наш досвід роботи викладено також у відповідному методичному посібнику, який, звичайно, доповнює існуючу «Інструкцію по науково-

технічному опрацюванню та каталогізації кінодокументів у державних архівах» (Москва, 1958), але не замінює її.

З надходженням на державне зберігання нових кінодокументів, можливо, в окремі положення доведеться вносити доповнення або й зміни.

Л. Б. ПІЛЬКЕВИЧ

З ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ПОТОЧНИХ ПАРТІЙНИХ АРХІВІВ У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У практиці партійної роботи все більше зростає роль архівів партійних комітетів. Їх документи широко використовуються у всіх сферах партійного життя. Особливо це стосується стенограм і протоколів конференцій, засідань комітетів і бюро, загальних зборів і активів комуністів, планів роботи, звітів, довідок та інформацій партійних органів.

Піднесенню ролі і посиленню вимог до архівів партійних комітетів сприяли відповідні інструкції і вказівки Секретаріату ЦК КПРС та Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, які збільшили термін зберігання на місцях документів партійних органів та організацій. Ці архіви стають самостійними структурними підрозділами в партійному діловодстві з відповідними функціями. З одного боку, такі архіви протягом встановленого терміну обслуговують партійні органи і первинні організації інформаційно-довідковими матеріалами, а з другого, — забезпечують збереженість документів до передачі у відповідний партійний архів з постійним складом документальних матеріалів.

Одним з напрямів діяльності партійних архівів є також комплектування їх документами відповідних партійних комітетів та первинних організацій партії і комсомолу. Виконання цього завдання неможливе без правильного ведення діловодства і створення належних умов зберігання документів на місцях.

Питання розміщення архівів партійних організацій, їх комплектування, науково-технічної обробки і використання документів у поточній роботі постійно стають перед секретарями осередків, завідуючими загальними відділами партійних комітетів. Ці питання не пройшли повз увагу Херсонського обласного комітету Компартії України. Вони обговорювалися на семінарах і нарадах секретарів міських та районних комітетів, завідуючих загальними відділами. Внаслідок вивчення цих питань було намічено вірний шлях їх розв'язання, і передусім — питання забезпечення архівів партійних комітетів окремими приміщеннями.

Ініціаторами створення кімнат для своїх архівів були Каховський міськком, Великоолександрівський, Голопристанський, Цюрупинський і Чаплинський райкоми Компартії України. Їх ініціативу підтримали інші партійні комітети. На сьогодні у 18 з 23 міських і районних комітетах області виділено спеціальні приміщення для архівів.

Загальний відділ Херсонського обкому Компартії України надав допомогу в обладнанні і оформленні кімнат для архівів Каховському міському і Великоолександрівському районному партійним комітетам, які стали опорними. На їх базі були проведені семінари і наради завідуючих загальними відділами партійних комітетів з працівниками обласного партійного архіву.

Кімнату для архіву Каховського міськкому Компартії України було обладнано у 1971 р. Приміщення розташоване поруч із загальним відділом і сполучено одним входом. Крім чистоти і затишку, в архіві приваблюють перш за все хороші умови для зберігання документів. Документи розміщувалися тут спочатку на стелажах, що було не зовсім зручно і правильно. Пізніше від такого інтер'єру відмовилися. На місці дерев'яних стелажів зараз встановлено металеві шафи, спеціально виготовлені на одному з підприємств м. Каховки.

Шафи являють собою єдину конструкцію, що складається з окремих секцій і в зібраному вигляді утворює вісім самостійних шафок, в кожній з яких є по три відділення, відокремлені одна від одної полицями. Шафи мають зовнішні дверцята з внутрішніми замками і подвійними ручками.

Справи у шафах розміщені за структурою районної організації. Всі вони мають певні місця з відповідним позначенням у вигляді табличок.

Таке розміщення справ створює струнку систему для комплектування і обробки документів. Зараз в архіві Каховського міськкому партії зберігаються документи партійного комітету за 1969—1973 рр. і первинних партійних організацій за 1970 р. У перспективі в архіві можна розмістити не менше двох тисяч справ і таким чином забезпечити документам п'ятирічний термін зберігання.

Крім забезпечення зберігання, в кімнаті архіву створено необхідні умови для використання документів відповідальними працівниками міськкому партії, секретарями парткомів і первинних партійних організацій. За спеціальними столиками можна ознайомитись з постановами партійних органів, більш глибоко попрацювати над окремими матеріалами.

Дещо інакше обладнано кімнати архівів решти партійних комітетів, але в організації їх роботи є багато спільного, зокрема у питаннях прийому і впорядкування документів. Після обладнання кімнат архівів з'явилися умови для розміщення в них і забезпечення зберігання документів парткомів та первинних партійних організацій, які є фондоутворювачами партархіву Херсонської області.

Невипадково порушено питання про впорядкування документів в архіві партійного комітету. Цьому питанню приділяють серйозну увагу завідувачі загальними відділами міських і районних комітетів партії. Так, уже стало правилом, що всі надходження до архіву Бериславського райкому Компартії України підлягають впорядкуванню та експертизі. У цьому архіві зберігаються документи райкому за 1969 р. і 35 первинних партійних організацій району. Відібрані документи сформовані у справи з відредагованими заголовками, оправлені у картонні палітурки, аркуші пронумеровані, засвідчені підписом і, що особливо важливо, вони практично підготовлені для передачі до обласного партійного архіву.

Такі перші кроки в організації роботи архівів партійних комітетів у спеціально виділених і належно обладнаних кімнатах. Ця робота заслуговує на підтримку і увагу. Бажано, щоб з цього питання висловили свої міркування і побажання, поділились досвідом інші партійні працівники, фахівці архівної справи.

М. С. ОЛЬХОВИЙ, М. А. ЄМЕЛЬЯНОВ

ДІЛОВОДСТВО

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЄДИНОЇ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ДІЛОВОДСТВА

4 вересня 1973 р. Державний комітет Ради Міністрів СРСР по науці і техніці своєю постановою схвалив «Основні положення Єдиної державної системи діловодства» і рекомендував міністерствам та відомствам керуватися ними з метою удосконалення діловодства у центральних апаратах, а також у підвідомчих установах та на підприємствах.

Єдину державну систему діловодства (ЄДСД) за завданням Уряду СРСР розробляли Головне архівне управління при Раді Міністрів СРСР, Державний комітет Ради Міністрів СРСР з питань праці і заробітної плати, Державний комітет стандартів Ради Міністрів СРСР, Академія наук СРСР, Міністерство приладобудування, засобів автоматизації і систем управління та ряд науково-дослідних інститутів СРСР.

Створенню ЄДСД передувало всебічне вивчення систем діловодства у різних ланках державного апарату з метою визначення загальних закономірностей у роботі з управлінською документацією, а також виявлення можливостей, меж та масштабів системного упорядкування однотипних діловодних операцій. Схвалені Державним комітетом Ради Міністрів СРСР по науці і техніці Основні положення ЄДСД являють собою систематизоване зведення правил, нормативів і рекомендацій щодо організації діловодства, починаючи з моменту надходження або створення документів і до здачі їх в архів. Вони дають можливість здійснити на єдиній основі удосконалення діловодства в установах і на підприємствах шляхом раціональної організації форм і методів роботи з документами, їх стандартизації та уніфікації, скорочення документообігу, механізації діловодних процесів та створення умов для інформаційного забезпечення автоматизованих систем управління. Основні положення ЄДСД вимагають доведення до рівня загальної і обов'язкової для всіх установ норми апробованих і виправданих практикою раціональних методів організації діловодства.

Тематичні розділи ЄДСД охоплюють питання техніки виконання діловодних процесів, функцій і структури діловодних служб, економіки та організації праці діловодного апарату, механізації діловодства і т. ін.

Так, перша частина (1—7 розділи) Основних положень ЄДСД присвячена методиці і техніці роботи з документами. В ній формулюються вимоги і рекомендації з питань підготовки службових документів, організації документообігу, обліку і пошуку інформації, здійснення контролю за виконанням документів та групування їх у справи. Важливими моментами цієї частини є положення, що встановлюють порядок підготовки і видання організаційно-розпорядчої документації; правила уніфікації, трафаретизації і способи оптимальної організації проходження документів; методику створення карткової форми обліково-довідкового апарату; застосування перфокарт і перфострічок для контролю за виконанням документів.

Друга частина (розділ 8) Основних положень ЄДСД присвячена організації праці діловодного персоналу. Вона включає нормативи, що забезпечують правильну побудову і функціонування діловодних служб, обчислення їх штату, нормування документаційних робіт, а також кваліфікаційні вимоги до працівників діловодства.

Третя частина (розділ 9) ЄДСД викладає рекомендації щодо механізації праці, основані на принципі комплексності, який полягає в тому, що технічні засоби для створення й опрацювання документів слід застосовувати послідовно на тих ділянках роботи з документами, де можлива і необхідна механізація процесів. Тільки комплексне розв'язання цих питань у поєднанні з диференційованим підходом до впровадження техніки (залежно від обсягу документообігу) здатне підвищити управлінський і економічний ефект діяльності установ.

Положення ЄДСД застосовуються установами вибірково, залежно від віднесення їх до однієї з чотирьох категорій: I категорія — установи з обсягом документообігу понад 100 000 документів на рік; II — від 25 000 до 100 000; III — від 10 000 до 25 000; IV — до 10 000 документів на рік.

Особливе місце в ЄДСД посідає організація контролю за виконанням документів як засіб підвищення чіткості і ритмічності роботи управлінського апарату. ЄДСД встановлює загальні для всіх установ правила складання номенклатур і формування справ, експертизи наукової і практичної цінності документів, їх відбору на державне зберігання і для знищення, викладено єдину методику оформлення, опису і забезпечення збереженості справ, закінчених діловодством.

Що ж нового вносить ЄДСД в організацію роботи з документами?

Насамперед вона вимагає від кожної установи чіткого визначення складу видів і різновидів документів, необхідних і достатніх для діяльності даної установи; встановлення основних принципів діловодної і юридичної необхідності складання документів; упорядкування практики застосування видів і різновидів документів, з тим щоб аналогічні управлінські дії оформлялися однаковими за номіналом документами; уніфікації формулярів і структур текстів документів; трафаретизації текстів; оптимізації мови і стилю службових документів.

Згідно з класифікатором діяльності установи і структурних підрозділів визначаються склад документації установи, призначення її видів і різновидів, а також відповідність документів, що видаються, компетенції установи і діючим правовим актам.

ЄДСД вказує на необхідність упорядкування шляхів проходження документопотоків в установах, на уніфікацію і регламентацію руху документів як важливу умову раціональної організації діловодства. Велика роль надається відомчим інструкціям з діловодства, встановленню уніфікованих форм і методів роботи із службовою документацією.

У відповідності з діючим законодавством встановлено право установ і підприємств видавати ті або інші види розпорядчих документів і визначено юридичну основу виникнення розпорядчих документів. Так, ради міністрів союзних і автономних республік видають постанови і розпорядження; міністерства — накази, інструкції і вказівки; державні комітети, комітети і комісії — постанови, накази, інструкції і вказівки; головні управління та управління при радах міністрів СРСР, союзних і автономних республік — накази, інструкції і вказівки; виконкоми Рад депутатів трудящих, їх управління і відділи — рішення (тільки виконкоми), розпорядження (тільки виконкоми) і накази (тільки управління і відділи); адміністрація промислових і виробничих об'єднань, фірм, трестів, комбінатів — накази, інструкції і вказівки; адміністрація підприємств, установ, організацій — накази, інструкції, розпорядження (тільки підприємства) і вказівки.

Перелічені відомства й організації затверджують статuti, положен-

ня про установи та їх структурні підрозділи і вводять їх у дію відповідними розпорядчими документами.

ЄДСД визначає, що розпорядчі документи, які надходять до установ з вищестоящих органів, доводяться до підвідомчих установ шляхом видання самостійних розпорядчих документів або інформаційного листа, якщо розпорядчий документ вищестоящего органу не потребує конкретизації. Рішення колегіальних органів доводяться до виконавців шляхом розсилання їм постанов чи рішень. В установах рішення колегій впроваджуються в життя, як правило, наказами керівника установи. ЄДСД встановлює, в яких випадках видання розпорядчих документів обов'язкове, черговість погодження документів і т. ін.

Форми документів і місця розміщення реквізитів, підкреслюється в ЄДСД, повинні відповідати вимогам ГОСТ 6.39—72 «Система організаційно-розпорядчої документації. Формуляр-зразок», на основі якого установи проектують бланки документів. З метою уніфікування документів пропонується застосовувати бланки з кутовим розташуванням постійних реквізитів. Доцільно створювати трафаретні тексти для груп документів, що відбивають ідентичні управлінські дії. Бланки повинні друкуватися одним кольором (чорним), переважно на білому папері. Допускається застосування паперу, слабо забарвленого в кремові або жовті тони.

При складанні і оформленні документів ЄДСД вимагає дотримуватися положення ГОСТ 6.38—72 «Система організаційно-розпорядчої документації. Основні положення» і рекомендацій Основних положень ЄДСД.

ЄДСД вперше встановлює вимоги щодо організації і розподілу праці діловодного апарату. Зокрема, зазначається, що всю роботу по діловодному обслуговуванню установи має здійснювати канцелярія, положення про яку розробляється на основі типового положення, наведеного в ЄДСД. Подається і типова структура канцелярії залежно від віднесення установи до однієї з чотирьох категорій та визначаються основні функції канцелярії. У невеликих установах функцію діловодного обслуговування виконує секретар керівника установи. Найменування посад працівників канцелярії встановлюються відповідно до Єдиної номенклатури посад службовців¹.

Кількість працівників діловодних служб в установах визначається за типовими нормами часу роботи по діловодному обслуговуванню² та обсягом документообігу, а також на підставі аналізу затрат праці працівників служб.

Нормування діловодних робіт має на меті визначити кількість працівників, які необхідні для ефективного виконання всього обсягу робіт по даній функції управління на підприємстві, в установі або в їх структурних підрозділах. Розподіл обов'язків працівників діловодного обслуговування визначається посадовими інструкціями. Організація праці канцелярії кожної установи повинна забезпечити найефективнішу діяльність всього апарату управління.

Для визначення необхідної кількості службовців діловодного апарату в цілому на промислових підприємствах або в установах ЄДСД пропонує застосовувати збільшені нормативи. Нормативні формули при цьому розробляються і затверджуються відповідними міністерствами.

Трудомісткість окремих операцій визначається на основі норм часу (типових або місцевих) на них з урахуванням організаційно-технічного забезпечення відповідних умов роботи виконавців (організації робочих місць, оснащеності оргтехнікою, умов праці тощо).

¹ Единая номенклатура должностей служащих. М., НИИ труда, 1967. (ГК СМ СССР по вопросам труда и заработной платы).

² Типовые нормы времени на работы по делопроизводственному обслуживанию. М., НИИ труда, 1972. (ГК СМ СССР по вопросам труда и заработной платы).

ЄДСД встановлює також основні вимоги до устаткування робочих місць і розміщення службових приміщень. Звертається увага на правильне їх планування, оснащення необхідними меблями і технічними засобами, на взаємозв'язок операцій і послідовність проходження документів в установі, визначається розмір площі на одного працівника тощо. Не забуті навіть такі деталі умов праці, як нормальне освітлення, чистота, вологість і температура повітря, необхідні кольори робочого приміщення, правильний режим праці і відпочинку, загальна культура праці.

ЄДСД встановлює загальні принципи механізації діловодних процесів, що є обов'язковою умовою раціональної постановки діловодства в кожній установі, засобом підвищення продуктивності і здешевлення управлінської праці. Наводяться «Перелік діловодних процесів, операцій і засобів оргтехніки для їх механізації» та основні положення раціонального використання комплектів прогресивних технічних засобів.

Додатки до ЄДСД містять примірний класифікатор ділянок і питань роботи по матеріально-технічному постачанню на підприємстві, перелік державних стандартів і технічних умов, примірний перелік найбільш вживаних в управлінській діяльності видів і різновидів документів, примірний перелік документів, що підлягають контролю за виконанням з зазначенням строків виконання, примірний перелік документів, що не підлягають реєстрації службою діловодства, форми карток і журналів реєстрації документів, форму реєстраційного штампа, схему документообігу, примірну форму зведення обліку обсягу документообігу, зведення про виконання документів, що підлягають індивідуальному контролю, та пропозицій, заяв і скарг громадян, форми номенклатур справ, описів справ, внутрішнього опису, акта про виділення до знищення документів, обкладинки справи, типові посадові інструкції, типові положення про канцелярію, типові структури діловодних служб, перелік посад працівників служб діловодства, примірний комплекс вправ виробничої гімнастики для друкарок.

Після одержання ЄДСД кожне міністерство, відомство і інші центральні установи повинні скласти організаційні заходи по впровадженню ЄДСД в своїй системі. Вони повинні передбачити:

- заходи, що забезпечують безпосереднє впровадження ЄДСД, вироблення положень про діловодні підрозділи і посадові інструкції для різних категорій працівників діловодства;

- матеріально-технічне забезпечення впровадження ЄДСД, виготовлення у відповідності з державними стандартами нових бланків документів, реєстраційних карток, обкладинок справ, придбання і встановлення необхідного устаткування;

- навчання працівників веденню діловодства на основі положень ЄДСД шляхом організації курсів, семінарських занять і т. п.

Впровадження Єдиної державної системи діловодства повинне забезпечити загальне упорядкування роботи з документами в установах на раціональній основі відповідно до можливостей і потреб управлінського апарату. Це, безумовно, вимагатиме організаційних зусиль і матеріальних витрат, проте забезпечить надалі певний управлінський ефект, створить передумови оптимізації управління.

О. М. ГОМОНОВ

МАРКО ЧЕРЕМШИНА В ДОКУМЕНТАХ І МАТЕРІАЛАХ ЛЬВІВСЬКИХ АРХІВІВ, БІБЛІОТЕК І МУЗЕЇВ

Марко Черемшина ріс в епоху, коли «... молода генерація виступала на літературне поле з новими окликами, з новим розумінням літератури і її задач»¹. Він вписав в історію української культури своє ім'я як автор високохудожніх творів, як великий гуманіст, громадянин, неповторний оспівувач і заступник селянської долі. Критерієм зображуваного в творах Марка Черемшини було життя, ідейним кредо — передові думки часу. Вони були — «хлопські сини походженням, соціалісти з переконання», і «соціалістична критика суспільного ладу давала їм вказівки, де шукати в тім житті контрастів і конфліктів, потрібних для твору штуки»^{1а}, — так писав у 1901 р. І. Франко про творчість «Покутської трійці», представником якої був і Марко Черемшина, 100-річчя з дня народження якого за постановою Ради Міністрів УРСР цього року відзначає громадськість Української РСР.

Глибоке вивчення творчої спадщини Марка Черемшини є одним із актуальних завдань. Хоч письменнику присвячено чимало праць, проте в них відображені далеко не всі аспекти його багатогранної діяльності². Це стосується як літературної творчості, так і громадсько-політичного та суспільного життя Марка Черемшини. Вирішенню цих і інших проблем сприяє не тільки аналіз художніх творів, але й знайомство з документальною спадщиною, без якої неможливе жодне повноцінне дослідження. Документи не лише доповнюють, але часто-густо розкривають нові сторінки його творчості. Важливими є документи установ, товариств, членом яких був Марко Черемшина. Тут як ніде відображена громадська праця митця. Пізнавальними є в усіх відношеннях документи, пов'язані з адвокатською діяльністю письменника.

В силу різних історичних обставин документальні матеріали Марка Черемшини не відклалися в одному місці. Вони розпорошені по музеях, архівних установах, бібліотеках, в архівах приватних осіб різних міст і сіл України та за її межами. Значна частина їх зберігається в Києві (в особистих фондах інших осіб, редакцій, товариств — Інститут літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР); частина — в м. Снятині (Літературно-меморіальний музей Марка Черемшини), окремі матеріали зберігаються в Івано-Франківську та Чернівцях (облдержархіви, краєзнавчі музеї, Літературно-меморіальний музей О. Кобилянської), с. Русові (Літературно-меморіальний музей В. Стефаника), у Відні та Празі.

Текстів творів Марка Черемшини, документів його і про нього у Львові незначна кількість. Їх розгляду і присвячується дана стаття. Вони зосереджені, головним чином, у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові, Львівському обласному державному архіві, у рукописному відділі та кабінеті мистецтвознавства Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР (ЛНБ), Літературно-меморіальному музеї І. Франка (ЛММІФ).

Найбільше використовувалися художні твори і листування (при перевиданнях вони майже завжди звірялися з архівними оригіналами)^{2а}. Документи, зв'язані

¹ Іван Франко. З останніх десятиліть XIX ст. — Літературно-науковий вісник, 1901, т. 15, ч. 8, стор. 55.

^{1а} Там же.

² Пор. Марко Черемшина. 1874—1927. Короткий бібліографічний покажчик. Склали: М. П. Гуменюк і Є. Є. Кравченко. Львів, 1955; Марко Черемшина. 1874—1964. Бібліографічні матеріали (до 90-річчя з дня народження письменника). Упорядкував В. Г. Полек. Ужгород, 1964; Марко Черемшина. Бібліографічний покажчик. Склали: Є. Є. Кравченко і Н. В. Семанюк за участю Р. В. Лукавецької. К., 1962.

^{2а} Марко Черемшина. Вибрані твори. Кн. 2. Х.—К., 1929; Марко Черемшина. Твори. К., 1960; С. Трофимук. Лист Марка Черемшини знаходить адресата. — Жовтень, № 5, стор. 139—140, та ін.

з громадсько-політичною і адвокатською діяльністю митця, у більшості випадків не відомі літературознавцям*. Ряд документальних пам'яток чи згадок про них, зокрема за 20-ті роки вводяться вперше в науковий обіг.

Життя Марка Черемшини (Івана Семанюка) складалося подібно життю сотень інших галицьких селянських дітей, які прямували «у світ широкий». Освіта одного члена сім'ї коштувала зусиль цілої родини. Часто і цього було мало: «Дали мене до школи,—пише Марко Черемшина,—і продавали на моє удержання по моргові землі...»³. Потрапивши до польської гімназії в Коломиї, «я не вмів говорити по-польськи і спершу дуже бідував у гімназії, а особливо знеохочувався я дуже, коли професори, натякаючи на мою мужицьку ношу в нижній гімназії, цвіркали мені в очі, що я повинен скинути хлопську одіж і в сюртук убраться або залишити школу і піти гній возити»⁴. Про цей період життя письменника розповідають окремі листи⁵, зберігається також фотокопія свідоцтва про закінчення гімназії (ЛММІФ, № 384).

У 1896 р. І. Семанюк подає документи у Віденський університет для навчання на юридичному факультеті. У Відні, в новому, досі не звіданому, різномовному середовищі, юнака вражає вир суспільно-політичного життя столиці конаючої Австро-Угорської імперії. Там він стає активним учасником студентських товариств, зокрема «Січі», бере участь в засіданнях «Общества студентов из России», знайомиться з «Капіталом» К. Маркса, захоплюється творами М. Чернишевського, Панааса Мирного, О. Кольцова, А. Каралічева та ін.⁶ Тоді «права учився я для хліба, а більше займався літературою та просвітою»⁷,—пізніше згадує письменник. З часу перебування та навчання в університеті зберігається низка свідоцтв про здачу іспитів і колоквіумів І. Семанюком, зокрема за 1897—1899 і 1903 рр., та про закінчення юридичного факультету Віденського університету, видане 17 липня 1906 р.⁸

Ще будучи студентом І. Семанюк робить перші літературні спроби як поет-новеліст. Втім, рання новела Марка Черемшини романтична, насичена елементами стенографізму, через що мимоволі входить у сферу позаісторичного світосприйняття та певної ідеалізації зображуваного. На це звернули увагу молодого письменника І. Франко та О. Маковей. І Марко Черемшина позитивно відгукується на критику.

В епістолярній спадщині, що зберігається в ЦДІА УРСР, є його лист з с. Пнів'є, що на Прикарпатті, від 19 березня 1899 р. до О. Маковея з пропозицією опублікувати в «Літературно-науковому віснику» «образок з гуцульського життя» під заголовком «Хіба даруймо воду». Це була одна з найраніших новел, що ілюструє творчу еволюцію письменника, зростання реалізму і народності в його творах. Цікавими є манера звернення та обставини висилки новели до редакції, де поруч із проханням молодий письменник зауважує редакції щодо публікації на сторінках «Вісника» низькохудожніх творів. В цьому факті очевидне зростання критичного кредо новеліста: «Може розсмієтесь із сього прошення, наколи прочитаєте той «образок». Але повірте, що до сього прошення осмілив мене нарис Сроковського п[і]д [заголовком] «Через Дністер» (йдеться про оповідання маловідомого польського публіциста Костянтина Сроковського.—О. К.). Якби'м не бачив чорне на білому, то ніколи не повірив би, що хв[альна] редакція «Л[ітературно-н[аукового] в[існика]» щось подібного дозволила напечатати. Чисте дратування читачів! Героеві того нарису мож було ще миску борщу принести, щоб наївся, а ще довше був би сновидив»⁹.

З листа також довідуємося, що «таких образків» у портфелі письменника було більше, що у нього на той час знаходиться «дальший ряд «Листків», поміщуваних в «Буковині», а про те, над чим працює, І. Семанюк пише: «Переробив'єм теж драму «Несамовиті», не знати чи'не помістите».

Збірка «Карби» (1901 р.) сповістила про появу справжнього таланту. З надрукуванням перших реалістичних новел О. Кобилянська писала до І. Шишманова в Болгарію: «В нас есть тепер кілька гарних молодих талантів, між іншими Василь Стефаник і Марко Черемшина»¹⁰. Збірка ставить Марка Черемшину поруч з відомими українськими митцями слова того часу. Пізніше, порівнюючи твори Марка Черемшини з творами М. Коцюбинського, В. Стефаника та Леся Мартовича, Антін Крушельницький писав: «Всі ці чотири згадані письменники йдуть кожний своїм окремим шляхом—одне в них спільне: велика вдумливість у настрої люд-

* Львівські документальні матеріали дуже незначною мірою знайшли відображення у працях О. Романця (Співець Гуцульщини [Передмова].—У кн.: Марко Черемшина. Твори. К., 1960, стор. 3—30); М. Грицюті (Марко Черемшина.—Історія української літератури, т. 5. К., 1968, стор. 275—298) та ін. Окремі з них використані у виданнях, що підготовлені до ювілею письменника 1974 р.

³ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 386, оп. 1, спр. 42, арк. 101.

⁴ Марко Черемшина. Твори. К., 1960, стор. 380.

⁵ Див. ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 386, оп. 1, спр. 42, арк. 101—102.

⁶ Див. ЛНБ, Відділ рукописних фондів «Окремі надходження», № 665.

⁷ Марко Черемшина. Твори, стор. 381.

⁸ Див. ЛММІФ, № 366, 369, 372, 376, 379, 385 (фотокопії).

⁹ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 401, оп. 1, спр. 2, арк. 4.

¹⁰ Ольга Кобилянська. Твори в п'яти томах, т. V. К., 1963, стор. 446.

ської душі, можливо найбільша по[в]здержливість у виявленні своїх власних думок і поглядів, і велика уважливість до мистецько-поетичної форми своїх творів»¹¹.

Марко Черемшина в листах до своїх друзів прямолінійний, зокрема у висловлюваннях про твори та їх авторів, які друкуються в періодичних виданнях. Так, оцінюючи публікації «Літературно-наукового вісника» кінця XIX ст., він пише: «Франкової «Шуки» (одна із трьох частин циклу «В плен-ері». — О. К.) не розуміють, а «Блудний син» — знамените; «ваші «Гірські думи» (цикл віршів Осипа Маковея. — О. К.) — чудові і загально подобаються», і тут же зауважує: «Я добаваю в них крихіточку декадентизму...»¹².

З граничним лаконізмом письменник висловлюється про різні твори в пізніші роки, окремо підкреслюючи красу публікованих «Литовських оповідань», «ладними» Марко Черемшина називає гумористичні повісті французького письменника Пера Бенуа, а прочитавши писання австрійця Антса Ораса робить висновок: — «Оригінальної белетристики таки мало»¹³.

У ЦДІА УРСР зберігається чернетка телеграми (1902 р.), написана рукою М. Павлика до дружини Еміля Золя із співчуттям з приводу смерті письменника, де серед підписів І. Франка, В. Гнатюка, В. Стефаника, Н. Кобринської, О. Кобилянської є підпис і Івана Семанюка¹⁴.

З 1906 по жовтень 1912 р. Марко Черемшина працює на посаді адвоката-практиканта в містечку Делятині. На жаль, документи за цей період майже не виявлені у львівських архівосховищах, бібліотеках та музеях. З листа редактора віденського прогресивного журналу «Ukrainische Revue» В. Кушніра від 16 жовтня 1909 р. до М. Павлика дізнаємося про друкування перекладів новел письменника у журналі, зокрема таких, як «Der Grossvater» («Дід»), «Gottesspende» («Дар божий») та ін.¹⁵ У Літературно-меморіальному музеї І. Франка зберігається фотокопія посвідчення, виданого адвокатом М. Лагодинським, про те, що І. Семанюк проходить у його канцелярії в Делятині шестирічну адвокатську практику на кандидата адвокатури від 8 жовтня 1906 по 10 жовтня 1912 р. (ЛММІФ, № 386).

Після збірки «Карби» Марко Черемшина багато років не друкується. Це питання часто порушувалося в колах літературознавців свого часу, воно ж викликало суперечки і різні тлумачення серед критиків. «Останнє... прохання таке, — звертаються за поясненнями у цій справі видавці творів Марка Черемшини до В. Стефаника уже після смерті письменника, — Черемшина по виданні «Карбів» замовк і взяв знову за перо аж у війну. Те саме діялося і з Вами, високоповажаний добродію, і з Франком, і з Маковеем і частинно і з Мартовичем і з іншими. Може Черемшина згадував Вам, яка причина того. Будь ласка, напишіть. Коли ж не згадував, напишіть, яка була причина того на Вашу думку. Зокрема, дуже... цікаві би знати те саме і про Вас. Воно необхідно знати для порівняння. Як досі, історики літератури губляться у здогадах»¹⁶. Невідомо, що відповів В. Стефанік і чи відповів взагалі. Професор М. Рудницький у своїх спогадах про Марка Черемшину згадує, що з цим питанням звертався особисто до письменника, який пояснював його щоденною зайнятістю, пов'язаною з постійним студіюванням юриспруденції та сумлінним відношенням до адвокатських обов'язків, що забирали увесь час: «... Я витрачав безмежно багато дорогого часу, щоб вивчити напам'ять австрійські параграфи, — так, за словами М. Рудницького, говорив Марко Черемшина. — Як адвокатський помічник, я намагався усе виконувати на час з хісном (користю. — О. К.) для свого клієнта, тільки вечорами мав час дещо почитати, щоб не задубіти. І тільки пізніше, коли я вже став адвокатом, почав знаходити час і для особистого писання. Але й тоді літературна праця була побічним заняттям...»¹⁷.

У двобій двох професій в одній особі — адвоката і письменника, який тривав двадцять років, переміг Черемшина-письменник. Поштовхом цьому послужила світова війна. Письменник не встояв перед переповненою чашею горя людського — стражданням, відчаєм і смертю безвинних народів, — він знову заговорив. Війна «вириває з його грудей нові почуття, з його уст нове слово. Він стає... літописцем воєнного страхіття на Галицькій землі»¹⁸. Черемшина пише цикл антивоєнних новел. Бачачи людське горе, несправедливість довкола себе, він у той же час виступає оборонцем прав народу з трибуни адвоката. Один із листів, від 10 вересня 1915 р., розповідає про розгляд І. Семанюком справи і його захист покривджених матерів та жінок села Видинова на Прикарпатті, яких обдурих війт Дмитро Легкун, не виплативши належної грошової допомоги їм за загиблих на війні¹⁹.

¹¹ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 361, оп. 1, спр. 26, арк. 2—3.

¹² Там же, ф. 401, оп. 1, спр. 2, арк. 4.

¹³ ЛНБ, Рукописний відділ, ф. «В. Гнатюк», № 499, стор. 4, 6.

¹⁴ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 188, арк. 288.

¹⁵ Там же, спр. 218, арк. 275.

¹⁶ Там же, ф. 408, оп. 1, спр. 511, арк. 82.

¹⁷ М. Рудницький. Марко Черемшина. — В кн. Письменники зблизка. Львів, 1958, стор. 164.

¹⁸ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 361, оп. 1, спр. 26, арк. 5.

¹⁹ Там же, ф. 309, оп. 1, спр. 550, арк. 1.

Наприкінці 1912 р. І. Семанюк переїздить до м. Снятина, де відкриває свою адвокатську канцелярію. З появою «мужицького адвоката» (так в урядових колах зовуть І. Семанюка) набирає широкого розмаху громадсько-політичне та освітнє життя міста й округи. Він захищає селян від свавілля санаційних судів, всіляко допомагає покритим селянам, вчителям²⁰, бере активну участь у засіданнях просвітніх товариств, виступає в диспутах за пропаганду освіти серед гуцулів. У 1913 р. І. Семанюк разом з В. Стефаником входить до управи філіалу товариства «Просвіта» у м. Снятині як «заступник виділового». У 1916 р. збори селянського філіалу товариства «Просвіта» обирають письменника «правничим дорадником» і він знову входить до складу президії товариства²¹.

У 1918 р., як свідчать документи, Маркові Черемшині разом з В. Стефаником належить авторство декларації від сіл Покуття проти поширення розголосів різними антинародними колами про приєднання західноукраїнських земель до Польщі. З цього приводу, як дізнаємося із старостинського звіту від 21 вересня 1918 р., у Снятині на міському лузі під відкритим небом зібралося близько 4500 осіб. Власти забороняли проведення зборів. Тоді комітет зажадав переглянути заборону, і народне віче відбувається в приміщенні товариства «Боян». На вічі була прийнята ухвала, яку зараз же після зборів передано снятинському старості делегатами у складі В. Стефаника, Марка Черемшини і двох селян²².

У 20-х роках І. Семанюк щораз більше проявляє свою увагу до освіти селян. Він спочатку підтримує тісні контакти з філіалом українського педагогічного товариства «Рідна школа» у Снятині, згодом його обирають головою, яким він залишається до кінця життя. Відомості про обрання письменника головою УПТ у Снятині відносяться до 1922 р. Матеріали розповідають про злиденне життя народних учителів, їх низьку і нестійку плату за рахунок добровільних внесків і звернення в зв'язку з цим Марка Черемшини до головного управління УПТ у Львові. За участю письменника в селах повіту організовуються гуртки «Рідної школи», курси вчителів, убогим учням надається фінансова допомога²³. Серед протоколів товариства зберігається хвилююча промова, виголошена 14 лютого 1926 р. І. Семанюком на честь свого друга і вчителя Василя Равлюка, якого товариство «Просвіта» обрало почесним членом. Адресуючи здравичку вихідцеві «з-під селянської стріхи», письменник підкреслює в особі В. Равлюка значення селянства в розвитку усього суспільства: «Селяни... се ті його підвалини, без яких ми не спроможні збудувати свого питомого дому...» і «ті підвалини мусять бути здорові, свідомі вартості своєї праці і свого завдання і опиратися на камінних здобутках науки і просвіти». У вітшувальній частині мови Марка Черемшини помітний вплив усної народної творчості: «...Щоб у Вашу хату завітало добро, у Вашу комору зерно, у Ваші стаї — стадо, у Вашу сім'ю — гаразд! Щоб той леміш і чересло, яке Ви викували до старого плуга, до краю зорали народну ниву і щоб засіяна у тій ниві Ваша праця зійшла і буйно заколосилася перед Вашими видивленими очима»²⁴.

Серед цих, а також пов'язаних із адвокатською діяльністю письменника матеріалів є чимало автографів. Останній підпис-автограф поставлений у документі, датованому 1 березня 1927 р.²⁵

І. Семанюк вийшов із селян, серед селян жив, їм дораджував, їх захищав. Селяни завжди йому рідні. В захопленні від них він часом схиляв на позиції селянського демократа. Він постійно в контактах з селянами. Звертають увагу листи трудової української еміграції до письменника. Вони пізнавальні, з одного боку, для вивчення постаті Марка Черемшини як людини, громадянина і митця, бо вони не могли не впливати на його творчість, з другого, — ці листи — ілюстрація життя українського трударя в Америці, віддзеркалення його долі, відношення до праці, симпатій до негрів-робітників. Ось уривок такого листа, написаного І. Семанюкові невідомим галицьким селянином: «Дорогий наш пане доктор! Вітшую вас щастям, здоров'ям на рік дочекати, дай вам боже якнайдовшого здоров'я та многих літ прожити. Ваші листи та такі дорогі для нас. Ми сходимося у неділю до того Василя, що ви його не пускали їхати і плачемо і тішимося, що робите нам надію, що повернемо ще колись до любого краю. Мене очі болять від того жару у фабриці, червоні очі, як рана печуть. Просив'єм яких ліків, але це не люди, їм на робітнику не залежить — осліпне ж один, прийде десять нещасливих на мое місце. Пане доктор, такі нещасливі як ми, то ще є тут такий народ чорний, як саджою машений. Як ними збиткують, боже, — та же ці люди мають душу як ми. Василь вже працює в шахті коло вугля, відай довго не потягне, в грудях [його] пече, кров'ю харкає. А лічитися та слабувати робітникові нема як, бо наганяють з роботи. [Він] фурт (все. — О. К.) банує (тужить. — О. К.) за землею, а як собі пригадає сапання, або сінокоси, то в'яне з туги.

²⁰ ЛНБ, рукописний відділ, ф. «Окремі надходження», № 665.

²¹ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 348, оп. 1, спр. 5119, арк. 19, 50; спр. 5120, арк. 75.

²² Там же, ф. 146, оп. 4, спр. 5193, арк. 138—141.

²³ Там же, ф. 206, оп. 1, спр. 2310, арк. 28, 37, 48—49, 66, 68, 75, 78, 95 та ін.; спр. 2311, арк. 4, 6—7 та ін.

²⁴ Там же, ф. 348, оп. 1, спр. 779, арк. 59—60.

²⁵ Див. ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 206, оп. 1, спр. 2310, 2311 та ін.

Дуже файно дякуємо за вашу книжочку «Село вигибає». Так і ми тут без часу вигибаємо. Тут іде чутка, поміж робітниками, що вже в Росії інакший дух для людей...»²⁶ (далі лист втрачений).

Зберігається низка листів 20-х років Марка Черемшини до Володимира Гнатюка, в яких повідомляється про пересилку до Львова на опублікування творів, зокрема новел «Парасочка», «Село потерпає», «Село вигибає», «За мачуху молоденьку», «Як дим підіймається» та ряду перекладів творів західноєвропейських письменників. Окремі з цих листів доповнюють відомості про творчу лабораторію митця, історію написання окремих новел. Так, з листа від 21 жовтня 1922 р. стає відомо про доопрацювання окремих творів. Марко Черемшина пише В. Гнатюкові: «Вволяючи Вашу волю, я залучую тут змінений текст того «перченого» місця в оповіданні». Невідомо, про яке саме йдеться місце і в якому творі, можливо, новелі «Бодай їм путь пропа-ла». Новела «Як дим підіймається», за словами письменника, — «особистий спомин». Писав він ту новелу хворий, «щоб не залежуватися», відганяючи від себе хворобу²⁷.

У 1923 р. Марко Черемшина знову повертається до перекладацької праці (востаннє письменник перекладає для газ. «Буковина» в 1901 р.). До цього його схиляють умови життя. В листі від 1 жовтня 1923 р. В. Гнатюкові він пише: «Із-за сімейних злиднів та ударів не могу тепер висилати нічого свого»²⁸. Треба додати, що в цей період письменника переслідуює влада за його громадсько-політичну та адвокатську діяльність, спрямовану на захист селянства, поліпшення його життєвого і культурного рівня.

Перебуваючи в Трускавці на лікуванні, Марко Черемшина перекладає з угорської мови оповідання Кальмана Міксата «Ягничка» та новелу «Поганин Фільчук». У ЦДІА УРСР зберігаються особисто виправлені та підписані письменником машинописи перекладів новели «Поганин Фільчук» та оповідання німецького письменника Людвіка Тома «Клієнт»²⁹. Треба сказати, що переклади Марка Черемшини з угорської, німецької, болгарської, чеської мов у багатьох випадках залишаються неперевершеними і до сьогодні; їх характеризує велика вимогливість, високохудожнє мистецтво, барвистість мови.

З листування довідуємося, що в 1923 р. новели Марка Черемшини перекладає і готує до друку чеською мовою відомий перекладач творів української літератури Р. Гулька³⁰.

Яскравою і важливою сторінкою у житті Марка Черемшини є його зв'язки з діями культури і літератури Радянської України, до якої він завжди ставився з глибокою симпатією і бачив звільнення саме зі Сходу, покладаючи свої надії на возз'єднання всього українського народу в єдиній сім'ї народів. «Молодію і душа моя росте, — часто говорив письменник, коли читав і слухав розповіді про розквіт культури і мистецтва Радянської України, — згадує дружина письменника Наталя Карп'юк-Семанюкова. — А Галичина — це ж частина України, і вона також повинна бути сонцем освічена, як і вся Радянська Україна»³¹.

У 1925 р. «Книгоспілка» у Харкові видала зібрання творів Марка Черемшини. «Треба було бачити письменника в ту хвилину, — пише дружина Марка Черемшини, — коли він у руках тримав свою книжку, видану на Радянській Україні. Разом з Стефаником він кілька разів захоплено переглядав її від сторінки до сторінки»³².

В архівних джерелах простежуються відомості про творчі, громадські та особисті контакти Марка Черемшини і Василя Стефаника.

Ця дружба плекалася десятки років в тяжких політичних і життєвих умовах. Громадськість знала про це. Так, у листах, адресованих В. Стефаникові, зустрічаються питання, які стосуються життя і творчості Марка Черемшини, з проханням надіслати листи, написані Черемшиною, для опублікування, «зладити бодай коротенькі спомини про Черемшину» і т. д. А Марко Черемшина пише друзям про життя і методи праці В. Стефаника, про те, що він радить В. Стефаникові написати спогади про І. Франка. Марка Черемшину запрошують для привітання В. Стефаника в зв'язку з його ювілеєм у 1926 р.³³ тощо.

14 лютого 1926 р. літературна громадськість відзначала 25-річчя творчості Андрія Крушельницького. На цю дату відгукується і митець: серед багатьох привітань знаходимо і листа Марка Черемшини^{33а}.

Діяльність Марка Черемшини багатогранна. Так, відомі документальні матеріали про те, що письменник виступав дорадником у маєткових справах Наукового товариства імені Шевченка. В 1915 р. НТШ звернулось до нього з пропозицією бути

²⁶ ЛММІФ, № 1133 ФР.

²⁷ ЛНБ, ф. «В. Гнатюк», № 499, стор. 3, 9—10 та ін.

²⁸ Там же, стор. 6.

²⁹ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 1646, арк. 2—14.

³⁰ Там же, ф. 408, оп. 1, спр. 511, арк. 44.

³¹ ЛНБ, ф. «Окремі надходження», № 665.

³² Наталя Семанюк-Черемшина. Спогади про Марка Черемшину. Львів, 1958, стор. 68.

³³ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 408, оп. 1, спр. 511, арк. 82, 93—94; ЛНБ, ф. «В. Гнатюк», № 499, стор. 3, 11—12.

^{33а} Там же, ф. 361, спр. 58, арк. 61, 69—70.

повідомленням юрисконсульту і ведучим господарських справ товариства, зокрема при купівлі-продажу земель та об'єктів у с. Белелуї на Прикарпатті, на що І. Семанюк часткового погодився. З приводу цього збереглося значне листування за 1915—1922 рр.³⁴ І. Семанюк клопочеться про матеріальну допомогу письменникові В. Самійленкові та його сім'ї, застерігає адміністрацію «Літературно-наукового вісника» щодо низької ціни його номерів, що може призвести до банкрутства. Він радіє з приводу покращання здоров'я В. Гнатюка і тужить в зв'язку з його хворобою тощо.³⁵

У 20-х роках Марко Черемшина рідко приїжджає до Львова, а зупинившись, зустрічається з письменниками, вченими.³⁶ В ті роки він часто хворів. В одній із розмов (1925 р.) письменник говорив М. Рудницькому: «...Раніше той вогонь, який називають натхненням, горів у мені, наче від сухого ріска, а сьогодні він тліє, як від старого дуба або бука. З одного боку я почув землю під ногами, а з другого — беру перо, наче ту свічку, яку несуть на великдень під сильний вітер з острахом, щоб не погасла».³⁷

Марко Черемшина помер 25 квітня 1927 р., але свічка його творчості і невсипущої праці не погасла — світила і світить людям на землі.

У ЦДІА УРСР зберігаються документи про участь снітинської «Просвіти» в похоронах письменника, виділення нею коштів на похорони, вшанування пам'яті його на засіданні Українського педагогічного товариства «Рідна школа» 1 травня 1927 р. у Снітині тощо.³⁸

У сховищах львівських архівів зберігаються також машинописні копії надісланих Марком Черемшиною творів до редакцій журналів, зокрема новели «Ласка», перекладів, літературознавчих праць про Марка Черемшину, в тому числі Антона Крушельницького «Про життя й творчість Івана Семанюка (Марка Черемшини)», «Критичний нарис», уривок статті Д. Миленької «Життя і творчість Марка Черемшини» тощо.³⁹ Тут же є відомості про заборону розповсюдження в 20—30-х роках на західноукраїнських землях монографії радянського літературознавця А. Музички «Марко Черемшина», виданої у 1928 р. у Харкові.⁴⁰

Серед матеріалів є також бібліографічні відомості про письменника і його твори, листування про пересилку його творів тощо.⁴¹ У Львівській науковій бібліотеці зберігаються окремі фотознімки письменника.⁴²

На сьогодні ще не розшукані і не обліковані всі автографи Марка Черемшини, особливо творів раннього періоду та листування, пов'язаного з адвокатською та громадською діяльністю. Вивчення листування відіграє величезну роль у пізнанні творчої лабораторії письменника, його ставлення до різних проявів суспільного життя, окремих осіб. Цінними є такі документальні матеріали, як дарчі записи, присвяти, які, як правило, носять художнє і естетично-етичне спрямування. Вони розсіпані переважно в приватних родинних архівах, бібліотеках. Після смерті Марка Черемшини письменниця Катря Гриневичева в листі до Василя Стефаника повідомляла: «Пан Черемшина згадував може, що в альбом моєї доньки вписав декілька стрічок (великими дорожками)».⁴³ Однак тексти цих «стрічок», як і багатьох інших подібних художніх мініатюр письменника, донині дослідникам не відомі.

Ім'я Марка Черемшини — гордість української літератури. «Література Західної України, — йдеться у редакційній статті «Літературної газети», — має свою славу історію, свою багату класику, свої багаті традиції. Кращі її представники широко відомі не лише у нашій країні, але й далеко за її межами. Іменами Франка, Кобилянської, Стефаника, Черемшини, Маковея попразу гордиться український народ».⁴⁴ Це особливо відчуває і бачить сучасник.

О. А. КУПЧИНСЬКИЙ

³⁴ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 217, 550, 552, 553; ф. 362, оп. 1, спр. 71.

³⁵ ЛНБ, ф. «В. Гнатюк», № 499, стор. 2, 4, 6, 12; ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 348, оп. 1, спр. 5121, арк. 9, 18, 28, 33, 38.

³⁶ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 71, арк. 41 та ін.

³⁷ М. Рудницький. Цит. праця, стор. 169.

³⁸ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 348, оп. 1, спр. 5119, арк. 174; ф. 206, оп. 1, спр. 2311, арк. 7.

³⁹ Там же, ф. 311, оп. 1, спр. 271, арк. 1—8; спр. 366, арк. 1—7; ф. 309, оп. 1, спр. 1646, арк. 2—14; спр. 1647, арк. 1—3; ф. 361, оп. 1, спр. 26, арк. 2—26 та ін.

⁴⁰ Там же, ф. 348, оп. 1, спр. 6686, арк. 31, 56; Львівський облдержархів, ф. 110, оп. 3, спр. 961.

⁴¹ ЛНБ, ф. «НТШ», № 493, стор. 73; ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 435, арк. 72, 85 та ін.

⁴² Там же, № 10.

⁴³ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 408, оп. 1, спр. 511, арк. 47.

⁴⁴ Сильный и интересный отряд литературы. — «Литературная газета», № 57, 13 травня 1958 р.

ДОКУМЕНТИ КРИМСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ ПРО ЗЕМЕЛЬНУ ПОЛІТИКУ РАД У 1921—1925 рр.

Земельна політика кримських Рад у відбудовний період — одне з досить складних і маловивчених питань. Йому не присвячено жодної спеціальної праці. Коротку характеристику стану землеустрою в перші роки Радянської влади в Криму містять деякі праці, що вийшли ще в 1925—1926 рр.¹ Наприкінці 20-х років для роз'яснення сутності земельної реформи, що проводилася, були випущені популярні брошури з аналізом недоліків ліквідації поміщицького землеволодіння, непослідовності в обмеженні куркульського землекористування².

Порушується розглядуване питання і в деяких загальних працях з історії народного господарства та колгоспного будівництва в Криму³. Точка зору цих авторів не суперечить усталеній думці, що земельне питання не було повністю розв'язане в Криму на користь трудового селянства аж до початку суцільної колективізації.

Таким чином, наявна література не дає конкретного послідовного викладу земельної політики кримських Рад щодо селянства. При цьому мало вивчені документи Кримського облдержархіву з цього питання. А вони є в найрізноманітніших фондах. Найчисельніші ж і найцінніші зосереджені в фондах Кримського ЦВК, Раднаркому і Наркомзему Криму, виконкомів Рад, земельних відділів.

Протоколи з'їздів, сесій, пленумів, засідань президій виконавчих комітетів Рад, їх звіти й інформаційні матеріали дають змогу вияснити, яке місце в діяльності Рад посідало земельне питання, як глибоко воно розглядалося і вивчалось. У фондах КримЦВК і РНК містяться передусім основні за значенням, узагальнюючі матеріали. Разом з тим ці фонди цінні ще й тому, що в них збереглися надіслані місцевими органами влади та земвідділами протоколи, доповіді, звіти тощо. Вони часто є додатками до протоколів вищестоящих органів.

Однак глибоке вивчення земельної політики не можливе без залучення документів з фондів органів влади районної і сільської ланки. Саме за цими документами можна простежити конкретний стан земельного питання, бо райвиконкоми і сільські Ради займалися різними його сторонами. Ці ж документи дають змогу встановити, як на місцях проводилися в життя рішення, прийняті вищестоящими органами.

У 1917 р. в Криму із загальної кількості 1 534 260 дес. приватновласницької землі селянам належало 557 998 дес. Надільні селянські землі становили 424 872 дес. Проте розподілені вони були між селянськими дворами нерівномірно: 40% дворів були безземельні⁴. Особливо гострим безземеллям селян відзначалися степові райони — Перекопський, Євпаторійський та один із змішаних районів — Феодосійський. Через це тут була широко розвинута оренда: тільки в приватних власників орендувалося 266 499 дес. землі⁵.

За роки громадянської війни великих змін у селянському землекористуванні не відбулося.

Неодноразові переходи влади до рук окупаційних і білогвардійських властей, стримуюча політика буржуазних націоналістів гальмували прагнення селянських мас до захоплення поміщицьких земель.

Після остаточного встановлення Радянської влади одним з найважливіших завдань кримських ревкомів стали питання ліквідації поміщицького землеволодіння і рівного наділення землею трудового селянства. Своїми наказами ревкоми оголосили про націоналізацію землі і охорону майна приватних маєтків. Націоналізація землі відіграла величезну роль у підриві економічних позицій експлуататорських класів, зміцненні економічного становища селянських господарств, вона послужила вихідним моментом для майбутнього соціалістичного перетворення кримського села.

Однак обстеження й облік приватних маєтків через тяжкий економічний стан Криму, недостатню організованість земельних органів, відсутність кадрів і транспортних засобів здійснювалися з великими труднощами. Тому в багатьох випадках землі переходили у відання Кримземвідділу механічно, без належного обліку й конфіскації.

¹ С. А. Усов. Историко-экономические очерки Крыма. Прошлое и настоящее крымского сельского хозяйства. Симферополь, 1925; Весь Крым. Юбилейный сборник. Симферополь, 1926.

² А. К. Боцагов. Расслоение крымской деревни. Симферополь, 1928; Г. Н. Ассовский. Земельная реформа в Крыму (Материалы для докладчиков). Симферополь, 1929; И. Багиев. Земельная реформа и батрачество. Симферополь, 1929; І. Д. Сазонов. Земельная реформа в Крыму. Симферополь, 1929 та ін.

³ П. Н. Надинский. Борьба Крымской парторганизации за восстановление народного хозяйства (1921—1925 гг.); Г. И. Хазанов. Партийная организация Крыма в борьбе за победу колхозного строя. — В кн.: Борьба большевиков за упрочение Советской власти, восстановление и развитие народного хозяйства. Симферополь, 1958; С. Г. Кашенко. Колхозное движение в Крыму в 1918—1929 гг. Автореферат канд. дисс. М., 1967.

⁴ Весь Крым, стор. 55.

⁵ С. Г. Кашенко. Назв. праця, стор. 6.

У період організації і діяльності комбідів Крим був окупований кайзерівськими військами.

Після розгрому білогвардійських військ кримське найбідніше селянство не створило своєї організації, яка могла б згуртувати його на боротьбу з поміщиками і куркулями. Немалу роль у цьому відіграла його не дуже висока політична самосвідомість, малочисельність пролетаріату. Політика воєнного комунізму проводилася не тривалий час і її антикуркульська спрямованість не встигла проявитися достатньою мірою. Всі ці фактори сприяли в багатьох випадках збереженню великого землекористування. Економічні позиції куркульства не були достатньо підірвані, у своїх маєтках продовжували проживати багато поміщиків. І ті й другі постійно справляли вплив на найбідніше і середнє селянство і всіма засобами противилися заходам Радянської влади в розв'язанні земельного питання.

Негативно позначилося на строках наділення землею бідняків первісне рішення ревкомів про організацію на більшості приватновласницьких земель радгоспів.

24 липня 1921 р. Кримревком прийняв постанову про наділення селян землею⁶. Але до часу передачі влади Радам ревкоми спромоглися лише приступити до наділення землею. Тому практично земельне питання повинні були вирішувати вже Ради.

Перший Всеукраїнський установчий з'їзд Рад, що відбувся 7—11 листопада 1921 р., прийняв Закон про землю⁷. Матеріалів з'їзду в архівних фондах знайти не вдалося. Для ознайомлення з його роботою можна використати публікації в газеті «Красный Крым» та випущені в період роботи з'їзду бюлетені.

Згідно з прийнятим законом, всі аграрні перетворення в Криму повинні були здійснюватися у відповідності з діючими на території РСФРР основними законоположеннями про соціалістичний землеустрій і землекористування. Наділення селян землею передбачалося проводити за розробленими для 30 ґрунтових районів трудовими нормами. Допускалося додаткове наділення землею понад норму з дозволу Наркомзему Кримської АСРР. При цьому враховувалися виробничі можливості селянського господарства (забезпечення робочою силою, інвентарем, робочою худобою), а також наявність вільних земель. Жодних класових обмежень для додаткового наділення землею закон не передбачав.

У фонді Наркомзему Криму збереглась копія плану землевпорядних робіт на 1922 р. по Управлінню землевпорядкування з пояснювальною запискою до кошторису видатків, а також чернетки планових передбачень щодо втілення в життя соціалістичного землевпорядкування в Криму, які свідчать про те, що Наркомзем з метою планомірної організації робіт намітив до літа 1923 р. закінчити точний облік земель і сільського населення, скласти і доповнити карти і плани колишніх земельних володінь для визначення норм наділення і відведення земель сільськогосподарським артілям, комунам, товариствам⁸. Щоправда, намічені роботи не встигли набути широкого розмаху через неврожай і внаслідок його голод, яких зазнав Крим.

Особливо потерпіли продуктивні сили селянського господарства. Тільки до січня 1923 р. 49,5 процента селянських господарств залишилися без худоби⁹. Скоротилася загальна кількість селянських господарств при одночасному збільшенні кількості безпосівних. Знизилася продуктивність праці в сільському господарстві. В умовах голоду селянин був неспроможний обробити той клапчик землі, яким він користувався, і не виявляв зацікавленості одержати землю за трудовою нормою. Інтерес до наділення землею почав спадати ще з літа 1921 р., про це повідомляли сільські Ради, райвиконкоми в своїх доповідях і зведеннях про виконану роботу.

Взимку 1921/22 р. вся енергія Рад була спрямована на боротьбу з продовольчою кризою. Ознайомлення з протоколами Рад цього періоду показує, що питання земельної політики розглядалися ними дуже рідко. Однак вони вживали всіх можливих заходів до використання земель, збереження садів і виноградників. Як свідчить копія листа Сімферопольського окрземвідділу Сарабузькому райземвідділу, надісланого в лютому 1922 р., з метою засіяння якомога більших площ весною 1922 р. було вирішено тимчасово наділити селян землею з колишніх казенних, вакуфних, удільних і приватновласницьких земель, що оброблялися селянами раніше на засадах оренди і скупщини¹⁰.

У фонді Кримської економічної наради є доповідна записка Наркомзему Криму про порядок здавання радгоспами садових ділянок в оренду. На думку Наркомзему, для власної експлуатації радгоспів через обмеженість матеріальних засобів повинні були залишатися ділянки, що за своїм станом не потребували великих затрат. Дрібні запущені ділянки передбачалося здавати в оренду для збереження і відновлення садових культур. Переважне право на оренду надавалося державним устано-

⁶ Ревкомы Крыма. Сборник документов и материалов. Симферополь, 1968, стор. 111—113.

⁷ Бюллетень Первого Всекрымского учредительного съезда Советов рабочих, крестьянских, красноармейских и флотских депутатов, № 5, 12 ноября 1921 г., стор. 7—9.

⁸ Кримський облдержархів, ф. Р-30, оп. 3, спр. 2, арк. 1, 2, 6.

⁹ Там же, ф. Р-1923, оп. 1, спр. 149а, арк. 36.

¹⁰ Там же, ф. Р-533, оп. 1, спр. 2, арк. 41.

вам і кооперативним організаціям. Як видно з протоколу засідання Кримської економічної наради, де розглядалася згадана записка, пропозиції Наркомзему були схвалені¹¹.

Ці документи доповнюються циркуляром Управління землеустрою від 16 грудня 1921 р., згідно з яким всі земвідділи мали провести підготовчу роботу до передачі садів в орендне користування їх колишнім власникам, якщо ділянка кожного власника не перевищувала 5 дес., з урахуванням потреб місцевого населення¹².

Однак зазначені заходи часто втілювалися в життя без належного контролю з боку органів влади. Тому через тяжкий економічний стан, що склався, найбільшу користь від прийнятих рішень могли одержати більш заможні і куркульські господарства. Так, протокольний запис доповіді окрземвідділу на пленумі Сімферопольського окрвиконкому в листопаді 1922 р. свідчить, що більшість садів виявилась повернутою попереднім власникам, які таким чином одержали більші садові ділянки, ніж артіль¹³.

Нарізання землі часто відбувалося за принципом — хто скільки обробить, без урахування класового підходу. Крім того, багато селянських земель на порушення існуючого закону були придбані куркульством у селян за мізерні ціни під час голоду.

Документи свідчать також про випадки захоплення кращих земель без законного на це дозволу. Такі факти наводилися в листі Сімферопольського окрвиконкому Сарабузькому райземвідділу, в якому пропонувалося подібні випадки розслідувати і захоплену землю передати населенню, яке її потребує¹⁴.

З початку літа 1922 р. інтерес до землі з боку селянства починає дещо поживлятися. Алуштинська районна безпартійна конференція, протокол якої зберігся у фонді Раднаркому Криму, 16 червня 1922 р., визнавши найважливішим завданням піднесення сільського господарства і в цьому взаємозв'язку поліпшення роботи земельного відділу, вважала необхідним усі землі, за винятком тих, що мають загальнодержавне значення, залишити як фонд для наділення безземельних і малоземельних селян, ні в якому разі не повертаючи їх колишнім власникам¹⁵. Цікава і копія протоколу загальних зборів селян с. Біюк-Ламбат Сімферопольського району, які ухвалили перевірити користування одержаними наділами і позбавити права на землю тих, хто не обробляє або продав свою ділянку¹⁶.

Завдання відродження народного господарства Криму на основі непу вимагали негайного підвищення продуктивності трудових селянських господарств. У зв'язку з цим питання про їх земельну забезпеченість і стійкість землекористування стає особливо гострим. Закріплювати існуюче в Криму землекористування, як це передбачав Закон про трудове землекористування, прийнятий III сесією ВЦВК 22 травня 1922 р., було б помилкою, оскільки попередній зрівняльний розподіл був дуже незначним, а існуюче землекористування відзначалося сильною запутаністю, особливо на півдні Криму. До часу видання Закону про трудове землекористування було введено лише 85 тис. дес.¹⁷.

Наркомзем Криму виробив деякі доповнення і зміни до Закону. Вони зафіксовані в протоколі засідання Кримської економічної наради від 4 жовтня 1922 р. Відведення земельних ділянок за трудовими нормами дозволялося у випадку утруднень щодо визначення меж фактичного землекористування або скорочення його внаслідок стихійного лиха. Якщо землеволодіння складалося з незаконно захоплених земель, то воно не закріплювалося за відповідним землекористувачем¹⁸.

Свідченням того, що зазначені зміни і доповнення до Закону відповідали інтересам відбудови селянського господарства, що усталене землекористування в Криму закріплювати було недоцільно, є доповіді, звіти земельних відділів, протоколи пленумів, президій виконкомів. У доповіді Севастопольського окрземвідділу окрвиконкомові в грудні 1922 р. повідомлялось, що призначений для розподілу земельний фонд був переданий особливою комісією сільським Радам; окрземвідділ по суті не мав відомостей про здійснення передачі. Тим часом у Балаклаві землевпорядний фонд був переданий в оренду. В Севастополі багато ділянок землевпорядного фонду виявилось в складі міських земель і також були передані в оренду. Таким чином, значна кількість ділянок опинилася в користуванні установ і приватних осіб¹⁹.

У протоколі розширеного пленуму Джанкойського окрвиконкому від 1 грудня 1922 р. відзначалися труднощі в проведенні землевпорядкування і зверталась увага на той факт, що великі землевласники продовжують проживати в своїх маєтках, про-

¹¹ Кримський облдержархів, ф. Р-1932, оп. 1, спр. 8, арк. 73—74; ф. Р-652, оп. 1, спр. 45, арк. 23.

¹² Там же, ф. Р-30, оп. 3, спр. 1, арк. 18.

¹³ Там же, ф. Р-1269, оп. 3, спр. 6, арк. 202—203.

¹⁴ Там же, ф. Р-533, оп. 1, спр. 2, арк. 38.

¹⁵ Там же, ф. Р-652, оп. 1, спр. 213, арк. 414.

¹⁶ Там же, ф. Р-1269, оп. 3, спр. 8, арк. 100.

¹⁷ Там же, ф. Р-30, оп. 1, спр. 84, арк. 31—32.

¹⁸ Там же, ф. Р-652, оп. 1, спр. 45, арк. 147—148.

¹⁹ Там же, ф. Р-558, оп. 3, спр. 124, арк. 10—12.

дають будівлі, інвентар і навіть беруть орендну плату за будівлі і за землю²⁰. Джанкойський райземвідділ, аналізуючи помилки землевпорядкування 1922—1923 рр., у своєму звіті вказав, що багато землевласників, у тому числі й поміщики, користувалися землею в межах їх колишніх володінь, які в декілька разів перевищували норми відведення²¹.

У зв'язку з гострим станом земельного питання розширений пленум Кримського обкому РКП(б), заслухавши 8 грудня 1922 р. доповідь Кримнаркомзему, констатував відсутність належної уваги до землевпорядкування і запропонував навести в цьому питанні порядок²².

Розгляд запропонованих кримським урядом змін до Закону про трудове землекористування затягнувся. Тому після опублікування Земельного кодексу РСФРР постало питання про його застосування в Криму. 17 січня 1923 р. Кримська економічна нарада за поданням Кримнаркомзему розглянула проект змін до кодексу відповідно до кримських умов. Проектом змін передача ділянок спекулятор землекористувачам дозволялась при умові їх експлуатації під наглядом Кримнаркомзему, обов'язкового збереження існуючих культур і неподільності ділянок. На доповнення Земельного кодексу про закріплення трудового землекористування в Криму за районами, селищами та іншими сільськогосподарськими об'єднаннями могло бути закріплено ту кількість землі, яка не перевищувала споживчо-трудоу норму²³. Це доповнення, безумовно, відповідало інтересам трудових селянських господарств.

Основні положення запропонованих змін були прийняті урядом РСФРР. Згідно з Декретом ВЦВК від 29 березня 1923 р., закріплення трудового землекористування мало відбуватися в ході землевпорядних робіт²⁴. По суті Декрет узаконував проведення міжселищного землевпорядження, розпочатого в 1922 р.

Затвердження змін до Земельного кодексу мало велике значення для відбудови кримського сільського господарства, оскільки давало можливість упорядкувати селянське землекористування. Правда, проведення в життя Земельного кодексу в кримських умовах повинно було стати справою ряду років, тому що землевпорядні роботи були ще в початковій стадії. До кінця 1922 р. міжселищним землевпорядженням було охоплено лише 113 205 дес., з них 69 832 — трудового землекористування²⁵. До грудня 1923 р. міжселищне землевпорядження було закінчене тільки в Ялтинському районі²⁶, якому надавалося великого значення з огляду на заплутаність земельних відносин, малоземелля, велику скупченість населення і особливу цінність ділянок з інтенсивними культурами. У фонді Наркомату РСІ Криму є доповідь про стан сільського господарства, землекористування і землевпорядження в Ялтинському окрузі, згідно з якою внаслідок міжселищного землевпорядження 3320 селянських господарств одержали 9674 дес. замість 4761 дес. до проведення цих робіт²⁷.

Всекримські з'їзди Рад у ході своєї роботи розглядали питання земельної політики. Крім I з'їзду, який прийняв Закон про землю, більш конкретні рішення з питань, що нас цікавлять, були прийняті III з'їздом Рад, який відбувся 10—14 грудня 1923 р. Прискорення і розширення землевпорядження, згідно з резолюцією з'їзду, ставилося одним із ударних завдань у відбудові і розвитку сільського господарства. З'їзд підкреслив особливе політичне значення внутріселищного землевпорядження. У зв'язку з цим пропонувалося проводити широку роз'яснювальну роботу для засвоєння земельного законодавства селянством, особливо біднотою, перед якою ще стояла боротьба з куркульським засиллям²⁸.

Значний інтерес становить постановою президії Кримського ЦВК від 17 січня 1924 р. про збільшення надільного фонду шляхом термінового розірвання договорів на оренду земельних ділянок, укладених з їх колишніми власниками²⁹. Постанова була ударом по економічних позиціях тієї частини колишніх власників, які скористалися тяжкими голодними роками для збільшення землекористування. Згідно з доповіддю Судаського райвиконкому, на пленумі РНК в квітні 1924 р. по Судаському району на цей час було вилучено до 65 процентів площ під інтенсивними культурами з володінь колишнього нетрудового користування³⁰. Про розірвання орендних договорів свідчить доповідь президії Севастопольського міськрайвиконкому³¹.

У 1924 р. спеціально створені комісії обстежили колишні поміщицькі маєтки по всіх районах Криму. Комісіям довелося зустрітися з великими труднощами, оскільки для збирання необхідних відомостей вони користувалися даними різних установ і

²⁰ Кримський облдержархів, ф. Р-652, оп. 1, спр. 215, арк. 309.

²¹ Там же, ф. Р-30, оп. 1, спр. 92, арк. 21, 26.

²² Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 70, арк. 88.

²³ Вестник административной жизни Крыма, № 3 (4), апрель 1923, стор. 45—48.

²⁴ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР, 1923, № 26, ст. 305.

²⁵ Весь Крым, стор. 59.

²⁶ Кримський облдержархів, ф. Р-2732, оп. 1, спр. 1, арк. 54.

²⁷ Там же, ф. Р-460, оп. 1, спр. 1470, арк. 52—53.

²⁸ Там же, ф. Р-663, оп. 1, спр. 120, арк. 26, 49.

²⁹ Там же, спр. 166, арк. 1, 15.

³⁰ Там же, ф. Р-652, оп. 1, спр. 477, арк. 1.

³¹ Там же, ф. Р-663, оп. 1, спр. 288, арк. 4.

організацій, а також одержаними шляхом опитування місцевого населення. Тому не можна ручатися за вірогідність зареєстрованих комісіями відомостей, проте певний інтерес вони становлять.

Матеріали обстеження складаються з анкет і таблиць — порайонних і зведеної по Криму. Вони дають уявлення і про стан землекористування. Так, на час обстеження було передано в трудові селянські наділи повністю 183 маєтки і частково 131 (всього обстежено 1071 маєток). 171 маєток лишився в користуванні колишніх власників або їх наступників, 26 — у користуванні приватних осіб³². Перегляд анкет дає змогу встановити і той цікавий факт, що в користування селян і в державні земельні об'єднання дуже часто передавалися ті землі, колишні власники яких утікали за кордон або проживали поза Кримом. Більшість же власників (171) з тих, що проживали в своїх маєтках (254), користувалися землями, що належали їм раніше.

Пожвавлення кримського господарства в 1923 р. викликало зростання інтересу селянства до землевпорядкування і наділення землею. Для вивчення цього питання особливий інтерес становлять документи місцевих Рад — районних і сільських. Саме вони свідчать про активізацію обговорення земельного питання на загальних зборах сіл і надходження заявок на землевпорядження. Олександрівська сільрада в доповіді Джанкойському райвиконкому 3 червня 1924 р. повідомляла, що заявки на землевпорядження подали всі населені пункти³³. Селяни с. Вакуф Курчи Кирей Джанкойського району 28 серпня 1924 р. на загальних зборах ухвалили клопотання про наділення землею на підставі Земельного кодексу³⁴.

Землевпорядження стало предметом постійної уваги кримських Рад. Пленуми і президії виконавчих комітетів і сільських Рад повсюдно звертають увагу на необхідність прискорення землевпорядних робіт і проведення роз'яснювальної роботи про землевпорядження.

Вірмено-Базарський райвиконком 27 липня 1924 р. в ухвалі на доповідь про землевпорядження запропонував райземвідділу нарізати землю в найкоротший строк і передусім найбільшій селянству³⁵. Пленум Старокримського райвиконкому 29 липня 1924 р. в постанові на доповідь про роботу сільських Рад визначив одне з головних завдань — прискорення землевпорядних робіт³⁶.

Однак поряд з активізацією землевпорядження гостро позначилася відсутність кадрів землевпорядників і коштів у найбільшій селянства для оплати робіт. З метою забезпечення відводів біднякам був вироблений класовий принцип оплати землевпорядних робіт. У стенографічному звіті Кримнаркомзему IV з'їзду Рад Криму в грудні 1924 р. наведені дані про те, що вартість однієї десятини відводу встановлена для найбільшнього населення 23 коп., середняка — 57 коп., куркуля — 1 крб. Крім того, для бідняків був відкритий кредит у розмірі 50 процентів вартості робіт³⁷.

Немаловажним фактором, що гальмував відведення земель трудящому селянству, була також класова боротьба в кримському селі. Проявлялася вона в тому, що куркулі і поміщики, що проживали в своїх маєтках, всіляко затримували подання заявок на міжселищні відводи. Маючи в своєму розпорядженні необхідні кошти, куркулі намагалися також одержати землю понад встановлені норми. Проникаючи в Ради, ворожі елементи спотворювали радянську земельну політику.

15 грудня 1924 р. ВЦВК і РНК РСФРР затвердили правила закріплення трудового землекористування в порядку землевпорядження в Криму³⁸. Правила підтверджували першочерговість міжселищного землевпорядження. Розміри земельного відводу сільськогосподарському об'єднанню ставилися в залежність від місцевих природних і господарсько-економічних умов, фактичного землекористування і можливості трудового і доцільного використання, характеру і потужності господарства землекористувача. При наділенні селянства землею передбачалося керуватися земельними нормами, прийнятими I Всеукраїнським установчим з'їздом Рад 1921 р. Однак для визначення остаточних розмірів земельних наділів мали бути використані матеріали ґрунтових, оціночно-статистичних і побутових досліджень, обліку земель і населення.

Внутріселищне землевпорядження і пов'язане з ним наділення селян землею стає невід'ємним завданням піднесення сільського господарства. Планове внутріселищне землевпорядження передбачалося розпочати з 1925 р. Як свідчать документи, в цей період розглядаються питання кредитування і ставок оплати землевпорядних робіт, збільшення земельних фондів для задоволення потреб селянства, особливо гірських і передгірських районів.

Велике значення для розуміння землевпорядної політики кримського уряду мають «Тези про землеустрій у Криму», затверджені Кримським обкомом РКП(б) 25 травня 1925 р. Відзначаючи зміцнення селянських господарств, «Тези» пов'язували їх подальшу відбудову з внутріселищним землевпорядженням, створенням стійкого

³² Кримський облдержархів, ф. Р-460, оп. 1, спр. 1328, арк. 33.

³³ Там же, ф. Р-1051, оп. 1, спр. 128, арк. 5.

³⁴ Там же, ф. Р-1533, оп. 1, спр. 13, арк. 34.

³⁵ Там же, ф. Р-663, оп. 1, спр. 290, арк. 113.

³⁶ Там же, спр. 276, арк. 125.

³⁷ Там же, спр. 206, арк. 35.

³⁸ СУ, 1925, № 1, ст. 6.

землекористування. Найдоцільнішими його формами визнавалися колективні, здатні забезпечити розвиток виробничих сил сільського господарства. З одноосібних форм землекористування рекомендувалася общинна. При наділенні селян землею встановлювалася змішана розподільна одиниця — із споживачів, робочих сил і господарств, тобто кожна третина земельного наділу громади повинна була ділитися за кількістю споживачів, робочих сил і господарств³⁹. Положення «Тез» про розподільну одиницю було закріплене постановою КримЦВК 27 травня 1925 р.⁴⁰

Що ж стосується ділянок спекультур, то користування ними визначалося в подальшому «Положенням про порядок трудового користування ділянками спекультур», затвердженим КримЦВК у вересні 1925 р. Його статті спрямовані на охорону садів, виноградників, тююнових плантацій. Про це свідчила вимога обробляти ділянки, не переводити їх в інші угіддя, вести боротьбу з шкідниками тощо. Проте ворожим елементам під виглядом збереження спекультур, запобігання їх недоцільного роздріблення вдалося ввести, крім норм наділення, так звані норми залишення. Середні норми наділення ділянками спекультур середнього господарства становили для садів 1,4—2,2 дес., для виноградників 1,1—2 дес., для тююнових плантацій 0,5—1,5 дес. Якщо ж землекористування перевищувало норму наділення, землекористувач мав право на норму залишення, які становили для садів 2,1—3 дес., для виноградників 1,7—2,3 дес., для тююнових плантацій 0,75—1,5 дес.⁴¹ Такий захід, безумовно, сприяв збереженню куркульського землекористування.

1924—1925 рр. характеризувалися широким проведенням міжселищного землепорядження. До кінця 1925 р. загальна кількість виконаних землепоряджень міжселищних відводів становила 995 600 дес.⁴², з них 748 307 дес. трудового землекористування. Планомірне ж внутріселищне відведення, тобто розподіл земель між селянськими господарствами, по суті тільки починалося.

Таким чином, документи Кримського облдержархіву свідчать, що у відбудовний період, особливо в 1923—1925 рр. земельне питання одне з провідних місць у роботі кримських Рад. Вони провели велику організаційну роботу по міжселищному землепорядженню і збереженню інтенсивних культур. Проте тяжкі наслідки громадянської війни і неврожаї 1921—1922 р., контрреволюційна діяльність буржуазно-націоналістичних організацій і пов'язана з нею слабкість багатьох Рад, підірвала роботу ворожих елементів протягом ряду років у кримському уряді призвели до того, що поміщицьке землеволодіння до кінця не було ліквідоване, політика обмеження куркульства проводилася непослідовно, і планомірний розподіл земель у трудове землекористування перебував в початковій стадії. Це наклало відбиток на соціально-економічний розвиток кримського села і надало особливої гостроти класовій боротьбі в період земельної реформи і колективізації.

Н. Г. КРИВЦОВА

³⁹ Кримський облдержархів, ф. Р-1533, оп. 1, спр. 38, арк. 104—105.

⁴⁰ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Крымской ССР. Симферополь, 1 августа 1925 г., № 8—10, ст. 94.

⁴¹ «Красный Крым», № 231, 232, 8—9 жовтня 1925 р.

⁴² Весь Крым, стор. 60.

НЕВІДОМА ПУБЛІКАЦІЯ АВТОБІОГРАФІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ

Почуття інтернаціоналізму, що з особливою силою розквітли у сім'ї країн соціалістичної співдружності, сприяли глибокому і всебічному підходові до з'ясування важливих питань творчих контактів як за сучасної доби, так і в минулому. Про це, зокрема, яскраво свідчать дослідження у галузі історії німецької шевченкіани: спільними зусиллями науковців Радянського Союзу та Німецької Демократичної Республіки віднайдено чимало фактів, які проливають нове світло на процес сприйняття німецьким читачем революційної поезії великого Кобзаря.

Як відомо, Німеччина була першою західноєвропейською країною, де слідом за Росією ім'я Т. Г. Шевченка з'явилося в літературі. Понад сто тридцять років тому (1843 р.) в лейпцігському часописі «Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft» була надрукована анонімна анотація на поему «Гайдамаки». Літературознавчі джерела того періоду, з якими ознайомились у книгозбірні Лейпцігського університету імені Карла Маркса, переконливо підтверджують припущення, вперше умотивоване відомим шевченкознавцем, лауреатом Ленінської премії Є. П. Кирилюком¹, що автором цієї публікації був видавець журналу, визначний лужицько-сербський славіст Ян Петр Йордан².

¹ Є. П. Кирилюк. На шляхах до світового визнання Шевченка.— Збірник праць дванадцятої наукової шевченківської конференції. К., 1964, стор. 9.

² М. Зимомря, Е. Райснер. Нові матеріали до сприйняття творчості Шевченка в Німеччині.— Zeitschrift für Slavistik, 1972, № 2, стор. 234—240.

Вдруге ім'я поета в Німеччині згадується в 1847 р. на шпальтах «Augsburger allgemeine Zeitung» у зв'язку з арештом членів Кирило-Мефодіївського товариства.

Дотепер вважалося, що ці матеріали німецькомовної преси єдині прижиттєві згадки про українського поета. Автор передмови до бібліографічного покажчика «Т. Г. Шевченко в німецьких перекладах та критиці» М. Заніковський пише, що тільки «аж у 1862 році вдруге згадується Кобзар у німецькому журналі «Zeitschrift für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft»³.

Справді, 50-ті роки XIX ст. не збагатили історії німецької шевченкіани. Однак вже у червні 1860 р. для німецької громадськості була відкрита історія життя Т. Г. Шевченка. Кажемо «відкрита», бо ні анотація Я. П. Йордана, ні газетне повідомлення 1847 р. не дали бодай поверхового уявлення про життєвий шлях та характер ранньої творчості поета. Тим-то й важливо видається нам досі невідома публікація, вміщена на перших сторінках «Wissenschaftliche Beilage der Leipziger Zeitung» (№ 47) від 10 червня 1860 р. під назвою «Ein russischer Künstler» («Російський митець»).

Публікація складається з двох частин: вступного слова і тексту автобіографії Т. Г. Шевченка. Передмова знайомила німецького читача з життям поета і художника аж до його викупу з кріпацтва. Подаємо її у нашому перекладі повністю:

«На початку 1838 р. в ательє знаменитого художника Карла Брюллова, картина якого «Останній день Помпеї» стала першим днем триумфу російського образотворчого мистецтва, було виставлено нове полотно. Це був лише портрет, але портрет — гідний тільки пензля Брюллова. Живо вдливалось доброзичливе обличчя у людей, що юрилися навколо. Це був витвір вивершеного мистецтва, котрий передавав дружельобні риси, добре знайомі багатьом. Це був шедевр великого майстра Брюллова — портрет поета Жуковського, однаково цікавий як знавцям, так і незнавцям. Але, окрім цієї подвійної славетності, полотно мало ще й третю, вищу цінність для всякого людинолюбця. Це була ціна за відпускане свідоцтво, викуп з кріпацтва митця, художника й поета в одній особі та надання йому людських прав.

На основі історії про юність цього митця годилось би написати прекрасну новелу. Та, далєбі, його власна проста оповідь про свою долю вражає сильніше, ніж найкраща новела. Це не патетичний твір письменника, що розповідає про якогось страждальника. Це слова самого невільника, який намагається не говорити про своє нещастя. Це слова, окутані серпанком суму. Кожний побіжний натяк у цих рядках важким каменем лягає на серце. Уява малює це існування митця — і відсахується. Але жодна фантазія неспроможна з'ясувати вільній людині повне розуміння страшного слова «кріпацтво». Коротку автобіографію цієї самотньої людини, що народилася і зросла в кріпацтві, подаю так, як це виклав сам поет у формі листа до редактора одного російського журналу. Існують факти, які не терплять ніякого поетичного домислу. Ось один із них».

Далі без будь-яких змін чи куп'юр подана відома автобіографія Т. Г. Шевченка. Цього висновку легко дійти, порівнявши її переклад з текстом автобіографії, наведеним у найновіших радянських виданнях творів поета⁴.

Передмова служила своєрідним ключем до розуміння мотивів, які спонукали великого поета написати листа-автобіографію до редактора «Народных чтений» О. О. Оболенського. Вміщений у другій книжці журналу «Народное чтение» за 1860 р. лист швидко викликав суспільно-громадський резонанс. Його відразу передрукували «С.-Петербургские ведомости» (№ 66) та інші видання, а М. Добролюбов майже повністю включив у текст своєї рецензії на «Кобзар» у журналі «Современник».

Зараз важко сказати напевно, чи знав Шевченко про німецький переклад «Автобіографії». До речі, це був перший його твір, перекладений і надрукований по-німецьки. Звичайно, на основі даної публікації ще не міг скластися в уяві читача справжній образ полум'яного поета-борця. Проте, поза всяким сумнівом, як це засвідчує передмова до автобіографії, автор її був добре обізнаний з життєвим та творчим шляхом Кобзаря.

Грунтовна стаття про Т. Г. Шевченка з'явилася вже після його смерті у популярному лейпцигському журналі «Die Gartenlaube» (1862, № 28, стор. 437—438) під назвою «Ein russisches Dichterleben» («Життя одного російського поета»). Автором цієї четвертої за хронологією публікації, як нещодавно нами встановлено на основі тих же рукописних матеріалів бібліотеки Лейпцигського університету, був не хто інший, як доктор Герман Леопольд Цунк⁵.

Г. Л. Цунк народився 1818 р. в польському містечку Торунь. Скінчивши на початку 40-х років Лейпцигський університет і здобувши там вчений ступінь доктора філософії, він 1844 р. їде до Петербурга, де й залишається на все життя. Тут моло-

³ Т. Г. Шевченко в німецьких перекладах та критиці (1843—1917). Бібліографічний покажчик. Львів, 1968, стор. 5.

⁴ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у шести томах, т. 5. К., 1964, стор. 254—260.

⁵ М. Зимомря, Е. Райснер. Цит. праця, стор. 235.

дий вчений зближається з передовою студентською молоддю і, зокрема, зі студентом історико-філологічного факультету М. Г. Чернишевським, який буквально зачарував Цунка «незвичайною пам'яттю, здібностями та великою силою духу»⁶.

М. Г. Чернишевський не пориває зв'язків з німецьким другом і після закінчення у 1850 р. Петербурзького університету. «З плином часу,— пише у своїх спогадах Г. Л. Цунк,— ми ще більше заприятелювали... Я дедалі більше переконувався у тому, що шлях у житті мого товариша слатиметься помітно...»⁷.

Поки що залишається невідомим, чи був Г. Л. Цунк причетний до гуртка М. Г. Чернишевського, з яким, як відомо, наприкінці березня 1858 р. зблизився Т. Г. Шевченко. Але не підлягає жодному сумніву, що саме під безпосереднім впливом М. Г. Чернишевського та його праць на захист української культури у німецького вченого пробудилося зацікавлення українською літературою, яке згодом переросло у щире кохання до її фундатора — великого Кобзаря.

На основі дружніх зв'язків Г. Л. Цунка з прогресивно настроєною російською інтелігенцією (М. Чернишевським, М. Добролюбовим, М. Некрасовим, О. Пипіним) здається цілком вірогідним зробити припущення про можливість особистих контактів з Т. Г. Шевченком. До того ж певний час Г. Л. Цунк мешкає напроти М. Чернишевського в будинку Тідке, кв. 14, провулок Толмазова. А в М. Чернишевського часто бував Т. Г. Шевченко, на той час добре відомий у літературних колах⁸.

Як особисту втрату переживає Г. Л. Цунк смерть поета-революціонера. Зіставлення фактів, окремих деталей з його листів і дало нам змогу встановити авторство статті «Ein russisches Dichterleben», яке безсумнівно належить цьому німецькому ученому, як і ціла серія матеріалів про видатних російських письменників: М. Чернишевського, М. Добролюбова, М. Гоголя та І. Гончарова.

Але, на наш погляд, і до появи третьої ще прижиттєвої згадки про Т. Г. Шевченка в німецькій літературі спричинився саме Г. Л. Цунк. Цілком природно, що Цункову ініціативу надрукувати автобіографію могли підтримати німецькі славісти, ймовірно, Вільгельм Вольфзон та Пауль Гайзе — одні з найактивніших популяризаторів творчості О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя, І. Тургенева, Ф. Достоевського, Л. Толстого та інших російських письменників у Німеччині.

Автором же передмови та перекладу автобіографії цілком вірогідно був сам Г. Л. Цунк. На користь цього припущення свідчать і майже тотожні назви статей («Ein russischer Künstler» та «Ein russisches Dichterleben»), детально проаналізований стиль Цункових статей, а особливо — добре знання життя та творчості українського художника і поета.

Таким чином, в історії німецької шевченкіани заповнюються ще деякі прогалини і можна без перебільшення стверджувати, що той інтерес, який виявила прогресивна німецька критика кінця XIX — початку XX ст. до життя і творчості Т. Г. Шевченка, певною мірою зумовлений і діяльністю Г. Л. Цунка.

М. І. ЗИМОМРЯ, С. С. БОБИНЕЦЬ

⁶ Відділ рукописів бібліотеки Лейпцигського університету ім. Карла Маркса, № 01028, неопублікована стаття Г. Л. Цунка «Tschernyschewski» (12 аркушів). (Цитати з німецькомовних джерел подаються у нашому перекладі. — Авт.).

⁷ Там же.

⁸ Е. А. Штакеншнейдер. Дневник и записки (1854—1886).

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УРСР У М. КИЄВІ

У відділі давніх актів ЦДІА УРСР у м. Києві закінчено описання нових надходжень, які поповнили фонди архіву протягом 1971—1973 рр. Це — документи польською, латинською і німецькою мовами, складені переважно в XVI—XVIII ст., декілька в XV ст. З них 1760 одиниць, в тому числі 34 пергаменти, передано з Харкова після ліквідації філіалу Центрального державного історичного архіву УРСР, 19 документів надійшло з архіву Інституту історії АН УРСР і 12 актових книг одержано з ЦДІА БРСР у порядку уточнення фондування.

Згадані документальні матеріали доповнюють джерельну базу вітчизняної історії. Значний інтерес становлять лист царя Федора Іоанновича 1587 р. до Коронної ради Речі Посполитої з пропозицією об'єднати обидві держави під його протекторатом у зв'язку із смертю Стефана Баторія і промова царських послів на Коронній раді 1587 р. того ж змісту (копії XVIII ст.); пункти вимог шляхетської конфедерації під Вишневцем 1696 р.; приватне листування шляхти 1670 р. з приводу королівських листів про скликання загального ополчення; про розташування королівського війська взимку 1675 р. на Україні.

У багатьох документах є відомості з історії міст і сіл Правобережної України, зокрема Чигирин, Крилова та Медведівки; перелік королівських привілеїв і охоронних грамот Канівському монастирю; копії привілеїв цьому ж монастирю від гетьманів України, царя Олексія Михайловича 1660 р. та канівського старости Яреми Вишневецького; лист Станіслава-Яроша Куропатви 1659 р. про відновлення давніх прав і привілеїв його дідичному містечку Надвірній, вщент зруйнованому під час національно-визвольної війни 1648—1654 рр., та ін.

У документах широко характеризується магнатське, шляхетське і монастирське землеволодіння на Правобережжі, Волині і почасти в Галичині. Це — інвентарі, книги запису прибутків і видатків по окремих маєтностях і ключах, описи ґрунтів, орендні контракти, закладні, купчі, надання землеволодіння, тривалі судові процеси шляхти за ґрунти, розмежування, наїзди тощо.

Яскраво ілюструють феодальні суспільно-економічні відносини купчий контракт між Зарайською громадою і Гіацинтом Гай-

лучком про спродаж йому частини громадського поля, оскільки громада зубожіла і переобтяжена боргами (Самбір, 1661 р.); грамота Петра I 1702 р. переяславському єпископу Захарію Корніловичу на маєтності (копія 1784 р.; відомості до історії Загорівського монастиря з переліком привілеїв на землеволодіння (XVIII ст.); указ Сигізмунда III 1544 р. про підтвердження привілею великого князя Олександра польному литовському гетьману Костянтину Острозькому на маєтки Здолбунів, Глинське, Богдасів, Дермань та інші (копія 1776 р.) і т. д.

В описаних документах чимало відомостей до історії розвитку ремесла і торгівлі. Це — статут ткацького цеху м. Ухнова 1663 р., указ Яна Собеського 1681 р. про підтвердження привілею Сигізмунда III на статут кушнірського цеху в Стрию та ткацького цеху в Дрогобичі, указ Яна Собеського 1687 р. про підтвердження статуту шевського цеху в Олевську; розпис митних тарифів по Володимирському повіту Волинського воєводства за 1747 р.; лист Потоцького 1772 р. про надання цехового статуту ткачам його дідичного містечка Великі Очі, контракт між ігуменом Загорівського монастиря і цегельником з Радевич Олександром Туранецьким про роботу останнього на монастирській цегельні (II пол. XVIII ст.; приватне листування (XVIII ст.) між управителями й власниками маєтків про кількість відправлених на вказані ярмарки продуктів і товарів тощо.

Цікаві дані про кравецький і кушнірський цехи в Летичеві, ткацький цех у Меджибожі, кушнірський цех у Кам'янці-Подільському містять матеріали, передані з архіву Інституту історії АН УРСР, зокрема, випис із привілею Августа II 1726 р. на підтвердження статуту кушнірського цеху в Кам'янці-Подільському; рішення кам'янецького магістрату 1726 р. про заходи боротьби з партачами — нецеховими ремісниками; скарга ремісників Меджибозького ткацького цеху про накладання на них податків і повинностей (1798 р.) і т. д.

Розписки збирачів податків про одержання чиншу, квити на сплату рекрутського, чопового та інших податків, тарифи подимного (зокрема, тариф 1747 р. з переліком сіл і димів Володимирського повіту Волинського воєводства) доповнюють ві-

домості про податкову систему й розміри та види зборів на Волині у XVII—XVIII ст.

Частина документів розповідає про боротьбу українського народу проти унії та зрадницьку діяльність уніатського духовництва. Так, характерною для двурущицької тактики духовництва є заява священників Київської митрополії, складена в грудні 1768 р. про те, що більшість з них прийняла православ'я в часи гайдамачини не з власної волі, а з намови ігумена Мотронинського монастиря Мельхіседека Яворського, рятуючись від гніву повсталого народу. В заяві є ряд згадок про Колівщину і подано список страчених гайдамаками уніатських попів та ченців.

Про постійний опір українського населення насильному запровадженню унії свідчить лист папського нунція з 1765 р. до невідомого архімандрита з вимогою документально поінформувати його про небезпеку захоплення «схизматами» Богуславського, Гранівського, Лебединського, Кам'янського, Лисянського, Корсунського, Ржищівського та Городенського монастирів.

Значна кількість документів XVII—XVIII ст. висвітлює фінансові, господарські й земельні справи Луцького братства.

В окрему групу при описанні були виділені пергаменти, які хронологічно поділяються так: XIV ст. — 1, XV ст. — 5, XVI ст. — 12, XVII ст. — 13, XVIII ст. — 3. Це — королівські укази про підтвердження цехових статутів, привілеї окремим містам на ярмарки, укази про підтвердження дав-

ніх привілеїв на землеволодіння церквам.

121 документ серед матеріалів, переданих з Харкова, має на собі штамп: «Коллекция Волинского епархиального древлехранилища». Це переважно витяги з гродських і земських книг різних міст Волинського воеводства про земельні суперечки шляхти за 1554—1787 рр.

Найдавніші серед одержаних з Білорусії актових книг — книга Володимирського гродського суду за 1573 р. та Кам'янець-Подільського земського суду за 1584—1586 рр., написані перша українською, а друга латинською мовами. Вони містять різноманітні записи в справах городян і шляхти. Дві актові книги Луцького гродського суду за 1663 та 1666 рр. складаються із записів скарг, реляцій возних про вручення позовів, апобацій, введень на володіння і т. д. До цього ж фонду долучена справа, що містить засвідчені витяги з луцьких гродських книг за 1722—1724, 1727, 1745 рр.

Дві книги поповнили фонд Кам'янець-Подільського магістрату: за 1720—1723 і 1762—1766 рр. Також дві книги приєднано до фонду Олицької ратуші (1727—1733 рр.), одна — до фонду Барської ратуші (1762—1785 рр.). По одній книзі додано до фондів Овруцького (1788—1794 рр.) та Дубенського магістратів (1795—1797 рр.). Всі вони писані польською, українською і латинською мовами.

Згадані надходження розширюють джерельну базу з історії феодального періоду на Україні.

Н. М. ФАУСТОВА

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ-МУЗЕЙ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УРСР

У вересні 1973 р. до ЦДАМЛМ УРСР прийняті на державне зберігання документи українського радянського поета, лауреата Державної премії СРСР 1948 р. та Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1963 р., члена КПРС з 1920 р., нагородженого орденами Леніна, Червоного Прапора і «Знак Пошани» Володимира Миколайовича Сосюри (1898—1965). Це вже друге надходження особового фонду 44 В. М. Сосюри, і нині він за обсягом і повнотою документів один з найбільших фондів архіву.

Цінним джерелом для вивчення творчості поета є рукописи його поетичних і прозових творів за 1928—1964 рр., зібрані у розділі «Творчі матеріали». Сюди входять 39 зошитів, блокнотів і записних книжок поета за 1944—1963 рр. Унікальним серед них є зошит із поезіями 1944 р., написаними на 1-му Українському фронті. Численна кількість рукописів періоду Великої Вітчизняної війни однаково послужить як дослідникам творчості, так і біографам поета, бо В. М. Сосюра під кожним твором ставив дату і місце його написання.

При перегляді загальних зошитів поезій виникає враження, що поет чітким каліграфічним почерком повторно переписував свої

твори. Але насправді це єдиний варіант рукопису. З цього можна судити, якою блискавичною і ясною була поетична думка В. М. Сосюри. Про це свідчить і сам поет в автобіографічному романі «Третя рота»: «Поетична лабораторія у мене і зараз у голові. Я перекреслюю і виправляю рядки віршів у голові, а не на папері, а коли виливаю образи на папір, то жодних перекреслень і виправлень не буває. Звичайно, іноді я виправляю і перекреслюю на папері, але, як правило, поетична лабораторія у мене в голові і в серці».

6640 арк. машинописів поезій за 1915—1965 рр., серед яких 1071 арк. авторизованих, являють собою майже весь творчий доробок поета. Це і 31 машинописна копія поезій В. М. Сосюри, надрукованих у лисичанській газеті робітничих, солдатських і селянських депутатів «Голос рабочего» у 1917 р., які майже ніде не передруковувалися, а також поезій Володимира Кириловича Сосюри (діда поета), Миколи Володимировича (батька) і Антоніни Дмитрівни (матері).

До розділу «Творчі матеріали» відносяться також верстки окремих збірок поезій, переклади творів поета на інші мови.

Навіть при побіжному перегляді матері-

алів фонду В. М. Сосюри можна уявити багатство тематики його творчості. Тут твори, присвячені героїчній боротьбі за Радянську владу на Україні в роки громадянської війни (поема «Червона зима») і впевненій ході індустріалізації (поема «Дніпрельстан»). Цінним джерелом літопису народного подвигу є твори В. М. Сосюри, написані в роки Великої Вітчизняної війни. Як кореспондент газети Воронезького фронту «За честь Родины» він палким словом закликав до боротьби з неадекватним фашизмом: Більше сотні аркушів різного формату — поезії, написані у 1943 р. в Москві («Уля», «Вічна слава хоробрим», присвячені героям-молодогвардійцям, «Клятва танкістів», «З Першим травнем, партизани», «Сергій Борзенко», «Під небом московським» та ін.), — яскраве свідчення високого патріотизму поетичного слова митця. Вірші, присвячені визволенню Харкова, Києва, Кривого Рога, Львова, сповнені радістю близької перемоги над ворогом.

Тексти статті «Слава тобі, моя Україно» (1943) і виступу по радіо 20 грудня 1944 р. є свідченням публіцистичного таланту поета.

Творчість В. М. Сосюри післявоєнного періоду відбивають рукописи, машинописи і верстки збірок поезій, присвячених творчій праці радянської людини (поема «Донбас», «Славен труд, що не знає утоми», «Крановщиця», «У всьому труд», «На ціліні»).

Кілька аркушів машинопису з поезіями «Од Куби руки геть», «В нас дружба до Куби незмінна», «Конго. Куба», фрагменти збірки «За мир» говорять про поета як поборника миру і братерства між народами.

Серед численних документів фонду В. М. Сосюри особливо помітні твори, присвячені Володимиру Іллічу Леніну, Комуністичній партії. «Ленін», «З іменем Леніна», «Молодість (Ленін — це молодість світу)», «Щастя сім'ї трудової» (поема, присвячена XXII з'їздові КПРС), «Пісня про партію», «Серце гріє партквиток», автобіографічний роман «Третя рота», в рукописі якого можна прочитати такі слова: «Велика партія. [Якби я вірив у бога, я б молився тобі, так як] я люблю тебе і схиляюсь перед тобою як твій смуглявий син, якому ти дозволила і допомогла залишити до сивого волосся дитячу душу і юну пісню, що живе тільки тобою, моя партіє, мати моя геніальна!»

Надійшли на державне зберігання близько 500 листів самого В. М. Сосюри, письменників П. Бровки, Я. Судрабкала, С. Щи-

пачова, Г. Петнікова, а також численні кореспонденції шанувальників таланту поета, що свідчать про популярність його творів. Це видно і з листів зарубіжних кореспондентів з Болгарії, Чехословаччини, Англії, Аргентини, США.

Серед біографічних матеріалів поета у фонді є чотири автобіографії, членські квитки, посвідчення і мандати повоєнних років, різні заяви, особистий листок по обліку кадрів, творча характеристика, орденські книжки і почесні грамоти.

Ліричні поезії В. М. Сосюри дуже легко покладались на музику і багато композиторів, професіоналів і початківців, писали свої твори на слова поета. У фонді зберігається близько 130 нотних аркушів пісень і романсів композиторів на слова В. М. Сосюри.

Широко відзначалося у 1948 р. п'ятдесятиріччя поета. Сотні листів із найвіддаленіших куточків СРСР, а також близько ста поетичних привітань надійшло на його адресу. Серед них найцікавіші за змістом оригінальні вірші-присвяти М. Рильського, А. Малишка, С. Олійника, С. Кудаша, М. Терещенка, О. Ющенка, Г. Петнікова, Т. Коломєць та інших.

Близько 300 газетних і журнальних вирізок 30—70-х років із віршами В. М. Сосюри і рецензіями, відгуками та статтями про його творчість — яскраве доповнення до бібліографії поета.

Фізичний стан наявних у фонді документів задовільний.

В сукупності всі документи фонду В. М. Сосюри досить повно висвітлюють портрет поета і громадянина. Не надійшли на зберігання ще фотографії поета, але можна сподіватися, що вони надійдуть до сховищ архіву-музею у недалекому майбутньому.

Науково-технічне опрацювання фонду В. М. Сосюри буде завершено в 1974 р., після чого дослідники зможуть використовувати його документи.

Документи В. М. Сосюри — листи, фотографії та рукописи деяких поезій — є також у фондах А. С. Малишка, Ф. А. Редька, Г. М. Петнікова, Ю. В. Андрушенка та інших. Вони доповнюють особовий фонд В. М. Сосюри, і це дає підстави заявити, що в сховищах ЦДАМЛМ УРСР сконцентровано найбільше документів видатного українського поета.

Колектив архіву-музею висловлює щире подяку дружині поета — Марії Гаврилівні Сосюри, яка ласкаво погодилася передати документи Володимира Миколайовича на державне зберігання.

С. А. ГАЛЬЧЕНКО

РЕСПУБЛІКАНСЬКА НАРАДА-СЕМІНАР З ПИТАНЬ РОБОТИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ З КІНОФОТОФОНОДОКУМЕНТАМИ

26 лютого 1974 р. у конференц-залі головного корпусу центральних державних архівів УРСР у м. Києві відбулася Республіканська нарада-семінар з питань роботи державних архівів з кінофотофонодокументами.

У роботі наради взяли участь завідувачі архівними відділами облвиконкомів, директори облдержархівів, працівники Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР.

Відкриваючи нараду-семінар, заступник начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР М. Г. Савченко підкреслив велике політичне, науково-історичне і культурне значення кінофотофонодокументів, відзначив актуальність і своєчасність проведення даної наради.

У доповіді «Завдання архівних установ щодо організації комплектування кінофотофонодокументами державних архівів республіки», яку прочитала заступник директора ЦДАКФФД УРСР М. М. Базанова (основні положення доповіді друкуються у цьому ж номері), було висвітлено значення і місце кінофотофонодокументів у складі Державного архівного фонду Союзу РСР, заходи архівних установ республіки щодо виконання постанови Ради Міністрів УРСР № 301 від 9 червня 1970 р. і ту велику допомогу, яку постійно надають архівістам Центральний Комітет Компартії і уряд України у покращанні роботи з відомчими архівами, зроблений ґрунтовний аналіз стану роботи обласних архівних установ з кінофотофонодокументами, намічено конкретні заходи по докорінному покращанню контролю і керівництва відомчими кінофотофоноархівами та організації комплектування ними державних архівів.

Директор ЦДАКФФД УРСР Г. С. Пшеничний у своєму виступі спинився на питаннях забезпечення належних умов для зберігання кінофотофонодокументів і звернув увагу учасників наради на те, що архівні установи областей, де поки що відсутні умови для прийому кінофотофонодокументів на державне зберігання, повинні зосередити увагу на організації контролю за станом обліку і зберігання документів у відомствах, з тим щоб не допустити втрати документів, як це сталося у Донецькій та Кримській областях, і домогтися якомога кращого обліку і зберігання їх у відомчих архівосховищах.

Щодо забезпечення архівів необхідною для роботи з кінофотофонодокументами апаратурою Г./С. Пшеничний нагадав керівникам архівних установ своєчасно подавати заявки Архівному управлінню і порекомендував, щоб саме необхідно придбати: фільмоперевірні столи, монтажні столики «Екран-16» або «Кадр-16», лінійки УЛШП, метроміри, фільмостати та ін. Виступаючий розповів також про нові досягнення у галузі кінофотофототехніки, зокрема про касетне кіно і ті перспективи, які виникають у зв'язку з цим перед архівістами.

Порушені на нараді питання викликали живий інтерес у присутніх. Вони поставили цілий ряд запитань щодо практичного виконання намічених завдань, порядку проведення експертизи цінності кінофотофонодокументів, оформлення документації, організації роботи експертних комісій відомств і експертно-перевірних комісій архівів, зберігання негативів і позитивів, які надходять від приватних осіб тощо. В обговоренні доповіді учасники наради-семінару взяли активну участь.

Д. П. Скурлатов, директор Чернівецького облдержархіву, який першим розпочав прийом на державне зберігання кінофотофонодокументів, розповів про успіхи і труднощі у цій роботі. Так, якщо планове і систематичне комплектування архіву кінодокументами уже налагоджено, то прийом фонодокументів значно ускладнюється через дефіцит магнітної стрічки в облтелерадіокомітеті, внаслідок чого розмагнічують багато цінних звукозаписів з метою повторного використання стрічки. Заслугує на увагу застосована в архіві практика комплектування фотодокументами і через госпрозрахункові групи, які, упорядковуючи фонди підприємств, установ і організацій, часом виявляють чимало цінних негативів і фотознімків. Д. П. Скурлатов розповів, що у Чернівецькому облдержархіві створено всі умови для зберігання кінофотофонодокументів, що архів забезпечив себе також і необхідною апаратурою: придбано магнітофон «Комета», кінопроектор, кінопересувка «Україна», кінокамера «Красногорск», сконструйовано апарат для фотографування документів з згасаючими текстами та ін.

Про організацію роботи по виявленню документальних фотоматеріалів, зокрема у приватних осіб, розповів директор Кіровоградського облдержархіву О. Ф. Нагорний, про форми широкого використання

фотодокументів у Херсонській області — завідувач архівним відділом облвиконкому О. Н. Корольова. Директор Миколаївського облдержархіву Ш. С. Людковський у своєму виступі приділив значну увагу кінофотофонодокументам як історичному джерелу, можливостям широкого використання їх у наукових дослідженнях, а також в агітаційно-пропагандистській і культурно-освітній роботі. Він порушив питання про доцільність створення в облдержархівах (особливо в тих областях, де є телестудії) відділів кінофотофонодокументів, укомплектованих відповідними кадрами. На питанні необхідності підготовки кадрів працівників, які могли б кваліфіковано займатися роботою з цими специфічними документами, наголошували всі виступаючі.

Архівісти з областей висловили також ряд побажань на адресу Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, зокрема, про необхідність мати в складі управління співробітника, який би спеціально займався питаннями роботи з кінофотофонодокументами і міг би надавати при виїзді в області практичну допомогу, а також про забезпечення облдержархівів необхідною технічною апаратурою, магнітною стрічкою, фотоапаратом, реактивами.

Підбиваючи підсумки наради-семінару,

заступник начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР М. Г. Савченко підкреслив важливість всіх порушених питань, звернув увагу присутніх на необхідність докорінно змінити ставлення з боку деяких керівників архівних установ республіки до питань комплектування обласних державних архівів кінофотофонодокументами, налагодити контроль за станом зберігання і обліку кінофотофонодокументів і звукозаписів у відомствах, організувати експертизу і своєчасний відбір цих документів, створити їм належні умови для постійного зберігання. М. Г. Савченко відзначив, що семінар був дуже корисним для всіх його учасників і повідомив, що в цьому ж році з метою практичного навчання працівників облдержархівів, які безпосередньо займатимуться роботою з кінофотофонодокументами, будуть проведені кушові семінари та індивідуальне проходження практики у ЦДАКФФД УРСР.

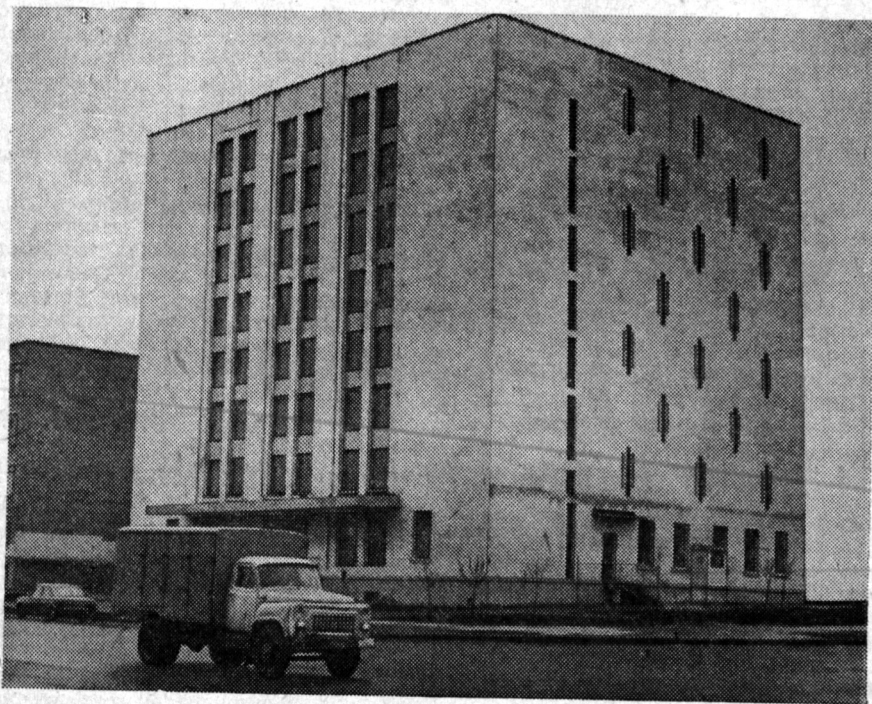
На завершення роботи наради-семінару присутні ознайомилися з умовами зберігання документів у ЦДАКФФД УРСР, оглянули сховища архіву, одержали консультації з питань комплектування та науково-технічного опрацювання кінофотофонодокументів.

С. П. ЦИН

НОВЕ ПРИМІЩЕННЯ ЗАПОРІЗЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ

В грудні 1973 р. закінчено будівництво приміщення Запорізького обласного державного архіву. Восьмиповерховий будинок розрахований на зберігання 2 млн. справ. Фасад будинку, облицьований білою керамічною плиткою, вигідно вписується в мі-

крорайон міста. Площа забудови становить 920 кв. м, корисна площа — 5600 кв. м. Нове приміщення створило можливість, враховуючи автоматичні системи кондиціювання повітря і протипожежної безпеки, тривалого, гарантованого зберігання і вико-

ристання документальних матеріалів. Для кондиціювання повітря в архівосховищах у підвалі встановлено кондиціонер КВ-12 продуктивністю 20 000 куб. м повітря на годину, який круглорічно підтримуватиме в архівосховищах температурно-вологісний режим. Службові і побутові приміщення оснащені паровим опаленням і природною вентиляцією.

В новому будинку на першому поверсі розмістяться архівний відділ облвиконкому, облдержархів і обласний архів ЗАГСу, а також читальний зал площею 67 кв. м, виставочний зал, стіл довідок, на другому — науково-довідкова бібліотека, реставраційна майстерня. Починаючи з другого і до останнього поверху це — архівосховище, де будуть зберігатися документи з 1791 р. і по теперішній час. В сховищах обладнані одно- і двосторонні металеві стелажі, розраховані на вертикальне зберігання документів.

Для стола довідок з урахуванням науко-

вої організації праці в новому приміщенні передбачається відведення спеціального сховища, де будуть сконцентровані матеріали особового складу.

В підвалі будинку обладнане сховище для кінодокументів. Передбачені також спеціальні камери дезінфекції та обезпечування документів, для транспортування яких змонтовано ліфт вантажопідйомністю 350 кг.

Наша міжзональна лабораторія для обробки мікроплівки обслуговуватиме також і архіви сусідніх областей і буде оснащена новітньою технікою: малогабаритними проєвними машинами, копіювальними апаратами, склеювальним напівавтоматом та ін.

Прагнучи допомогти будівельникам швидше ввести в дію нове архівосховище, запорізькі архівісти відпрацювали на будівництві 600 людино-днів.

Таким чином, у новому приміщенні створені всі умови для роботи співробітників і обслуговування відвідувачів.

Л. Ф. КРУПІНА

КОНФЕРЕНЦІЯ ДОСЛІДНИКІВ У ЦДАЖР УРСР

25 грудня 1973 р. в Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР відбулася конференція дослідників. В її роботі взяли участь представники науково-дослідних установ: Інституту економіки АН УРСР, Інституту педагогіки Міністерства освіти УРСР, Українського відділення Інституту ціноутворення Державного комітету по цінах Ради Міністрів СРСР, Київського, Донецького, Дніпропетровського, Ужгородського, Львівського держуніверситетів, київських медичного, технологічного, легкої промисловості, педагогічного інститутів, Ровенського педагогічного, Запорізького машинобудівного, Дніпропетровського та Мажківського інженерно-будівельних інститутів, редакції газети «Радянська Україна», Київського авіаційного заводу, Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, працівники інших архівних установ м. Києва та співробітники архіву, робота яких безпосередньо пов'язана з обслуговуванням дослідників.

З доповіддю «Використання документів архіву в розробці наукових тем» виступила ст. науковий співробітник архіву Н. Г. Климовська.

В обговоренні доповіді взяли участь зав. кафедрою історії України доц. Донецького університету Р. Д. Лях, доц. Київського педінституту Є. Ф. Безродний, ст. викладач Київського технологічного інституту легкої промисловості В. М. Убанський, ст. наук. співробітник інституту ціноутворення канд. економічних наук О. А. Єременко, ведучий конструктор Київського авіаційного заводу Р. Г. Пузинін, секретар парткому Київського медичного інституту А. Ф. Ларін, редактор газети «Радянська Україна»

Я. М. Тумаркін. Виступаючи, зокрема, повідомили, що ними виявлено у фондах архіву багато неопублікованих цінних наукових матеріалів.

З метою забезпечення довготривалого зберігання документів вони запропонували прискорити виготовлення мікрофільмів на найбільш цінні фонди архіву, при значному поліпшенні якості мікрофотокопій, а також обладнати читальний зал апаратами для читання мікрофільмів нових конструкцій. Для збагачення ж джерельної бази архіву слід поповнювати її фондами особового походження і, особливо, документами учасників Великої Вітчизняної війни та за їх допомогою зібрати цінні документальні матеріали з історії Української РСР цього періоду.

Учасники конференції запропонували влаштовувати зустрічі молодих дослідників з кваліфікованими археографами, досвідченими вченими, які тривалий час працювали в архівах з документами. Це б значно скоротило роботу молодих дослідників в архіві і позбавило б їх тих помилок, яких вони припускаються.

Підбиваючи підсумки роботи конференції, директор архіву В. В. Кузьменко відмітив, що всі зауваження і пропозиції дослідників будуть враховані і допоможуть архіву поліпшити організацію роботи по їх обслуговуванню. В архіві планується далі удосконалити науково-довідковий апарат, за допомогою якого дослідники зможуть одержати більше інформації про склад і зміст документів.

Учасники конференції оглянули підготовлену у читальному залі архіву виставку опублікованих наукових праць, написаних на документах архіву.

Н. Г. КЛИМОВСЬКА

ВИСТАВКА ДОКУМЕНТІВ, ПРИСВЯЧЕНА 30-РІЧЧЮ ВИЗВОЛЕННЯ ЧЕРКАЩИНИ

У вересні 1973 — березні 1974 рр. Черкащина відзначила 30-річчя визволення області від німецько-фашистських загарбників. Готуючись до цієї знаменної події, Черкаський облдержархів спільно з партійним архівом Черкаського обкому Компартії України підготував виставку «Подвиг народу — безсмертний», яка нині експонується в Будинку політичної освіти. На ній використано близько 600 документів, газетних матеріалів і фотознімків.

Виставка складається з шести розділів. У першому розділі «Черкащина з 22 червня по вересень 1941 р.» — документи початкового періоду війни, тобто з її початку до окупації області німецько-фашистськими загарбниками. Експонуються загальновідомий плакат «Родина-мать зовет!» і Укази Президії Верховної Ради СРСР про оголошення в окремих місцевостях воєнного стану та про мобілізацію військовозобов'язаних у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни, які були видані 22 червня 1941 р.; виступ Й. В. Сталіна по радіо 3 липня 1941 р., звернення ЦК КП(б)У і міської та районної Рад депутатів трудящих до населення з закликом до боротьби з німецько-фашистськими загарбниками, повідомлення районних газет про масовий вступ трудящих у Червону Армію і організацію загонів народного ополчення; доносення начальника політуправління Південно-Західного фронту Головному Політуправлінню Червоної Армії про бої на Черкащині. Як ілюстративний матеріал у розділі використані фотознімки «Колгоспники будують оборонні рубежі в прифронтовій смузі», «Шлях на фронт», «Проводи в діючу армію» (липень 1941 р.), «Фашистські стервятники над радянськими містами і селами».

У другому розділі виставки «Окупаційний режим» використано документи про збитки, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками народному господарству (зведені відомості і акти комісій, звітні доповіді секретарів райкомів, міськкомів КП(б)У, райвиконкомів), фотографії зруйнованих фашистами цукрових заводів, великих підприємств Черкас, Сміли, Умані, станції імені Т. Г. Шевченка, греблі Корсунь-Шевченківської ГЕС та на р. Рось. Про звірства гітлерівців свідчать накази гебітско-місарів, розпорядження, оголошення, повідомлення окупаційного режиму, фотографії загиблих радянських громадян у м. Золотоноші та в таборі «Різаний яр». Також експонуються листи радянських громадян з фашистської неволі про нелюдську працю на підприємствах і фермах рейху, знущання, напівголодне життя. Цей розділ доповнюють плакати «Татусю, врятуй!», «Вся надежда на тебя, красный воин!», «Воин Красной Армии — спаси!», фото Канівського музею Т. Г. Шевченка, де окупанти влаштували концентраційний табір, а в одному з залів — стрілецький тир.

Третій розділ «Народні месники» відкривається плакатом «Клянемся мстити

гітлеровским захватчикам!» Про партизанські дії говорять постанови ЦК ВКП(б) про організацію партизанської боротьби в тилу німецько-фашистських військ, спецповідомлення НКВС УРСР, повідомлення Радінформбюро, оперативні зведення штабу партизанського руху, характеристики на бойові дії партизанських загонів, фотографії керівників партизанських загонів тощо.

В цьому ж розділі експонуються документи про діяльність Черкаського, Монастирищенського та Звенигородського райкомів КП(б)У, Корсунь-Шевченківського «Комітету 103», патріотичної підпільної організації с. Тальянки Тальнівського району, Смілянської, Лебединської та Уманської підпільних комсомольсько-молодіжних організацій (протоколи засідань та постанови бюро райкомів КП(б)У, звіти Київського обкому КП(б)У, статті газети «Черкаська правда», фотографії керівників підпільного і партизанського руху, плакати «Народ и армия непобедимы!», «Вражью злою кровью волю окропите!» і карта «Підпільний і партизанський рух на Черкащині в роки Великої Вітчизняної війни»).

У центральному розділі «Вигнання окупантів (вересень 1943 — березень 1944 рр.)» документи розповідають про форсування Дніпра в районі сіл Григорівки Канівського та Свидівки Черкаського районів, бойові дії частин Червоної Армії при визволенні м. Черкас та в Корсунь-Шевченківській битві (повідомлення Радінформбюро, виступи з журналів бойових дій, фотографії Героїв Радянського Союзу, які загинули при визволенні області, та командуючих 1-м Українським і 2-м Українським фронтами М. Ф. Ватутіна і І. С. Конєва, 73-м корпусом П. Ф. Батіцького та інших командирів армій та дивізій). Розділ багатий фотознімками бойових дій у м. Черкаси, Корсунь-Шевченківській битві, а починається плакатом «Пьем воду родного Днепра, будем пить из Прута, Немана и Буга!».

У п'ятому розділі «Відбудова та розвиток народного господарства (вересень 1943 — 1973 рр.)» документи про відбудову великих промислових підприємств Черкас, Умані, Золотоноші, Сміли, цукрових заводів, Корсунь-Шевченківської ГЕС, сільського господарства, а також про допомогу фронту (постанови, розпорядження райвиконкомів, протоколи загальних зборів колгоспників, пояснювальні записки до річних звітів, доповідні записки та ін.). Тут експонуються фотографії промислових підприємств, колгоспів, тваринницьких ферм, новобудов п'ятирічок. На карті «Найважливіші будови і промислові підприємства Черкащини в дев'ятих п'ятиріччях» показана область у майбутньому.

В шостому розділі «Ніхто не забутий, ніщо не забуте» виставлено значну кількість фотографій обелісків Слави, пам'ятників воїнам-визволителям. Це фотознімок меморіального комплексу Корсунь-Шевченківської битви, пагорбів Слави в Черкасах,

Умані та про зустрічі воїнів, підпільників та партизанів у день Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками.

Центральну групу документів експозиції цього розділу становлять фотографії Героїв Радянського Союзу 19 національностей, які одержали це високе звання при визволенні Черкащини.

Виставка була відкрита на урочистому засіданні, присвяченому 30-річчю визволення м. Черкас і Черкаського району від німецько-фашистських загарбників, 15 грудня 1973 р. і користується успіхом у відвідувачів. За перший тільки місяць її оглянуло близько 30 тисяч чоловік.

С. І. КОНОНЕНКО

ДО 30-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ КІРОВОГРАДЩИНИ

З нагоди 30-річчя визволення Кіровограда і області від німецько-фашистських загарбників в обласному державному архіві підготовлено пересувну виставку документальних матеріалів про героїчну боротьбу воїнів Радянської Армії і трудящих Кіровограда в боротьбі з окупантами.

На виставці експонується звернення уряду Української РСР та Центрального Комітету КП(б)У до українського народу в зв'язку з віроломним нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз. Численні документи свідчать про безприкладний героїзм радянських людей, про всебічну підтримку радянських воїнів трудящими області.

Ряд документів викривають окупаційний режим, свідчать про збитки, заподіяні загарбниками, про злодіяння фашистських недолюдів у Кіровограді та області.

В експозиції виставки є фотографії, довідки про героїзм підпільників і партизанів, безстрашних патріотів нашої Батьківщини. У різних документах — зведеннях, повідомленнях, численних фотографіях ві-

дображені герої, які відзначились в боях під час Кіровоградської наступальної операції. Серед них фотографії колишніх командуючого 2-м Українським фронтом І. С. Конєва, командуючих арміями О. С. Жадова, П. О. Ротмістрова, начальника штабу корпусу І. А. Самчука та інших нині почесних громадян м. Кіровограда. Експоновані документи показують безприкладний героїзм радянських людей, виявлений ними не тільки в боях, а й на відбудові рідного міста і області.

У післявоєнні роки трудящі Кіровоградщини доклали багато зусиль, щоб залікувати тяжкі рани війни, повністю ліквідувати її наслідки й досягти нових видатних успіхів у господарському та культурному будівництві. Спаяні братерською дружбаю і спільною творчою працею на благо Батьківщини, тісно згуртовані навколо Комуністичної партії і Радянського уряду, трудящі орденосної області в єдиний сім'ї народів Радянського Союзу впевнено йдуть до нових перемог у будівництві комуністичного суспільства.

О. Ф. НАГОРНИЙ

ДО 30-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ ВІД ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

Чернівецький обласний державний архів разом з партійним архівом обкому Компартії України підготував і видав до 30-річчя визволення області від фашистських окупантів плакат «Безсмертні подвиги героїв-повернутих житимуть у віках».

Зміст і підбір матеріалів до плакату розкрито наведеними у ньому словами товариша Л. І. Брежнєва з доповіді «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік»: «Єдність радянського народу знайшла свій найпереконливіший вияв у героїчних подвигах в ім'я захисту соціалістичної Вітчизни. Союз і дружба всіх націй і національностей нашої країни витримали таке найтяжче випробування, як Велика Вітчизняна війна».

У центрі плакату наказ Верховного Головнокомандуючого про присвоєння з'єднанням і частинам, що найбільш відзначилися в боях за обласний центр, найменування «Чернівецьких» та карта, розроблена військово-науковим товариством міського Будинку офіцерів, про хід визволення від ворога Північної Буковини у березні — ве-

ресні 1943 р. На плакаті вміщено фотографію командуючих 40-ю армією Героя Радянського Союзу П. Ф. Жмаченка і 1-ю танковою армією двічі Героя Радянського Союзу М. Ю. Катукова.

За свободу нашого краю пліч-о-пліч би-лися представники 19 націй і народностей нашої країни. Серед них командир 51-го корпусу 40-ї армії 2-го Українського фронту Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант вірмен С. С. Мартіросян, командир 681-го стрілецького полку 133-ї стрілецької дивізії Герой Радянського Союзу нині генерал-лейтенант осетин П. С. Білаонов, розвідник 64-ї танкової бригади лейтенант якут П. М. Тихонов.

За безприкладний героїзм і мужність 28 учасників боїв за визволення Чернівецької області удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. На плакаті портрети героїв і сюжетні фотознімки: командир 11-го танкового корпусу Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант А. П. Гетьман серед жителів міста Чернівців у день визволення, вручення гвардії старшому лей-

тенанту В. Ф. Шкілю Золотої Зірки та ордена Леніна за хоробрість та бойову ініціативу в боях у районі Чернівці — Новоселиця, прийом у Хотинській школі № 4 в почесні піонери Героя Радянського Союзу генерал-майора Ф. В. Карлова — командира 163-ї стрілецької дивізії, що звільняла Кельменецький, Сокирянський і Хотинський райони області.

Вождем, організатором і полководцем народу у війні була Комуністична партія. На території Чернівецької області в період окупації діяли підпільні райкоми та групи, керовані обкомом партії. На плакаті подана фотографія мітингу з нагоди відкриття пам'ятника загиблим у боротьбі з ворогом секретарю підпільного Чернівецького обкому партії О. П. Боярку та секретарю підпільного Кельменецького райкому партії З. Д. Глібу.

Водночас з фронтовиками на бій з фашистами ставали партизани, герої комсомольського підпілля. Представлені фотографії Героя Радянського Союзу О. В. Тканка, командира партизанського з'єднання, що діяло в Чернівецькій області, керівника Хотинської підпільної комсомольської організації Героя Радянського Союзу К. І. Галкіна та фотознімок пам'ятника відважним хотинцям від комсомольців і молоді Радянської Буковини.

Плакат розкриває вшанування пам'яті воїнів, що віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини. Символом вічної слави, мужності та героїзму радянського солдата є 204 пам'ятники-обеліски, споруджені в містах і селах Чернівецької області. У Чернівцях на Радянській площі встановлено пам'ятник Перемоги, на Привокзальній площі стоїть танк гвардії лейтенанта П. В. Нікітіна, який першим увірвався у місто; іменем героїв названі вулиці, школи. На плакаті фотографії чернівецької вулиці, названої іменем командира роти 64-ї танкової бригади М. А. Бахрушина, що хоробро бився і героїчно загинув за місто, та Сторожинецької школи ім. Г. П. Карюкіна — гвардії лейтенанта, командира танка 45-ї гвардійської танкової бригади, героя визволення міста Сторожинця.

Поруч знімок, що розкриває дружбу трудящих с. Топорівки Новоселицького району з трудящими с. Геркальніс Литовської РСР. Він відбиває момент, коли литовські друзі приїхали на Буковину і привезли з собою землю з кладовища, де поховані 24 воїни Радянської Армії, уродженці Бу-

ковини, і вічнозелену рослину руту — символ вірності, дружби, чесності.

Тема інтернаціоналізму і братерської солідарності підкреслена у тексті плакату словами Л. І. Брежнєва: «Якщо говорити про головного героя Великої Вітчизняної війни, то цим безсмертним героєм є вся дружна сім'я народів, що населяють нашу країну і спаяних непорушними узами братства». А далі автори плакату говорять: «Подивіться на імена, висічені на гранітній плиті братської могили в Садгорі (район Чернівців.— Г. Ц.). Росіяни Павло Нікітін, Михайло Бахрушин, Микола Лебедев, Михайло Діанов, українці Іван Школа, Матвій Колодійчук, Петро Чорний, білорус Олександр Толошкевич, таджик Рахман Старов, туркмен Імред Ахмедов, узбек Сулейман Кульбеков, осетин Куччо Тамаєв. А поруч в десяти метрах поховані 34 чехословацьких воїни, і серед них Герой Радянського Союзу капітан Ян Налепка. У Сокирянах поховано керівника партизанської групи киргиза Ф. Хайрутдінова, у Кельменцях — єврея майора М. Ігдала та вірмена молодшого лейтенанта Л. Петросяна, у Сторожинці — грузина майора П. Якобашвілі».

Завершує плакат фотокопія напису з стели пам'ятника воїну-визволителю на місці боїв біля с. Звинячин Застанівського району:

Ти захистив у мужній боротьбі
Мій отчий край, мій дім і мого сина.
За це, радянський воїне, тобі
Складає шану вдячна Буковина.

Підготовці плакату в Чернівецькому облдержархіві передувала велика наукова робота по комплектуванню та дослідженню документів. В останні роки відділ кінофотофотодокументів поповнився значною кількістю матеріалів періоду Великої Вітчизняної війни. Вони широко використовуються учбовими закладами області для створення експозиції музеїв, кімнат і кутків бойової слави. Так, у 1973 р. з цією метою було виготовлено 1229 фотокопій. Наявність документів і їх тематична повнота дають можливість архіву підготувати до ювілейної дати пересувну виставку, над якою ми зараз працюємо.

Використання документів з історії Великої Вітчизняної війни є джерелом і складовою частиною патріотичного та інтернаціонального виховання будівників комуністичного завтра.

Г. С. ЦЕБЕНКО

СЕМІНАР З АРХІВОЗНАВСТВА І СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЦДІА УРСР У м. ЛЬВОВІ

27 грудня 1973 р. в Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові відбувся науково-теоретичний семінар з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, присвячений підведенню підсумків роботи семінару в 1973 р. та розгляду ряду проблем з джерелознавства, дипломатики, сфрагістики, метро-

логії. В засіданні взяли участь наукові співробітники ЦДІА УРСР, Львівського облдержархіву, Інституту суспільних наук АН УРСР, наукових бібліотек і громадськості міста.

У доповіді «Підсумки роботи науково-теоретичного семінару з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін у 1973 р.

і завдання на 1974 р.» директор архіву Н. Ф. Врадій відзначила, що семінари збагачують знання архівістів з усіх галузей історичної науки, заохочують їх до розробки окремих теоретичних питань, зміцнюють зв'язки і контакти з науковою громадськістю. За роки роботи по організації і проведенню теоретичних семінарів архів нагромадив відповідний досвід, склався постійний контингент їх активних учасників, значна кількість матеріалів опублікована в наукових виданнях, пресі.

У 1973 р. в архіві проведено науково-теоретичну конференцію, присвячену 70-річчю II з'їзду РСДРП, та три засідання семінару, на яких відзначалась річниця революційних подій у Галичині в 1848—1849 рр. та розглядалися питання з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін. На конференції і засіданнях було заслухано 7 доповідей та 8 повідомлень з джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін.

Доповідач спинилася також на плані роботи семінару на 1974 р., яким передбачається провести дві науково-теоретичні конференції, присвячені 400-річчю книгодрукування на Україні і 30-річчю звільнення Львова від німецько-фашистських загарбників, та два засідання семінару, одне з яких буде присвячене проблемам архівістики, а друге — спеціальним історичним дисциплінам.

У 1974 р. в ЦДІА УРСР вперше в системі архівних установ України, повідомила Н. Ф. Врадій, створюється відділ архівознавства та спеціальних історичних дисциплін. При відділі працюватимуть 8 кабінетів: архівознавства, археографії, дипломатики, палеографії і філігранології, сфрагістики, геральдики, хронології і метрології та історичної географії. Експозиція кабінетів стане центром науково-дослідної та методичної роботи архівістів, дослідників та студентів вузів. Вона буде комплектуватися і розвиватися відповідно до найновіших досягнень радянської історичної науки в цілому та архівознавства, зокрема.

З доповіддю «Питання класифікації та аналізу джерел з історії суспільно-політичної думки в радянській історіографії» виступив ст. науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР, кандидат історичних наук Я. Д. Ісаєвич. Він охарактеризував прийняті в радянській історіографії схеми класифікації джерел за їх походженням, змістом і видами. Науково обґрунтована класифікація джерел розглядається як необхідна передумова успішної розробки способів джерелознавчого аналізу, специфічних для всіх видів джерел. Доповідач спинився на працях радянських істориків, присвячених вивченню джерел з питань історії суспільно-політичної думки.

Начальник відділу ЦДІА УРСР О. А. Купчинський зробив повідомлення на тему «Середньовічний документ і його формуляр», в якому порушено питання визначення документа та умов його появи, основних зовнішніх та внутрішніх ознак документа, а також дана характеристика класичного формуляра документа.

При з'ясуванні цих питань доповідач

розповів про різні визначення документа в дипломатії, за якими документ на сучасному етапі розуміється як будь-який діловий папір, що є письмовим слідом правової чинності, чи як предмет, що служить доказом будь-чого або підтверджує право на що-небудь, чи як письмова офіційна довідка — доказ тотожності особи і підтвердження особи пред'явника. Зараз під документом розуміють майже всі види історичних джерел не лише писемних. Сучасне джерелознавство подає також тлумачення документа як результат відображення фактів, подій, предметів, явищ об'єктивної дійсності і розумової діяльності людини на письмі, в графіці, на рисунку, фотографії, в звукозаписі тощо. Визначення класичного середньовічного документа пов'язане з конкретними історичними умовами його появи, змістом, формою та функціональним навантаженням. Документи — це письмові висловлювання (заяви), складені за певними формами, що мінялись відповідно до особи (установи), часу, місця і змісту, які були свідченням фактів юридичного характеру. Зовнішніми ознаками документа є матеріал, на якому складений документ, його формат, фізичні і графічні особливості тексту, художнє оздоблення, спосіб засвідчення, стан збереженості, спосіб складання, додаткові написи, штампи тощо. Внутрішні ознаки документа — це його будова, мова і стиль, що лягають в основу формуляра.

Вивчення документа і його формуляра, підкреслив О. А. Купчинський, актуальне питання джерелознавства. Воно кріє в собі одну з центральних проблем дипломатики — проблему співвідношення форми і змісту документа.

У повідомленні ст. викладача Львівського ордену Леніна державного університету ім. І. Франка О. В. Маркевича «Деякі питання дослідження печаток перших років Радянської влади» висвітлювалось вивчення печаток на сучасному етапі. Дослідження сфрагістичних матеріалів перших років Радянської влади, періодів громадянської війни і відбудовного, часів Великої Вітчизняної війни має виняткове значення для цілого ряду питань з історії нашої країни. О. В. Маркевич докладно з'ясував сучасне поняття печатки, розглянув основні принципи та методи збирання, класифікації, публікації та використання печаток для історичного дослідження. У повідомленні начальника лабораторії мікрофотокопіювання і реставрації документів ЦДІА УРСР Я. Г. Сеника «До історії формування і функціонування метрологічних систем» було коротко охарактеризовано найдавніші метрологічні одиниці, зокрема ті, що мали спільнослов'янське походження і функціонували ще у давньоруський період, а також про змінність метрологічних одиниць на окремих територіях у процесі історичного розвитку. Основним чинником змін вимірних одиниць систем був феодальний визиск. Я. Г. Сеник проаналізував процес формування метрологічних систем, проведення метрологічних реформ з метою уніфікації одиниць виміру і переходу на метричну систему мір, який остаточно було здійсне-

но в нашій країні після того, як Рада Народних Комісарів РРФСР за вказівкою В. І. Леніна 14 вересня 1918 р. прийняла Декрет про введення міжнародної метричної десятикової системи мір і ваг.

Краєзнавець Й. С. Гронський у повідомленні «Історична топографія давнього Львова» спинився на аналізі лише одного питання — історії міських укріплень Львова княжого та феодального періодів. Доповідач дав характеристики перших писемних згадок про Львів з цього питання, архівних

джерел XVI—XVII ст., друкованої літератури, археологічних знахідок.

У повідомленні проаналізовано природні чинники виникнення міста, історію спорудження міських стін, Високого і Низького замків, міських воріт, оборонних ровів і валів, розвитку території міста і його передмість, шляхів, що з'єднували Львів із навколишнім світом.

В обговоренні заслуханих доповідей і повідомлень взяли участь Н. Ф. Врадій, Г. С. Смольський, О. П. Кріль.

М. Г. ВАВРИЧИН

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ У ВОРОШИЛОВГРАДСЬКОМУ ОБЛДЕРЖАРХІВІ

21 січня 1974 р. у Ворошиловградському облдержархіві відбулася науково-теоретична конференція на тему «50 років без В. І. Леніна по ленінському шляху».

Учасники конференції з великим інтересом заслухали доповідь кандидата історичних наук доцента кафедри історії КПРС і наукового комунізму сільськогосподарського інституту П. Ф. Решедька «Ленін і Україна» та повідомлення старших наукових співробітників облдержархіву Т. О. Порунової «Документи ленінської тематики Ворошиловградського облдержархіву», В. П. Деркач «Ленін і Донбас» і Т. М. Бордунової «Україна в братерській сім'ї союзних республік», в яких було висвітлено роль В. І. Леніна і Комуністичної партії в утворенні і зміцненні Української РСР, організації оборони і відбудови Донбасу, одного з найбільших промислових ра-

йонів країни, непорушну дружбу народів радянських республік у перші роки Радянської влади, у грізні роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, під час відбудови і розвитку народного господарства, побудови нового комуністичного суспільства.

На організованій до конференції виставці експонувалися документальні і друковані джерела ленінської тематики, що зберігаються в облдержархіві. Серед них протоколи, постанови, резолюції і звернення шахтарських конференцій, робітничих та селянських зборів, траурних мітингів, що свідчать про безмежну любов трудящих Луганщини до любимого вождя, їх готовність продовжувати боротьбу за втілення у життя ленінського плану будівництва комунізму.

Т. О. ПОРУНОВА, Т. М. БОРДУНОВА

ТЕОРЕТИЧНИЙ СЕМІНАР У ЛЬВІВСЬКОМУ ОБЛДЕРЖАРХІВІ

5 листопада 1973 р. у Львівському облдержархіві відбувся семінар архівістів з питань роботи госпрозрахункового відділу. З доповіддю «Науково-технічне впорядкування документів в установах, організаціях і підприємствах» виступила начальник госпрозрахункового відділу Н. І. Мірошніченко. Вона розповіла про корінні зміни в роботі з відомчими архівами, які сталися за останні роки, про організаційні заходи Архівного управління УРСР, спрямовані на поліпшення архівної справи у міністерствах, відомствах і державних архівах республіки. Доповідач торкнулась також проблеми прискорення та ускладнення процесу нагромадження інформації та його зв'язку з комплектуванням держархівів, з проведенням комплексної експертизи цінності документів. У доповіді було висвітлено питання організації роботи по впорядкуванню документів відомчих архівів госпрозрахунковою групою, принципів їх класифікації і систематизації, дано практичні вказівки щодо проведення основних видів робіт.

З повідомленням про науково-довідковий апарат до архівних документів виступив

ст. науковий співробітник Д. М. Петрушко. Він підкреслив важливість створення єдиної системи науково-довідкового апарату для державних і відомчих архівів, наступності і спинився на вимогах щодо його створення в архівах установ, організацій і підприємств. Значну увагу він приділив якості історичних довідок, передмов, списку скорочених слів, змісту, порядку розміщення структурних частин опису тощо.

Єдиним доступним шляхом поповнення каталогів державних архівів картками на документи відомчих архівів доповідач вважає поодиначу каталогізацію цих документів при їх опрацюванні госпрозрахунковим відділом. На його думку, карткова форма реєстрації документів у процесі діловодства далека від введення у життя. Д. М. Петрушко пропонує приймати до державного архіву картки, складені працівниками групи, разом з контрольним примірником опису після затвердження його ЕПК. У держархіві вони складали б тимчасовий каталог до моменту здачі документів установою, а потім вливалися б до систематичного та інших каталогів.

Ст. науковий співробітник госпрозрахун-

кового відділу Я. М. Гринчишин у своєму повідомленні зазначив, що треба знати працівникові, коли він починає роботу по впорядкуванню документів, докладно розповів, де і як знайти необхідні відомості. Значну увагу приділив він так званій «шахматці», яка служить для контролю за повнотою документів і яку також можна використати для складання схеми заголовків і їх уніфікації та для контролю обсягу виконаної роботи. Виступаючий дав поради щодо самого процесу впорядкування відомчих архівів.

Учасники семінару, зокрема, заст. директора Львівського облдержархіву А. Д. Мільшина, ст. інспектор архівного відділу

облвиконкому О. І. Лоскутов, ст. науковий співробітник Б. М. Олійник, звернули увагу на перспективи дальшого піднесення рівня діловодства в установах — впровадження державних стандартів на організаційно-розпорядчу документацію, каталогізацію документів відомчих архівів та здійснення методичного керівництва їх діяльністю, на прогресивність форми карткової реєстрації документів, особливо у відношенні до багатоаспектної документації, на конкретні заходи, які могли б зрушити з місця справу поодиначної каталогізації документів установ, організацій та підприємств, на необхідність використання наочних посібників при проведенні таких семінарів.

Г. Т. ВАЙНБАУМ

НАРАДА-СЕМІНАР З ВІДПОВІДАЛЬНИМИ ЗА ВІДОМЧІ АРХІВИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

21 листопада 1973 р. в Ужгороді відбулася нарада-семінар з відповідальними за відомчі архіви обласних установ, присвячена ходу виконання постанови Ради Міністрів УРСР № 301 від 9 червня 1970 р.

З доповіддю «Про хід виконання постанови Ради Міністрів УРСР № 301 від 9 червня 1970 р.» виступив завідуючий архівним відділом облвиконкому, який спинився на завданнях, поставлених урядовою постановою перед установами, організаціями та підприємствами в галузі діловодства, відбору та впорядкування документів, їх використання і забезпечення зберігання. Доповідач вказав слухачам наради-семінару на літературу з питань організації діловодства і архівної справи, необхідну для підвищення їх кваліфікації, а також методику розробки номенклатур справ і організацію роботи експертних комісій в установах.

Про відбір на державне зберігання документів установ, організацій і підприємств розповіла ст. інспектор архівного відділу М. Г. Обухова, яка спинилась на принципах та критеріях проведення експертизи цінності документальних матеріалів. Інспектор архівного відділу Н. І. Кирик у повідомленні «Про стан упорядкування документів в установах, організаціях та підприємствах області» відмітила, що частина установ вчасно проводить експертизу

й упорядкування документів і подає описи на затвердження ЕПК архівного відділу. Але ряд обласних установ, незважаючи на неодноразові нагадування архівного відділу, рішення облвиконкому № 88 від 13 березня 1973 р., в якому вказано частині керівників на недопустимість невиконання постанови Ради Міністрів № 301, не упорядковувала документи за 1965—1971 рр. Особливо це стосується машинобудівного заводу, комбінату «Закарпатліс», обласної планової комісії.

Завідуюча архівом Ужгородського машинобудівного заводу В. О. Білоусова в своєму виступі розповіла про роботу експертної комісії заводу, недоліки в її роботі і запевнила, що в 1974 р. адміністрація заводу вживе заходів до поліпшення роботи у діловодстві заводу й архіві. Завідуюча архівом заводу «Ужгородприлад» В. С. Єременко розповіла про роботу відомчого архіву та труднощі, які трапляються в роботі архіву, зокрема, про незадовільні умови зберігання документів та умови праці і звернулась до архівного відділу з проханням допомогти у вирішенні питання про забезпечення архіву робочою кімнатою та сховищем. Завідуючий об'єднаним архівом облпрофради П. В. Опаленик поділився досвідом роботи об'єданого відомчого архіву і висловив побажання, щоб ініціатива створення об'єднаних відомчих архівів йшла від обласних установ.

Д. П. ПОПОВИЧ

СЕМІНАР ПРАЦІВНИКІВ ГОСПРОЗРАХУНКОВОЇ ГРУПИ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ

18—20 грудня 1973 р. архівний відділ Миколаївського облвиконкому провів семінарські заняття з науковими і архівотехнічними працівниками госпрозрахункової групи, які працюють у райміськдержархівах області.

З доповіддю на семінарі виступив завідуючий архівним відділом облвиконкому

І. С. Бездітний, який детально спинився на завданнях працівників госпрозрахункових груп у 1974 р. і особливо підкреслив, що описи впорядкованих фондів повинні своєчасно подаватись на розгляд ЕПК і затверджуватись нею з першого подання. Завідуючим деякими райдержархівами було вказано на необхідність посилення уваги

до роботи упорядників справ у відомчих архівах, зменшення собівартості робіт госпрозрахункових груп.

Виступаючи критикували недоліки в роботі, вказували на їх причини, вносили конкретні пропозиції. Г. Д. Богатий, Т. Г. Молдован, М. П. Явланова узагальнили набутий досвід, виявили недоліки, що гальмують науково-технічне впорядкування документів відомчих архівів і архівних фондів.

Наукові співробітники госпрозрахункової групи м. Миколаєва Я. В. Бурть, Б. Л. Мітяшова, Р. П. Терещенко, Г. П. Ширяєв, Л. Г. Сидоренко поділилися практичним досвідом роботи. Виступаючи також вказали на недоліки у роботі завідуючих Первомайським, Єланецьким, Вознесенським, Братським, Новобузьким, Кривоозерським і Доманівським райдержархівами.

Л. С. СМІРНОВ

ЗОНАЛЬНИЙ СЕМІНАР ПРАЦІВНИКІВ МІКРОФОТОЛАБОРАТОРІЙ У ВІННИЦЬКОМУ ОБЛДЕРЖАРХІВІ

30—31 січня 1974 р. у Вінниці відбувся семінар начальників лабораторій Вінницького, Житомирського, Одеського та Хмельницького облдержархівів, де були також присутні працівники Вінницького облдержархіву.

У доповіді «Організація роботи зональної лабораторії по обробці мікроплівки в державних архівах та ведення обліково-звітної документації» ст. методист Вінницького облдержархіву висвітлила завдання, що ставляться перед зональною лабораторією та обслуговуваними архівами. Оператори Ф. З. Коваленко, Д. Й. Болтак і ст. технік В. А. Вакар'юс прочитали лекції та провели практичні заняття з тем: «Мікрофільмування документів в держархівах», «Підготовка та обробка негативної плівки в проявній машині», «Підготовка негативної плівки для копіювання позитивів та виготовлення позитивів», «Монтаж негативу та порядок проведення його технічного

огляду», «Порядок зберігання мікрофільмів в державних архівах». На семінарі обмінялися досвідом роботи начальник зональної лабораторії Д. Я. Кривий, оператори Б. І. Сташевський (Хмельницький облдержархів), М. М. Бондаренко (Одеський облдержархів), ст. технік В. А. Капітанюк (Житомирський облдержархів).

Учасники семінару позитивно висловились щодо спільного обговорення питань роботи зональної лабораторії.

В заключному слові завідуючий архівним відділом Вінницького облвиконкому* І. А. Безуглий висловив впевненість, що архівісти докладуть всіх зусиль, щоб втілити в життя рішення грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС, положення Звернення ЦК КПРС до партії, до радянського народу, постанови ЦК КПРС про розгортання соціалістичного змагання в четвертому, визначальному році п'ятирічки.

К. І. КОЙФМАН

ЗУСТРІЧ ІСТОРИКІВ-АРХІВІСТІВ ІЗ СТУДЕНТАМИ У ЛЬВОВІ

У Львівському облдержархіві вже стало традицією підтримувати зв'язки з громадськістю міста й області. Наукові працівники архіву виступають з лекціями в учбових закладах, установах, на підприємствах, організують зустрічі з представниками громадськості, влаштовують пересувні виставки документів архіву.

Нещодавно така зустріч відбулася в актовому залі архіву із студентами-істориками Львівського ордену Леніна державного університету ім. Ів. Франка. Почесним гостем була колишній член КСМЗУ і КПЗУ К. П. Пильо.

Із вступним словом до присутніх звернулася заст. директора облдержархіву А. Д. Мільшина. Вона підкреслила, що основною метою цієї зустрічі є ознайомлення студентів зі складом і змістом документів архіву. Про це розповіла в своїй доповіді ст. методист облдержархіву В. І. Котельникова. Зокрема, доповідачка ознайомила присутніх з історією створення Львівського облдержархіву, де зібрані цінні документи, що розповідають про вплив Великого Жовтня на революційну боротьбу західноукраїнських трудящих за своє соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Крім того,

в архіві зберігаються документи радянських установ, організацій, підприємств, які характеризують розвиток промисловості, сільського господарства, науки і культури Львівщини за роки існування Радянської влади в Західній Україні.

Присутні дізналися також і про унікальні документи, які зберігаються в архіві, — це матеріали про революцію 1848 р., про соціалістичну пропаганду, яку проводили І. Франко, М. Павлик в Галичині, та інші цінні документи Галревкому тощо.

В. І. Котельникова свою доповідь супроводжувала показом унікальних документів. Із спогадами про возз'єднання Західної України з Радянською Україною у 1939 р. та про свою підпільну роботу виступила почесний гість колишній член КСМЗУ і КПЗУ К. П. Пильо. Від імені студентів партгрупорг М. М. Сорондик подякувала архівістам за організацію змістовної і цікавої зустрічі. Студенти оглянули також виставку документів до 70-річчя II з'їзду РСДРП та до 100-річчя з дня народження української співачки Соломії Крушельницької.

Виступи учасників зустрічі були записані на магнітофонну та зняті на кіноплівку.

Н. П. ГУСЕВА

СОДЕРЖАНИЕ

А. Г. Митюков — Итоги работы архивных учреждений Украинской ССР в 1973 году и задачи на 1974 год	3
А. В. Кентий, В. П. Боднар — Обсуждение задач четвертого, определяющего года пятилетки	14
М. Н. Базанова — Вопросы работы государственных архивов с кинофотофонодокументами	20
Д. С. Щедрина — Деятельность Одесского губернского истпарта по собиранию историко-революционных документов (1922—1925 гг.)	27

К 30-летию освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков

Е. Ф. Мищенко — Листовки о всенародной борьбе с немецкими оккупантами на Правобережной Украине (1943—1944 гг.)	33
С. Н. Скарбовичук — Освобождение Крыма (по кинофотодокументам ЦГАКФФД УССР)	47

ОБМЕН ОПЫТОМ

Л. А. Кирилук (Ивано-Франковск) — Связи Ивано-Франковского облгосархива с музеями и школами	55
Л. Б. Пилькевич — О научно-технической обработке кинодокументов телестудий в ЦГАКФФД УССР	59
Н. С. Ольховой, М. А. Емельянов (Херсон) — Из опыта организации работы текущих партийных архивов в Херсонской области	64

ДЕЛОПРОИЗВОДСТВО

А. М. Гомонов — Основные положения Единой государственной системы делопроизводства	66
--	----

ОБЗОР ИСТОЧНИКОВ

О. А. Кулчинский (Львов) — Марко Черемшина в документах и материалах львовских архивов, библиотек и музеев	70
Н. Г. Кривцова (Симферополь) — Документы Крымского облгосархива о земельной политике Советов в 1921—1925 гг.	76
М. И. Зимоля, С. С. Бобинец (Ужгород) — Неизвестная публикация автобиографии Т. Г. Шевченко на немецком языке	81

НОВЫЕ ПОСТУПЛЕНИЯ

Н. Н. Фаустова — Центральный государственный исторический архив УССР в г. Киеве	84
С. А. Гальченко — Центральный государственный архив-музей литературы и искусства УССР	85

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

С. П. Цин — Республиканское совещание-семинар по вопросам работы государственных архивов с кинофотофонодокументами	87
Л. Ф. Крупина (Запорожье) — Новое помещение Запорожского облгосархива	88
Н. Г. Климовская — Конференция исследователей в ЦГАОР УССР	89
С. И. Кононенко (Черкассы) — Выставка документов, посвященная 30-летию освобождения Черкащины	90
А. Ф. Нагорный (Кировоград) — К 30-летию освобождения Кировоградской области	91
Г. С. Цебенко — К 30-летию освобождения Северной Буковины от немецко-фашистских захватчиков	91
М. Г. Вавричин (Львов) — Семинар по архивоведению и специальным историческим дисциплинам в ЦГИА УССР в г. Львове	92
Т. О. Порунова, Т. М. Бордунова (Ворошиловград) — Научная конференция в Ворошиловградском облгосархиве	94
Г. Т. Вайнбаум (Львов) — Теоретический семинар во Львовском облгосархиве	94
Д. П. Попович (Ужгород) — Совещание-семинар ответственных за ведомственные архивы Закарпатской области	95
Л. С. Смирнов (Николаев) — Семинар сотрудников хозрасчетной группы Николаевского облгосархива	95
К. И. Койфман (Винница) — Зональный семинар сотрудников микрофотолабораторий в Винницком облгосархиве	96
Н. П. Гусева (Львов) — Встреча историков-архивистов со студентами во Львове	96

Поправка. У № 1 вкралася помилка — на стор. 51 у 18-му рядку знизу дату слід читати: замість 1946 — 1496.

